

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN DÖNEMDE SINIF PERSPEKTİFİNE BAKIŞ VE
TÜRKİYE'YE YANSIMASI

Eylül ÇELİK

Danışman

Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK

İZMİR - 2017

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Erken Dönemde Sınıf Perspektifine Bakış ve Türkiye’ye Yansıması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../2017

Eylül ÇELİK

İmza

ÖZET
Yüksek Lisan Tezi
Erken Dönemde Sınıf Perspektifine Bakış ve Türkiye'ye Yansıması
Eylül ÇELİK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Toplumsal sınıflar nesnel olarak, köleci toplumla birlikte ortaya çıkmıştır. Literatürde sınıf kavramı zenginlik, yönetim, ırk ve meslek kriterleri üzerinden açıklansa da ekonomi, sınıfların oluşmasının başat sebebidir. Bilimsel sosyalizm (Marksizm), kendisinden önceki sosyalist görüşlerden ayrılarak, sınıfların oluşumunu bu kritere dayandırır.

Marx, Engels, Lenin ve Luxemburg, bilimsel sosyalizmin, teorik anlamda birikimini saylayan ilk kuşaktır. Teorinin içerisinde sınıf kavramı ve sınıf mücadelesi kuramı, oldukça önemli bir yer işgal eder. Marksizme göre, odaklandığı toplumsal formasyon olan kapitalizm içerisinde devrimci sınıf, proletaryadır. Proletarya, üretim araçlarına sahip olmadığından, emek gücünü satmak zorunda olan sınıftır.

Sınıf kavramını bilimsellik çerçevesinde ele alan bilimsel sosyalizmin Osmanlı'ya girişinde, gayrimüslimler oldukça etkin rol oynamıştır. Fakat imparatorlukta yaşanan parçalanma ve milliyetçi hareketlerin yarattığı olumsuz etki, sosyalist hareket için, 1919 yılının milat olarak kabul edilmesine neden olur. 1917 Sovyet devriminin etkisi ve Türkiye Sosyalist Fırkası ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkaları'nın bu tarihte kurulması, sosyalist düşüncenin ülkede yükselişe geçmesine neden olur. Bilimsel sosyalizm alanında, geçmişten alınan mirasla oluşan teorik birikim de, bu dönemde belirginleşmeye başlar. Türkiyeli teorisyenler, bilimsel sosyalizm düşüncesini, ülkenin özgün koşullarına uygulama çabası içerisinde olmuşlardır. Bu noktada özellikle ön plana çıkan isim Şefik Hüsnü Değmer'dir.

Sınıfların tanımı ve kapsamı üzerine, Marksizmle genel olarak uzlaşısı içerisinde kalınmıştır. Ancak kapitalizmin Batıda gelişip yerleşmesiyle birlikte ortaya çıkan Batı kaynaklı bir bilim olan Marksizmin, kapitalizmin henüz gelişme aşamasında olduğu bir ülkenin özgün koşullarına uygulanmaya çalışılması iki önemli farkın ortaya çıkmasına neden olur. Birincisi, sınıf kapsamının belirgin bir biçimde geniş tutulmasıdır. Bu durum, doğrudan bilimsel sosyalizme aykırı değildir. İkincisi, devrim düşüncesinin, uzlaşmaz sınıf çelişkisi ve sınıf mücadelesi üzerinden değil, emperyalizme karşı mücadele üzerinden işlenmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: toplumsal sınıflar, işçi sınıfı, sınıf mücadelesi, bilimsel sosyalizm, işçi sınıfı partisi, sendikalar, sınıf bilinci.

ABSTRACT
Master's Thesis
Early Perspective to Class and Its Reflections in Turkey

Eylül ÇELİK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Administration
Public Administration Program

Social classes objectively arised from slavery system. In literature, classes as a term explain with wealth, government, race and profession but the fact is that classes are shaped with economy and Marxism consist from this reality.

Karl Marx, Friedrich Engels, Rosa Luxemburg and V. İlyiç Lenin are the first generation of the socialism theorist who are turn socialism into the science. Classes and class conflict have an important role in scientific socialism. According to Marxism, proletariat is the revolutionary class. Revolution needs two basic asset. Working class should be aware of class consciousness and relation of production should change entirely.

Affect of the minorities is the main reason for scientific socialism to be part of the Ottoman Empire. But Turkish nation became important in socialist movement in 1919. There are two main reason fort this. Firstly, soviet revolution happened in 1917. Secondly, Turkish Laborers and Farmers' Socialist Party (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası) anda Turkish Socialist Party found in 1919. Knowledges about scientific socialism became clear in Turkey more than before.

Scientific socialism is adapted into country conditions by Turkish theorist. At this point, especially Şefik Hüsnü Değmer came into prominence. Definition and content of class in Turkey generally followed to the theory of Marxism. The most significant subject is imperialism. Resisting against

imperialism came before class conflict. Extent of class concept is broadened with adaption of Marxism into Turkey

Keywords: social class, working calss, scientific socialism, class conflict, trade unions, labour party, class consciousness.

**ERKEN DÖNEMDE SINIF PERSPEKTİFİNE BAKIŞ VE TÜRKİYE'YE
YANSIMASI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISLATMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

**DÜNYADAN TOPLUMSAL SINIFLARA BAKIŞ: BİLİMSEL
SOSYALİZMİN KLASİK METİNLERİNDE İŞÇİ SINIFI VE SINIF
MÜCADELESİ KURAMI**

1.1. İLK BİRİKİMİN İKTİSADİ VE İDEOLOJİK BOYUTU	4
1.2. SOSYAL SINIFLAR DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ	6
1.3. TOPLUMSAL SINIFLARIN TANIMI VE KAPSAMI	13
1.3.1. Sınıfların Nesnel Varlığı	17
1.3.2. Sınıfların Öznel Varlığı	23
1.3.3. Sınıfsal Katmanlar ve Sınıf İttifakları	33
1.4. SINIF MÜCADELESİ KURAMI	45
1.4.1. Sendikalar Üzerine	59
1.4.2. İşçi Sınıfı Partisi ve Taktikleri Üzerine	65

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DEN TOPLUMSAL SINIFLARA BAKIŞ: KAPİTALİZM VE
SINIFLARIN OLUŞUMU, TEORİDE SINIF TANIMI VE SINIF
MÜCADELESİ KURAMI

2.1. OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE İLK BİRİKİM	82
2.2. İŞÇİ HAREKETLERİ	85
2.3. SOSYALİST HAREKETLER	90
2.4. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL SINIFLARIN TANIMI VE KAPSAMI	96
2.4.1. Sınıfların Nesnel Varlığı	98
2.4.2. Sınıfların Öznel Varlığı	102
2.4.3. Sınıfsal Katmanlar ve Sınıf İttifakları	109
2.5. SINIF MÜCADELESİ KURAMI	118
2.5.1. Sendikalar Üzerine	126
2.5.2. İşçi Sınıfı Partisi ve Taktikleri Üzerine	129
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR

OSF	Osmanlı Sosyalist Fırkası
TİÇSF	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSF	Türkiye Sosyalist Fırkası

GİRİŞ

Toplumsal sınıflar nesnel olarak ilkel komünal toplumun sona ermesiyle ortaya çıkmıştır. Teorik açıdan bakıldığında ise, sosyalizm düşüncesiyle birlikte ortaya çıkmasa da en yetkin açıklamalarına, önce ütöpik sosyalizm, ardından da bilimsel sosyalizmle, bu çerçevede kavuşmuştur.

Bilimsel sosyalizm, tarihi materyalist tarzda ele alarak diğer sınıflı toplumlardan da bahseder ancak odakladığı alan kapitalist toplumsal yapı içerisindeki sınıflardır. Bu tezin ana konusunu da bilimsel sosyalizmde sınıf kavramı ve sınıf mücadelesi kuramı oluşturmaktadır.

Çalışmada, bilimsel sosyalizmin klasik metinlerinde sınıf kavramının ve sınıf mücadelesi kuramının nasıl ele alındığının, sistematik bir biçimde açıklanması, Türkiye ölçeğinde, bilimsel sosyalizmin ilk teorik üretimlerinin, sınıf kavramı üzerinden incelenmesi, sınıf kavramının ve sınıf mücadelesi kuramının gelişiminin, dünyada ve Türkiye’de ne tür farklılıklar sergilediğinin ortaya konması amaç edinilmiştir.

Bilimsel sosyalizmin dünya ölçeğinde teorik olarak ilk birikimini oluşturan dört isim Karl Marx, Friedrich Engels, V. İlyiç Lenin ve Rosa Luxemburg’tur. Bu isimlerin teorik üretimleri, 1840’lardan 1920’lere kadar, geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Türkiye’de teorik olarak ilk birikim ise, 1917- 1927 arası, kısa bir dönemde yaşanmıştır. Çalışma kapsamında, yukarıdaki kuramcılara Türkiye’de karşılık gelecek isimleri aramak yerine, sosyalist partilerin yayın organlarına odaklanılmıştır. Fakat sosyalist hareket içerisinde Ethem Nejat, Mustafa Suphi, Hüseyin Hilmi, Şefik Hüsnü Değmer gibi öne çıkan isimlerin bulunduğunu da ifade etmek gerekir.

Çalışmada yoğunluklu olarak birincil kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiştir. İlk bölüm için bu kaynaklar, bilimsel sosyalizmin klasik metinleri şeklinde adlandırılabilir. Marx, Engels, Lenin ve Luxemburg’un eserleri arasında, sınıf kavramına ve sınıf mücadelesi kuramına dair değerlendirmelerin bulunduğu eserler incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde faydalanan birincil kaynaklar arasında Osmanlı Sosyalist Fırkası yayınlarının, ancak sınırlı bir kısmı bulunmaktadır. Berlin’de kurulan Türkiye

İşçi ve Çiftçi Fırkası ve köklerini bu partiden alarak İstanbul'da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yayın organı olan Kurtuluş dergisinin, Berlin ve İstanbul baskılarının tamamı incelenmiştir. Dergi Berlin'de, tek baskının içinde çift sayı şeklinde okuyucuya sunulmuştur. İstanbul'da ise toplamda 5 sayı olarak basılmıştır.

Öncelikle Türkiye İşçi Köylü Sosyalist Fırkası ve 1922 sonrasında Türkiye Komünist Partisi'ne liderlik etmiş olan Dr. Şefik Hüsnü Değmer, 1921 yılından itibaren Aydınlık dergisini çıkarmaya başlamıştır. Şefik Hüsnü'nün 31 sayı olarak yayımlanmış Aydınlık'ta çıkan bütün yazıları (daha çok işçi sorunlarının yer aldığı Fevkalade Amele Nüshaları hariç), ele alınan birincil kaynaklardandır. Yine Şefik Hüsnü Değmer'in çeşitli takma adlarla ve kendi adıyla, Komintern belgelerinde yer alan yazı ve konuşmaları incelenmiştir.

İkinci bölümde, kapitalizmin Osmanlı'ya girişi, sınıfların oluşumu, sosyalist hareket ve işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkması gibi konulara, Türkiyeli teorisyenlerin görüşlerinin, konjonktürden nasıl etkilendiğini ortaya koymak adına değinilmiştir. Bu sebeple ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır. İki grup arasında ortaya çıkan farklılıkların tarihsel nedenlerinin, bu sayede gün yüzüne çıkacağı düşünülmüştür. Kapitalizmin Batıda gelişip yerleşmesiyle birlikte ortaya çıkan ve Batı kaynaklı bir bilim olan Marksizmin, kapitalizmin henüz gelişme aşamasında olduğu bir ülkenin özgün koşullarına uygulanmaya çalışılması bu farklılığın nedenleri arasındadır.

Sınıf kavramı ve sınıf mücadelesi kuramı, Marx'ın araştırma yöntemine uygun olarak, bir bütün şeklinde ele alınması gereken Marksizmin diğer kavram ve ilişkilerinden koparılmadan ele alınmaya çalışılmıştır. Klasik metinlerin incelenmesine dair ilk zorluk, buradan kaynaklanır. İkinci zorluk ise konuya ilişkin görüşlerin, teorik üretim içerisinde dağınık bir halde bulunmasından ileri gelir. Çalışmanın Türkiye ile alakalı olan ikinci kısmında, özellikle Osmanlı Sosyalist Fırkası yayınlarında kullanılan dilin güncel olmaması ve 1925 Tahrir-i Sükun yasasından sonra, sosyalist faaliyetin yasal sınırların dışına çıkmak zorunda kalması karşılan zorluklar arasındadır.

Bilimsel sosyalizmin Osmanlı'ya girişinde, gayrimüslimler oldukça etkin rol oynamıştır. Fakat Osmanlı toplum yapısının dini gruplar arasındaki etkileşime olanak tanımayan örgütlenişi, imparatorlukta yaşanan parçalanma ve Sovyet Devriminin

1917’de gerçekleşmiş olması, sosyalist hareket için, 1919 yılının milat olarak kabul edilmesine neden olur. 1917 Sovyet devriminin etkisi ve Türkiye Sosyalist Fırkası ile Türkiye İşçi ve ifti Sosyalist Fırkalarının bu tarihte kurulması, sosyalist düşüncenin ülkede yükselişe geçmesine neden olur. Bu tez kapsamında, Osmanlı’da gayrimüslimlerin kurduğu sosyalist parti ve derneklere yeterince değinilmemiştir. Bu noktada sol hareketin tarihini 1919’dan başlatma gibi bir gaye ile özel olarak hareket edilmediğini ifade etmek gerekir. Zira Türkiye sosyalist hareketi, 1919’dan daha eskilere dayanan bir tarihi birikimin üzerinde inşa olmuş, bu birikim sayesinde teorik üretimlerin yapılabilieceği bir olgunluğa erişilmiştir. Bu sebeple 1919 öncesi, özellikle gayrimüslimlerin, Türkiye coğrafyasında sosyalizmin gelişmesine yaptėı katkının yeterince el alınmayışı, bu tezin önemli bir eksikliğidir.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın her iki bölümünde de sınıf kavramı, sınıfların oluşumu, nesnel ve öznel olarak işçi sınıfı, işçi sınıfının kapsamı, köylülük, sınıf bilinci, işçi sınıfı partisi ve sendikaların sınıf mücadelesindeki rolü, bölümler arasındaki simetriyi bozmadan ele alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda her iki bölüm için de tezin omurgasını oluşturan iki önemli başlık, “Toplumsal Sınıfların Tanımı ve Kapsamı” ile “Sınıf Mücadelesi Kuramı”dır. Yöntem olarak literatür taraması kullanılmış, karşılaştırmalı bir çalışmanın ortaya konması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADAN TOPLUMSAL SINIFLARA BAKIŞ: BİLİMSEL SOSYALİZMİN KLASİK METİNLERİNDE İŞÇİ SINIFI VE SINIF MÜCADELESİ KURAMI

1.1. İLK BİRİKİMİN İKTİSADİ VE İDEOLOJİK BOYUTU

Kapitalist üretim, sermaye birikiminin devamlılığını gerekli kılan bir üretim biçimidir. Sermaye birikiminin gerçekleşebilmesi için artık değerın varlığı, artık değerin varlığı içinse kapitalist üretim şarttır. Kendi kuyruğunu yiyen bir yılan kadar kısır gibi gözüken bu döngünün başlangıcını bulma ihtiyacı, kapitalist üretimin çıkış noktasını ortaya koyan bir ilk birikimin varlığı kabul edilerek karşılanabilir. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısının çözülmesiyle oluştuğundan (esasen feodal toplumun ekonomik yapısı da kapitalist toplumun ekonomik yapısının gelişmesiyle çözülür), bu ilk hareketi anlamak için feodal üretime bakmak gerekmektedir.

Marx ilk birikimin her ülkede farklı bir seyir izlediğini fakat en klasik anlamda İngiltere’de yaşandığını belirterek incelemelerini bu ülke örneği üzerinden yapar. İngiltere’de tarım devrimiyle birlikte ortaya çıkan birikimi ve çiftçilerin proleterleşmesi sürecini, ne doğrudan manifaktürün ne de ticaretin gelişimiyle değil, çiftçinin toprak üzerindeki mülkiyetinin kaldırılmasıyla açıklar.¹ Kabaca ilk birikim süreci, kilise mülklerinin yağmalanması, devlet topraklarına hileli yollarla el konulması, ortak toprakların çalınması, feodal mülkiyetin gasp ve zor yoluyla özel mülkiyete dönüştürülmesi ile sağlanmış; bu sayede toprak sermayenin parçası haline gelirken proletarya da emek gücü arzını sağlayan bir özne olarak ortaya çıkmıştır. Başlarda yasa koyucu sermaye birikimini ve üretim tarzındaki değişimi dizginleyici önlemler almaya çalışsa da maddi gelişim bu yasaların devamlılığına imkân tanımamıştır. Bu çatışmalı süreç, ilk birikimin temel unsurunun, iktisat dışı zor

¹ Karl Marx, **Kapital 1. Cilt**, çev. Mehmet Selik ve Nail Satılğan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, (Kapital 1), s. 693- 694.

kullanımı olduğunu da kanıtlar niteliktedir.² Kapitalizmin en vahşi en sert uygulamalarıyla bu süreçte karşılaşılır.

Troçki, Marx'ın ekonomik anlamda ortaya koyduğu bu "ilk birikim" kavramını ideolojik boyuta taşır. Parti gençliğine, teorik okumanın gerekliliğinden bahsederken tıpkı iktisadi alanda olduğu gibi, ideolojik alanda da bir ilk birikim sürecinin yaşandığını ve bunun yine tıpkı iktisadi alanda olduğu gibi en zor, en sıkıntılı dönem olduğunu söyler.³ Bu durumu ülke ölçeğine vurduğumuzda her sosyalist hareketin başlangıç aşamasındayken, ülkenin özgün dinamiklerinin de içinde yer aldığı bir ilk birikim süreci yaşadığı sonucuyla yüz yüze kalırız. Kapitalizmin gelişmesi feodalizmin çözülmesine/ feodalizmin çözülmesi kapitalizmin gelişmesine yol açarken aynı çift taraflı ilişki, sosyalist teorinin burjuva ideolojisinin çözülmesiyle ortaya çıkması ve gelişimine bağlı olarak bu ideolojiyi ortadan kaldırması biçiminde de varlığını koruyabilecektir. İdeolojik alandaki ilk birikimin önemi ve gerekliliği, tam da bu noktadan gelir.

Bilimsel sosyalizm teorisi içinde dünya ölçeğinde Karl Marx, Friedrich Engels, V. İlyiç Lenin ve Rosa Luxemburg, ideolojik anlamda ilk birikim kuşağını oluştururlar. Bu isimler sosyalist hareketin düşünce dünyasına ışık olmuş, eserleri onlarca dile çevrilmiş olan ve günümüzde dahi güncelliğini koruyan eserlerin mimarı olan isimlerdir. Birikim sürecine zamansal açıdan baktığımızda, Marx ve Engels'in ilk eserlerini vermeye başladığı 1840'larla 1920'ler arasında bir kesit (diyalektiğin helezonik hareketine uygun bir biçimde, öncesiz ve sonrasız bir kesit olarak algılanmamalıdır) karşımıza çıkar.

Metin Çulhaoğlu, Troçki'den hareketle, Türkiye sosyalist hareketinin ilk birikim yıllarını 1917-27 arası döneme yerleştirerek 1917 tarihinin Ekim Devrimi ve etkileri, 1927'nin ise Kemalist iktidarın yerleşmesi ve sosyalist harekete yönelik tavrının belirginleşmesi nedeniyle seçildiğini söyler.⁴ Çulhaoğlu, Türkiye sosyalist solunun ilk birikim kuşağını oluşturduğunu düşündüğü yedi ismi sıralar: Şefik

² Marx, Kapital 1, s. 704- 711.

³ Lev Troçki, **Sosyalizmin Güncel Meseleleri**, çev. Yılmaz Öner, Suda Yayınları, İstanbul, 1976, s. 124.

⁴ Metin Çulhaoğlu, **Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 52, 53.

Hüsnü, Ahmet Cevat Emre, Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, Reşat Fuat Baraner, Hikmet Kıvılcımlı ve Nazım Hikmet.⁵

Kuşkusuz sosyalist hareketin tarihi, 1917'den daha eskiye dayandırılabilir. Örneğin Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulduğu 1910 yılına; Marx, Engels, Saint Simone ve Owen gibi yazarların yazılarından oluşan ilk sosyalist kitabın basıldığı 1907 yılına; ilk işçi sendikasının kurulduğu 1895 yılına, Hınçak Partisinin Ermeni sosyalistleri tarafından kuruluşu 1887 yılına ve hatta Osmanlı gazetelerinde yankı bulan 1848 devrimci ayaklanmalarına. Fakat içerik ve etki bakımından incelendiğinde, Sovyet devriminin gerçekleştiği 1917 tarihi, geçmişinde, özellikle gayrimüslimlerden aldığı birikim göz ardı edilmeksizin, başlangıç olarak oldukça anlamlı görünmekte.

Toplumsal sınıflar, Marksist yazınla birlikte daha geniş bir etki ve kullanım alanına sahip olduğu için çalışma ağırlıklı ve doğal olarak bu alana; bu alan içinde ideolojik anlamda bir ilk birikimin gerçekleştiği yere odaklanmaktadır. Fakat bu odağa ulaşmadan önce sosyal sınıf düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını görmek, hem uzağı hem de yakını netleştiren bir çaba olacaktır.

1.2. SOSYAL SINIFLAR DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Tarih çizgisi üzerinde sınıfların nesnel olarak varlığı, ilkel komünal toplumun sona ermesiyle ve köleci toplumun başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Yerleşik tarımın gelişmesi, artı ürünün ortaya çıkması ve artığın yönetimi için gerekli olan işbölümü, sosyal sınıfları nesnel bir gerçeklik olarak karşımıza koyan süreci başlatan ilk üç adımdır. Bu nesnelliğin analizi, sosyal bilimler tarafından birçok defa zenginlik, yönetim, ırk, meslek ve ekonomik ölçütler kullanarak yapılmıştır.⁶ Fakat ekonomik ölçütü bir kenara bırakmak koşuluyla diğer ölçütler, sınıflaşmanın nedeni değil sonucu niteliği taşır. Toplumun sınıflaşmasına yol açan ekonomik ölçütün kendisi; (toprak, hammadde, araç gereç gibi) üretim araçlarının mülkiyetindeki

⁵ Çulhaoğlu, s. 60.

⁶ Toplumun zenginlik farklarına göre katmanlaştığını söyleyen ilk düşünür olan Platon'dan, tabakalaşmada ırk ölçütünü benimseyen Pearson ve Ammon'a, yönetim ölçütünü benimseyen Pareto'ya, meslek ölçütünü benimseyen Bauer'e kadar ele alınmış ayrıntılı bir inceleme için bkz. Muzaffer Sencer, **Sosyal Sınıflar (Kriter ve Göstergeler)**, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, s.11- 44.

farklılaşmalardır. Sınıfı ekonomik ölçüt üzerinden açıklayanların arasında A. Smith, G. W. Raumer gibi düşünürler olsa da grubun en etkin üyesinin Marx olduğunu söylemek gerekir.

Bir toplumdaki tarihsel koşullar, üretim ve değişim biçimleriyle birlikte ürünlerin nasıl bölüşüleceğini de belirler. Engels, tarihe girişleri sırasında bütün uygar halkların doğal olarak eşit bölüşümü benimsediğini, aksi bir durumun toplulukların dağılmasına yol açacak bir eşitsizlik yaratacağını belirtir.⁷ Fakat küçük tarım ve büyük tarım, farklı bölüşüm ilişkilerini gerektirir. Büyük tarımın bir sınıf karşıtlığına dayandığı ya da sınıf karşıtlığını oluşturduğu sonucu çıkarken küçük tarım, bu karşıtlığı yaratmadığı gibi böyle bir karşıtlığın varlığıyla birlikte son bulacaktır: neticede bölüşümdeki farklılıklar sınıf farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır.⁸

Başta Marx ve Engels olmak üzere, kendilerinden önce gelen birçok kuramcının da etki ve katkısının bulunduğu Marksizm, modern anlamda sosyal sınıfların oluşumunu anlamak adına bakılacak ilk kaynaktır. Bu kaynağı besleyen sürecin, teorik ve pratik olarak nasıl işlediğine bakmak da bu nedenle önem arz eder. Bu başlığın geri kalanında, Marksizmin, üzerine inşa olduğu üç kaynaktan Alman Felsefesi ve İngiliz Ekonomi Politikası bir kenara bırakarak Fransız ütopyacı sosyalizmi ele alınacaktır.

Kelime olarak sosyal sınıf, Fransızcaya 14. Yüzyılda, İngilizceye ise 16. Yüzyılda girmiş fakat modern anlamına kavuşması için iki yüzyıl daha beklemesi gerekmiştir.⁹ Yani modern anlamda sınıf düşüncesinin ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilaliyle birlikte toplumsal sorun üzerine düşünölmeye başlanmasıyla mümkün hale gelmiştir.

16. yüzyılda gelişmeye başlayan burjuvazinin, feodalite ve kiliseye karşı çıkışı ilk olarak Protestan Reformuyla başlamış, bu reformu köylü ayaklanmaları ve Kalvencilik izlemiştir. Aydınlanma çağıyla birlikte, din, doğa anlayışı, toplum ve devlet eleştiriye tabi tutulmuş, geçerli tek ölçüt düşünen akıl olmuştur. Özgür bir topluma duyulan özlem, dönemin düşünürlerince açıklıkla dile getirilmiş, Fransız

⁷ Friedrich Engels, **Anti- Dühring** Bay Eugen Bilimi Altüst Ediyor, çev. Kenan Somer, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2003, (Ati- Dühring), s. 228.

⁸ Engels, Anti- Dühring, s. 230- 231.

⁹ Tülin Öngen, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, (Prometheus), ss. 30, 31.

Devriminin ise bu özlemi gidereceği düşünülmüştür. Devrimle birlikte, umut edilen özgürlüğün yerine yeni bir tür köleliğin konması, eşitsizliğin ve adaletsizliğin kılık değiştirerek varlığını koruması; kısacası devrimin beklentileri karşılamaması, toplumsal sorun üzerine düşünülmesine ve yeni arayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşte bu arayış sonucunda, ilk olarak 19. Yüzyılda, ütopyacı sosyalizm adı altındaki sistemlerin doğumu gerçekleşmiştir.

Fransız Devriminin beklentileri karşılamaması, burjuvazinin, doğuşundan itibaren sadece kendi sınıfının değil, acı çeken tüm insanlığın, bütün ezilenlerin temsilcisi olduğu iddiasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu iddia sayesinde ki her büyük burjuva hareketi, proletaryanın gelişmiş kanadının desteğini almayı başarmıştır. Böylece usa dayalı yeni topluma dair, sadece siyasal anlamda değil bireylerin toplumsal durumunu da kapsayan bir eşitlik beklentisi ortaya çıkmıştır. Fransız Devriminin simgelerinden biri olan eşitlik düşüncesinin gerçekleşmemesi; üzerine bir de bu eşitsizliği yumuşatan kilise ve lonca sistemi gibi oluşumların ortadan kaldırılması, ilk olarak bireysel mülkiyete göz dikilmesine ve toprakların ortak işlenmesi talebinin dillendirilmesine yol açmıştır. Babeuf her insanın gereksinimlerini karşılamak için, doğadan eşit şekilde yararlanma hakkına sahip olduğu fikriyle düşünce tarihi sahnesine çıkmıştır. Zenginle fakir, güçlüye güçsüz arasındaki eşitlik ancak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelecektir. Fakat Babeuf'un güvendiği yığınların desteği değil, yalnızca birkaç kişinin eylemidir.¹⁰

Babeuf'un, özel mülkiyetin kaldırılmasıyla eşitliğin sağlanacağı düşüncesi, ütopyacı sosyalistlerin hareket noktasını oluşturmuştur. Ütopyacı sosyalistler, "tüm insanlığın kurtuluşu" gibi iyi niyetli bir istemle yola çıkar. Bu kurtuluşu kurgular fakat ona nasıl varılacağını bilemezler. Saint Simon, Fourier (Fransa) ve Owen (İngiltere) olmak üzere üç büyük ütopyacı sosyalistin düşüncelerine sırasıyla göz gezdirmek anlamlı olacaktır.

Saint Simon, toplumu iki sınıfa ayırır: çalışanlar ve aylaklar. Çalışanlar, malların üretimine katılır, aylaklar ise çalışanların sırtından geçinirler. İlk grupta işçilerle birlikte fabrikacılar, tüccarlar ve bankacılar; ikinci grupta ise aristokrasi ve toprak sahipleri bulunur. Böyle bir sınıflandırmada kuşkusuz, devrimle birlikte,

¹⁰ Emile Bottigelli, **Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu**, çev. Kenan Somer, 2. Basım, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

üretim ve ticarete etkin olan yığının soyluluk ve din adamlarına karşı zafer kazanmış olması etkili olmuş; çalışanlar ve aylaklar arasındaki ayrım bu şekilde doğmuştur. Simon, her ne kadar sınıfları yanlış konumlandırmış olsa da toplumu sınıflara ayırarak yorumlama perspektifine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Engels, Saint Simon'un dâhice buluşunun, Fransız Devrimini soyluluk, burjuvazi ve varlıklı olmayanlar arasındaki bir mücadele; bir sınıf savaşı olarak yorumlaması olduğunu belirtir.¹¹

Simon, köleliğin ve sömürünün ortadan kalkması gerektiğine, sömürünün sadece doğanın sömürüsü olarak kalması gerektiğine, bütün insanların çalışması gerektiğine olan inancını gerçekleştirecek yönetimin, bilginler ve burjuvaların yönetimi olduğunu savunur. Zira Simon'a göre varlıklılar yönetim yeteneğini yitirmiş, (Fransa'da 1793- 94 yıllarında yaşanan) Terör Dönemi ise işçilerin bu yeteneğe sahip olmadığını kanıtlamıştır.¹² Hem Aydınlanma düşüncesinin etkileri hem de kapitalizm koşullarının gelişmemesi, Simon'a kurtuluşun işçilerin kendi ellerinden değil toplum yönetiminden kaynaklanacağını düşündürmüştür. Böyle bir kurgu içinde, burjuvalar, işçiler karşısında ekonomik açıdan ayrıcalık sahibi olmaya devam edeceklerdir. Saint Simonculuk, işçiler arasında sınırlı bir kardeşlik ideolojisinin oluşmasına etki etmiştir.¹³

Charles Fourier, sanayi burjuvazinin yeni palazlandığı bir dönemde, işe burjuva toplumunun bütün kurumlarını eleştirmekle başlar. Aydınlanma düşüncesinin sözleriyle burjuva dünyasının maddi ve düşünsel yoksunluğunu karşılaştırarak durumun bir fiyaskodan ibaret olduğunu söyler.¹⁴ Engels'e göre Fourier'in en önemli özelliği toplum tarihi anlayışıdır: tarihi yabanılık, barbarlık, ataerkillik ve uygarlık (burjuva toplumu) şeklinde dört evreye böler. Uygarlıkta, barbarlık döneminin kusurlarının karmaşık bir biçimde yeniden ortaya çıktığını, asıl amaçların karşısına dönüştüğünü; her tarihsel evrenin bir yükselen bir de alçalan kolu olduğunu söyleyerek diyalektiği ustalıkla kullanmakla kalmaz, tarih incelemesine insanlığın gelecekteki sonunu da sokmuş olur.¹⁵

¹¹ Friedrich Engels, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1998, (Ütopik Sosyalizm), s. 44.

¹² Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 43.

¹³ Bottigelli, s. 18.

¹⁴ Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 45.

¹⁵ Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 46, 47.

Fourier’e göre çözüm “falanster” adını verdiği ortaklıklardadır. Falanster, belli bir toprak parçası üzerinde kurulan, üretimin ortak yapıldığı akla dayalı bir örgütlenme şeklinde tanımlanabilir. Kimsenin iki saatten fazla aynı işi yapmayacağı ve bir kişinin en az yirmi işi yapmaya yetenekli olacağı vaadiyle, insan doğasına uygun bir yaşam biçimi olduğu iddiası taşır. Fakat Falansterlerin üyeleri birer işçi değil hissedar olacaktır. Dolayısıyla özel mülkiyet ortak mülkiyete dönüşmeyecek, sermaye yok olmayacak, herkes hissesine düşen payı alacaktır.¹⁶

Fourier, bu ütopyanın nasıl gerçekleştirileceği sorusuna oldukça zayıf bir cevap verir: falansterler bir defa gerçekleşti mi toplum bundan etkilenecek ve falansterleri kendiliğinden başlatacaktır. Fourier’in görüşleri, işçi hareketi içinde yankı bulmamıştır.

İngiltere’de, Fransa’da devrimin yarattığı etkiye denk başka bir hareketlilik boy göstermeye başlar: manifaktürün büyük sanayiye dönüşmesi. Bu durum toplumun hızla kapitalist ve proleter şeklinde iki kampa bölünmesine, kırdan kopan nüfusun kentte kötü koşullarda yaşamasına ve aile içindeki geleneksel bağların kopmasına neden olmuştur. Böyle bir dönemde Owen, Aydınlanma çağı filozoflarındaki, insanın bir yandan doğuştan gelen özelliklerinin, öte yandan, özellikle yetişme çağında, içinde bulunduğu koşulların ürünü olduğu fikrinden etkilenmiş bir biçimde, tarih sahnesine girer.¹⁷ Önce Manchester’da daha sonra da İskoçya’da (1800- 1819) bu öğretiye uygun bir çaba harcar. Sarhoşluk, polis, ceza yargılaması gibi zorluklarla boğuşan 2500 kişilik bir işçi kitlesini, yaşanabilir koşullara kavuşturmak için adımlar atar. Özellikle çocukların iyi eğitim alması konusunda çalışmalar yürütür. Ve tüm bu girişimlerin sonunda nihayet, rakipleri günde 13, 14 saat çalışırken Owen çalışma saatlerini 10,5 saate düşürmeyi başarır.

Fakat Owen, işçilere sağladığı yaşam koşullarının kişilik ve zekânın tam olarak gelişmesine imkân veren özgür bir yaşam sağlamadığını düşünür. Bununla birlikte zenginliği yaratanın emek olduğunu kavradığından üretim güçlerinin herkesin ortak malı olması gerektiği ve herkesin zenginleşmesi için kullanılması gerektiği sonucuna ulaşır.¹⁸ Böylece Ovıncı komünizm doğmuş olur. Komünizme

¹⁶ Sait Almış, “Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm”, **Devrimci Marksizm**, Sayı: 17- 18, 2013, s. 186.

¹⁷ Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 48.

¹⁸ Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 49.

geçişiyle Owen toplumun gelişmesini engelleyen üç unsur olan özel mülkiyet, din ve evliliği acımasızca eleştirir.

Owen 1825 yılında Amerika'ya gider ve orada koloniler vasıtasıyla komünizm denemeleri yapar. Amerika'da var olan rekabet koşulları, kooperatifin kapitalist rakipleriyle savaşmasına olanak tanımadığından başarısızlığa uğrar. İngiltere'ye döndükten sonra işçi sınıfıyla kurduğu temas, başarılı başarısız girişimleri üzerinden sürer. Maliyet fiyatına satışların yapıldığı pazarlar kurar, 1824 yılında koalisyonları yasaklayan yasanın kalkmasıyla işyeri ile sınırlı kalmış işçi örgütlerinin, federasyon olarak birleşmesi fikrini hayata geçirir, işçi toplantılarına katılır, yarım milyon üyeyi bir araya getiren bir birleşik sendikanın kuruluşunda yer alır.¹⁹ Owen, işçilerin bir araya gelmesiyle büyük bir güce sahip olacağını, bu gücün koloniler kurmaya giden yolu açacağını düşünür fakat çok geçmeden burjuvazi ve hükümetin ortaklaşa saldırıları sonucunda birlik dağılır. Owen'in görüşleri, işçi sınıfı hareketi içinde geniş yankı uyandırır, İngiltere'de 1837'de çartist hareketin ortaya çıkmasına yol açar.

Ütopik sosyalistler sınıfların farkındadır. Burjuva toplumun yol açtığı kötülükleri eleştirmiş, ilerleme düşüncesinin etkisiyle insanın gelişmesine sonsuz güven duymuşlardır. Fakat proletaryanın değil, genel olarak toplumun kurtuluşunu amaçlarlar. Büyük sanayi İngiltere'de yeni doğmuştur, Fransa'da ise bilinmemektedir. Bu nedenle ütopik sosyalistler, her ne kadar sınıf karşıtlıklarını ve bu karşıtlıkların doğurmuş olduğu yıkıcı sonuçları görüp eleştirseler de tarihin itici gücünün sınıf mücadelesi olduğunu kavrayamamışlardır. Toplumsal yapının taşları yerine oturmadağı için teorinin taşları da yerine oturmaz. Marx'ın Manifesto'da, Engels'in ise Anti-Dühring'de söylediğı tam olarak budur.²⁰ Ütopikler için proletarya, acı çeken, ezilen ve ancak yukarıdan yardım alarak kurtarılabilinecek bir kitle olarak kalmıştır. Bu nedenle, toplumsal kurtuluşu sağlayacak şeyin us olduğı düşünölmüş; kurtuluşun deha sahibi bireyin gerçeğı görmesi yoluyla usun ürünü olacağı belirtilmiştir.²¹

¹⁹ Bottigelli, ss. 23, 24.

²⁰ Engels, Anti- Dühring, s. 371. Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, 8. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2011, (Manifesto), ss. 86, 87.

²¹ Engels, Ütopik Sosyalizm, s. 42.

Engels'in aşağıdaki anlatımı, kapitalizm koşullarının olgunlaşmadığı bir dönemde ortaya çıkan sosyalizmin, ütöpik kalmaya mahkum oluşunun altını çizdiği için, özellikle önem arz eder. Bu ifadeyi, ikinci bölümde ele alınacak olan geç Osmanlı ve erken Türkiye örneğini akılda tutarak okumakta fayda olacaktır.

*Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. Toplumda yanılğılardan başka hiçbir şey yoktu; bunları gidermek sağduyunun göreviydi. Öyleyse, yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışardan, propagandayla ve olabildiği her yerde, örnek alınacak deneylerle kabul ettirmek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, ütöpik olmaya önceden mahkûm edilmişti; bunlar, ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, olmayacak hayallere kapılmaktan o ölçüde kurtulamadılar.*²²

Ütopyacılar için sosyalizm, mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet demek olmasına rağmen bu mutlaklık her kurucuya göre değişim göstermiş, sonuç olarak son derece öznel bir içeriğe mecbur kalmıştır.²³ Sosyalizmin, dâhilerin buluşu olmaktan çıkıp bilimsel bir içerik kazanması ancak Marksizm ile mümkün olmuştur. Ütöpik sosyalistler, burjuva toplumu ve kapitalizmi eleştiriyor fakat açıklayamadığı için üstesinden gelemiyorken Marksizm sömürünün işleyiş mekanizmasını ortaya çıkaran “artı değer” teorisi ve tarihin itici gücünün sınıf mücadelesi olduğunu söyleyen tarihsel materyalist anlayışı ile bunu başarmıştır.²⁴

Bu durum elbette ki birden bire gerçekleşmemiştir. Öncelikle Marx ve Engels'in doğup büyüdüğü Ren Bölgesi, sanayileşme bakımından son derece ilerde olduğundan aktif bir burjuvazi yaratmış, işçilerin sayısı günden güne artmıştır.²⁵ Ayrıca 1830- 40 yıllarında Almanya'da bir fikir zenginliği, eleştirel bir kanat bulunmaktadır.²⁶ Marx da Engels de bu iki kanattan beslenerek zenginleşir.

Marx 1843 yılında Paris'e yerleşerek hem Fransız Devrimi hem de Fransız ütopyacı sosyalistleri üzerine çalışır. Bu sırada ekonomi politik okumaları da yapar. Fransız Devrimine olan ilgisi, onun komünizmle flört etmesine yol açar. Marx' ta öncelikle devletsizlik fikri belirir fakat nasıl gerçekleşeceğine dair bir cevabı yoktur.

²² Engels, Ütöpik Sosyalizm, ss. 54, 55.

²³ Engels, Ütöpik Sosyalizm, s. 51.

²⁴ Engels, Ütöpik Sosyalizm, ss. 60- 62.

²⁵ Ütöpik sosyalizmin bilimsel sosyalizme dönüşmesine yol açan toplumsal değişimleri anlamak için, 1806 yılında Almanya'nın Napolyon tarafından işgaliyle başlayan bir süreçten bahsetmek mümkün. Bu işgal ile Almanya'da feodal yükümlülükleri kaldıran ve serflerin özgür köylülere dönüştüğünü ilan eden bir dizi gelişme yaşanmış, bir tarım ülkesi olan Almanya, sınai kapitalizm çağına girmiştir. Ayrıntı için bkzn. Bottigelli, ss. 30- 41.

²⁶ Marksizmin de temel kaynaklarından biri olan, Lessing, Kant, Fichte ve Hegel gibi düşünürlerin bıraktığı muhalefet geleneğinin ayrıntısı için bkzn. Bottigelli, s. 42- 54.

Daha sonra, insani kurtuluş için devlet ile toplum arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması gerektiğini söyler ve çok geçmeden de nasıl sorusuna cevap verir: Toplumsal sorunun kaynağı olan özel mülkiyet, mülksüzler, yani proletarya tarafından, reform değil devrim yoluyla ortadan kaldırılmalıdır.²⁷ Böylece “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş” makalesinde ilk olarak, sınıfları, sınıf savaşımını ve sınıf savaşımının varacağı son noktayı ortaya koymuş olur. Marx’ta “1844 El Yazmaları” ile komünizm fikri belirir ve Marx ütöpik sosyalistlerle ayrıldığı noktanın ne olduğunu keşfeder: her ikisi de özel mülkiyete karşı olmasına rağmen ütöpik sosyalistler özel mülkiyeti bir fikir olarak yıkmaya çalışırlar; oysa gerçekte var olan özel mülkiyet ancak komünist bir eylem planıyla yıkılabilir.²⁸

Engels 1842 yılında İngiltere’ye giderek orada bir iplik fabrikasını idare etmeye başlar. Bir yandan işi gereği işçi sınıfıyla haşır neşir olurken öte yandan İngiliz ve Fransız ekonomistlerinin (Mill, Smith, Malthus, Ricardo ve Say gibi) eserlerine gömülür. Ekonomi politiğı başta yalnızca ahlaki ve insancıl yönden eleştiriye tabi tutar fakat emek ve sermayenin karşıtlığından, sınıflara bölünmüş toplumsal yapıdan, sınıf kavgalarından ve sosyal devrim ile komünizmin ortaya çıkacağından da bahseder.²⁹

1844 yılında Marx ve Engels birlikte çalışma kararı alır. Feuerbach Üzerine Tezler ve Alman İdeolojisiyle birlikte tarihsel materyalizmin temellerini atmışlardır.³⁰ Grundrisse, Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı, Artı Değer Teorileri, Ücret- Fiyat ve Kar ve Kapital’in ciltleri ile sömürünün kaynağı ortaya konulur. Sosyalizmin ancak sınıf mücadelesi sonucunda yaşanacağı düşüncesi, artık bilimsel içeriğini kazanmıştır.

1.3. TOPLUMSAL SINIFLARIN TANIMI VE KAPSAMI

“Eğer işçi sınıfı homojen bir bütün olsa idi, “dayanışma” tasarımı hiçbir anlam ifade etmezdi. Bir süreç olarak dayanışma, işçi sınıfı içindeki farklılığı görmezden gelmeyi ya da dışarıda bırakmayı değil, aşma çabasını ifade etmektedir. Bu çaba, farklılığı bastırmak yerine dahil etmek stratejisinden yararlanarak ve bir

²⁷ Almış, s. 187.

²⁸ Jean Bruhat, **Marks Engels Marksizmin Gelişimi**, çev. Erdoğan Gürkan, 1. Baskı, Yücel Yayınları, İstanbul, 1975, s. 73.

²⁹ Bruhat, s. 66.

³⁰ Bruhat, s. 86.

amaç birliği uyumu yaratarak güç kazanmak anlamına gelmektedir.” (Leo Panitch, Emek Stratejisi Üzerine düşünceler, Praksis, Sayı 8, 2002.)

Komünist Manifesto’nun açılış cümlesinde bugüne kadarki bütün toplumların tarihinin sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu söylenir.³¹ Bu söylem, tarihin yapımı noktasında önemli olan fikir çatışmalarının nasıl ortaya çıktığına, bu fikirlerin oluşmasına yol açan maddi yaşam koşullarının ne olduğuna da dikkat çekerek Marksizmin ve sınıf savaşımının teorisini sağlar.³² Kısacası Marksizmde tarihin akışını sağlayan motor, sınıf mücadelesidir. Hala güncelliğini koruyan bu tespit bize, Tarih boyunca toplumları anlamak için öncelikle toplumların varlık koşullarını ve bu koşullarda ortaya çıkan toplumsal sınıfları incelemek gerektiğini öğretir. Tam da bu yüzden öncelikli olarak sınıfların maddi konumunu, politik ve ideolojik oluşumunu, birbirlerine karşı benimsedikleri pozisyonları, aralarındaki ittifak ve mücadeleleri incelemek gerekmektedir.

Marksizm sınıfları toplumsal analizin merkezine yerleştirmesine karşın Marx’ın, ne sınıf konusundaki düşüncelerini bulabileceğimiz derli toplu bir eser ne de bir sınıf tanımı bulunmaktadır.³³ Ancak işçi sınıfını kapitalist ilişkiler tarafından üretilen ve yeniden üretilen bir sınıf olarak görebildiğimiz anda, Marx’ın temel araştırma nesnesi olan kapitalist sisteme ilişkin yazdığı her metinde, sınıfa ilişkin düşüncelerini görmek de mümkün hale gelir. Esasen Marksizmde sınıf, tarih teorisinin merkezinde yer aldığından sınıf ile tarihsel materyalizm arasında kopmaz bir ilişki vardır. Onun, Hegel’den devralarak geliştirdiği içsel ilişkiler felsefesi doğrultusunda, bir şeyin tarihinin tam da o şeyin ne olduğunu işaret ettiği gerçeği çıkar karşımıza. Böylece Marx’ın üretimlerinde, her şeyden bağımsız, boşlukta salınır halde bulunan kavramlardan bahsetmek mümkün olmaz. Tanımlamalardan değil ilişkilerden bahseder oluruz. Bu nedenle, toplumsal sınıflara ilişkin incelemeyi, Marx’ın yöntemini göz ardı etmeden, bütün ile parça arasındaki diyalektik bağa zarar vermeden ele almaya çalışmak gerekmektedir.

³¹ Marx ve Engels, Manifesto, s. 49.

³² V. İlyiç Lenin, **Marx Engels Marksizm**, çev. Vahap Erdoğan, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2006, (Marx Engels Marksizm), s. 26.

³³ Aynı durum sınıf mücadelesi kuramı için de geçerlidir. Bu yüzden Lenin, Marx ve Engels’in mektuplaşmaları da dâhil olmak üzere bütün yazını, biraz da bu gözle ele almış, proletaryanın çıkarması gereken dersleri aramıştır.

Marx her ne kadar açık bir sınıf tanımı yapmasa da yapıtlarından sınıf ile ne kastettiği rahatlıkla anlaşılır. Kişinin hakim üretim biçimiyle girdiği ilişki sonucu temel çıkarı ortaya çıkar; ilişki farklılaştıkça çıkar da farklılaşır. İşte sınıf kavramı bu çıkar çerçevesinde belirir.³⁴ Öngen, Marksist sınıf anlayışının üç ayırt edici özelliğinden bahseder: Birincisi sınıf ilişkilerinin toplumsal iş bölümü tarafından belirlenmesi, ikincisi sınıfın nesnel bir ilişki olarak ele alınması, üçüncüsü ise sınıf ilişkilerinin antagonistik bir özellik taşımasıdır; bu özellik vesilesiyle sınıf yapısı ile sınıf mücadelesi arasında kuvvetli bir bağ oluşur.³⁵

Marx sınıf kavramını, yazdığı her metinde aynı yoğunlukta, çeşitlilikte ve aynı amaçla kullanmamıştır.³⁶ Bu durumun temelde iki nedeni vardır. İlk olarak Marx'ın konuya ilişkin fikriyatı, süreç içerisinde gerek toplumsal mücadelelerden etkilenerek³⁷ gerekse de çalışmaları sonucunda edindiği birikimler doğrultusunda değişime uğramıştır. İkinci olarak Marx'ın araştırma yöntemi, bir yandan karmaşık halde bulunan araştırma nesnesinin anlaşılmasını kolaylaştırırken bir yandan da kafa karışıklığı yarattığı yönündeki eleştirilere maruz kalır. Çulhaoğlu, Marx okumalarının en az iki defa mümkünse tek seferde iki ayrı gözle yapılması gerektiğini ifade ederek ekler: Bu okumaların birincisinde metnin ne dediğine odaklanılırken ikincisinde ise metinde nasıl bir yöntem kullanıldığına bakmalıdır.³⁸

İlişkiler ele alınırken farklı soyutlama düzeyleri kullanılır. Ollman'a göre bir kavram, gerçekliğin yapı taşı olan ilişkilerin ne kadarını anlatmak üzere tasarlanmışsa, anlamı o tasarıma göre değişebilir.³⁹ Marx da ilişkileri ele alırken farklı soyutlama düzeylerinde, kapsamlarını daraltıp genişletir. Böylece adeta bir med- cezir hareketi ile bütün bir yapıda yalnızca anlatmak istediği gerçekliği su yüzünde bırakır. Bu yüzden Marx'ın sınıfa ilişkin analizlerinde farklı soyutlama

³⁴ Bertell Ollman, **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, çev. Ayşegül Kars, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, (Giriş), ss. 113, 114.

³⁵ Öngen, Prometheus, ss. 57, 58.

³⁶ E. Ahmet Tonak, "Komünist Manifesto'dan Kapital'e Sınıflar", **Marksizm ve Sınıflar, Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri**, (Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 15.

³⁷ Marx ve Engels hem 1848 devrimlerinden hem de 1871 Paris komününden belirgin bir biçimde etkilenmiş, bu deneyimlerden çıkardıkları dersler olmuştur. Örneğin 1848 Avrupa devrimlerinden sonra devlet biçimi gibi teorik, burjuva devriminde proletaryanın rolü gibi taktik ve stratejik sorunlar üzerine düşünülmüş, örneğin bu tarihten sonra, proletaryanın küçük burjuva hareketiyle olan ilişkisi kesilmiştir. Bknz. Bruhat, s. 132- 141.

³⁸ Çulhaoğlu, s.85.

³⁹ Bertell Ollman, **Diyalektiğin Dansı Marx'ın Yönteminde Adımlar**, çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 21.

düzeyleri karşımıza çıkar. Temelde, özellikle kapitalizmin gelişmesiyle, sınıf mücadelesinin iki karşıt kutup (proletarya ve burjuvazi) arasında yaşanacağı ifade edilirken, daha alt soyutlama düzeylerinde sınıfın katmanlaştığı ve çeşitlendiği gözlemlenir.⁴⁰ Bu katmanlaşma, sınıf mücadelesinin ilk nihai noktası olan devrim için belirgin bir önem arz eder. Devrim derken, sosyal sınıf ilişkilerinde yaşanacak köklü değişiklikler kastedilmektedir. Dolayısıyla devrimci sınıf, bu değişiklikleri gerçekleştirme potansiyeline sahip sınıf demektir. Marksizme göre işçi sınıfı, üretim sürecindeki konumu ve bu konumun kendisine verdiği örgütlenme, kolektif davranabilme potansiyeliyle devrimci sınıftır. Feodalizme karşı gelişen kapitalizmin başlangıç aşamasında, aynı özellik burjuvazi için de söz konusudur.

Marx'ın, kabuğu kırarak içindeki meyveyi yemeyi gerektiren sınıf anlatımı, Lenin'de çok daha açık bir biçimde karşımıza çıkar. Çok temel iki soruyla işe başlanır. Lenin öncelikle "Sınıflar nedir?" sorusunu sorar ve yanıtlar: "Sınıflar, toplumun bir kesiminin, öteki kesiminin emeğini mal edinmesine izin veren şeylerdir."⁴¹ Yaşantılarını aşağı yukarı aynı şekilde sürdüren kişilerden meydana gelir. Ardından "İşçi sınıfı neden devrimci sınıftır?" sorusuna üç gerekçe göstererek cevap verir⁴²: Birincisi o, kapitalist toplumun en güçlü ve en ileri sınıfıdır; İkincisi özellikle kapitalist ülkelerde nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturur; Üçüncüsü, geri kapitalist ülkelerde de nüfusun çoğu yarı proleterlerden ibarettir. Engels komünizmin yalnızca işçi sınıfının parti öğretisi olmadığını, onun kapitalist sınıf da dâhil tüm toplumun kapitalizmin dar koşullarından kurtuluşunun reçetesi olduğunu belirtirken burjuvazinin kendi için kurtuluş arzusu duymayıp, bir de işçi sınıfının kurtuluş yönünde verdiği mücadeleyi engellemeye çalışmasının, devrimin yalnızca işçi sınıfı tarafından hazırlanması gerekliliğini doğurduğunu belirtir.⁴³

Marx sınıf kavramını ilk olarak 18 Brumaire'de, bir kese içindeki ikiz çekirdekler gibi, kendinde sınıf ve kendi için sınıf şeklinde ikiye ayırmıştır. Burada Marx, sınıf mücadelesi için hem sınıfların nesnel varlığının hem de sınıf çıkarlarının bilincinde olma halinin gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla işçi

⁴⁰ Tülin Öngen, "Marx ve Sınıf", **Praksis**, Sayı: 8, 2002, (Sınıf), s. 21.

⁴¹ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 502.

⁴² Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 446.

⁴³ Friedrich Engels, **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**, çev. Yurdakul Fincancı, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010, (İngiltere), s. 31-32.

sınıfının maddi varlığı bir nesnelliği ifade ederken bilinci bir öznelliği ifade eder. Sırasıyla bu iki varlık biçimini ele alalım.

1.3.1. Sınıfların Nesnel Varlığı

Marksizmde proletaryanın kapsamı, halk kavramı, sınıf ayrımını yaratan olgular, işçi sınıfının ekonomik ve sosyal yönü, üretken emek, üretken olmayan emek, işsizlik ve işsizlerin sınıfsal pozisyonları, işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisi gibi başlıklar üzerinde durulacak olan bu bölümde işe, yaygın bir yanlış düzeltmekle başlanmalıdır.

İşçi sınıfı denince akla yalnızca fabrika işçilerinin gelmesi, onların da zihinlerde proletarya kavramıyla ilişkilendirilmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak Marx'ın ya da Engels'in yazdığı hiçbir metinde, bu şekilde bir sınırlamayla karşılaşmadığının özellikle altını çizmek gerekir. Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu eserinin en başlarında emekçiler, proleterler, işçi sınıfı, mülksüz sınıf ve proletarya sözcüklerini, birbirinin dengi sözcükler olarak kullandığını belirtir.⁴⁴ Ancak proletaryayı ele alırken işkoluyla alakalı tarihsel bir sıralama yapar. Bu noktada fabrika işçilerini işçi hareketinin çekirdeği, özellikle dokuma işçilerini sınıfın en dinamik kanadı olarak niteleyerek onların kendi çıkarları konusunda en çok aydınlananlar olduğunu belirtir.⁴⁵ Fabrika işçilerinin işçi sınıfının çekirdeği olarak adlandırılması, çekirdeğin etrafını saran ve işçi sınıfına organik olarak bağlı başka oluşumların da varlığını ifade ettiğinden, kesinlikle bir çelişki olarak algılanmamalıdır.

Lenin ise birçok eserinde proletaryayı yalnızca sanayi işçilerini anlatmak için dar anlamıyla kullanmış fakat bunu bir norm olarak ifade etmemiş; işçi sınıfının yalnızca fabrika işçilerinden oluştuğunu söylememiştir. Fakat Engels'e benzer bir biçimde fabrika işçisi Lenin'de de tüm işçi sınıfının önde gelen temsilcisidir.⁴⁶ Bunun birkaç nedeni vardır: bir kere çalışma koşulları kötüdür, ikincisi yoksuldurlar,

⁴⁴ Engels, İngiltere, s. 24.

⁴⁵ Engels, İngiltere, s. 62.

⁴⁶ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 108.

üçüncüsü geniş atölyelerde bir araya gelme olanağına sahiptirler ve son olarak kültürlü sosyal demokratların yardımlarından faydalanabilirler.⁴⁷

Luxemburg, parti disiplini içerisinde örgütlenmiş kentli proletarya ile sanayi proletaryası arasında, sınıfsal anlamda değil, eylem ve etki potansiyeli anlamında bir ayrım yaparak sanayi proletaryasının çok daha gerçek, canlandırıcı ve güçlü bir mücadele sergileyip, kitleleri eyleme dâhil etme noktasında daha başarılı olduğunu belirtir.⁴⁸

Marx metinlerinde kimi zaman “halk” kavramını kullanır. Lenin’e göre sınıf farklılıklarının üzerini örtmek için değil, devrimi gerçekleştirecek unsurların (büyük burjuvazinin karşısında demokratik burjuvazi ve işçi sınıfı) birlikteliğini ifade etmek için böyle bir kullanım seçilmiştir.⁴⁹ Lenin’de ise halk kavramı, fabrika işçisi olmayan, tam proleterleşememiş bir yığınının sürekli varlığını da anlatmak için kullanılmıştır.⁵⁰ Fakat Lenin, Luxemburg’la birlikte, “halk” kavramına eleştirel bir açıdan da yaklaşır ve halk ile işçi sınıfının ya da bilinçli proletaryanın özdeş olmadığının, halk sözcüğüyle uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının üzerinin örtülmeye çalışıldığının altını çizer.⁵¹

Marx’ın çalışmalarının en önemli kısımlarının yer aldığı Kapital ciltleri boyunca, temel araştırma nesnesi kapitalizmin işleyiş mantığı olmasına rağmen, (sermaye birikimi bağlamında bile olsa) ücretli emeğin oluşum süreci, ücretli emek ve sermaye arasındaki karşıtlık gibi konulardan bahsedilir. Tonak, Kapital’de sermaye analizinin ücretli emek ve toprak mülkiyetinden daha ayrıntılı ve zengin bir biçimde ele alınmasının, teorik ve metodolojik bir nedeni olduğunu söyler: Marx’ın çalışmalarının sunumu için belirlediği sıra toprak rantının ikinci cilde, ücretli emek konusunun ise üçüncü cilde bırakılması şeklindedir.⁵² Marx’ın yazmayı planladığı fakat ömrünün vefa etmediği Kapital’in üçüncü cildinin son başlığı “Sınıflar”dır. Bu kısacık bölümde Marx, yanıtlanması gereken ilk sorunun “Bir sınıfı oluşturan şey

⁴⁷ V. İlyiç Lenin, **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, çev. Muzaffer Erdost, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1996, (İşçi Sınıfı) s. 98.

⁴⁸ Rosa Luxemburg, **Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar**, çev. Nedim Tuğlu, Z Yayınevi, İstanbul, 1990, (Kitle Grevi), s. 60, 61. Sendikal örgütlenmenin başarıya ulaşabilmesi için, kentli sanayi proleterlerinin yanında tarım işçilerinin de muhakkak örgütlenmesi gerektiğinin altını çizer.

⁴⁹ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 177, 178.

⁵⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 101.

⁵¹ Annelies Laschitz, **Her Şeye Rağmen, Tutkuyla Yaşamak**, çev. Levent Bakaç, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 26. Karl Marx, Friedrich Engels ve V. İlyiç Lenin, **İşçi Sınıfı Partisi Üzerine**, çev. Arif Gelen, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 211.

⁵² Tonak, s.19.

nedir?” sorusu olduğunu söyler, fakat bu soruya aradığı cevap, onu öncelikle kapitalistin, işçinin ve toprak sahibinin ortaya çıkmasına yol açan koşulların ne olduğunu araştırmaya iter. Toplumun temelde üç sınıfa bölündüğünü belirtir ve bu sınıflandırmayı ilk bakışta, gelirlerinin ve gelir kaynaklarının özdeşliğine bağlı olarak yapar. Proletarya, kapitalizmde meta haline gelen emek gücünü ücret karşılığı satar. Kapitalist kar ve toprak sahibi ise toprak rantı elde eder. Ancak sınıfların kategorizasyonunda gelir kaynağı ölçütü Marx’a yeterli gelmez ve bu noktada adeta kendine şerh düşer.⁵³

Sınıfsal pozisyon sömürüyle birlikte belirmeye başlar. Uygar toplumlarda üreticiler, kendi tükettiklerinden fazlasını üretmek durumundadır. Kalabalık sınıflarca ortaya konan bu artık üretime, küçük sınıflar tarafından el konulur. Meta üreten bir toplumda bu kurgu, proletaryanın ürettiği artı değere el koyan kapitalistler şeklinde kendini gösterir. Dolayısıyla özünde bir ilişki olan; üretim esnasında insanların içine girdiği toplumsal ilişkilerle ifadesini bulan sınıf, sömürünün toplumsal yapı içine yer etmesiyle ortaya çıkar.⁵⁴ Sömürü elbette kişinin toplumsal üretim alanı içindeki konumunun yanında üretim araçlarının mülkiyetine de bağlı olan bir gerçekliktir. Engels Komünist Manifesto’da şöyle diyor: “Proletarya derken de, hiçbir üretim aracına sahip olmadıkları için ancak işgüçlerini satarak yaşayabilen modern ücretli emekçiler sınıfı demek isteniyor”.⁵⁵ Yani bir kişinin sınıfsal pozisyonu, başkasının emeğini sömürebiliyor olmasına ve sömürmesine, bu sömürünün gerçekleşmesi ise üretim araçlarının mülkiyetiyle kurulan bağa bağlıdır dersek, hiç de yanılmış olmayız.

Sınıf ayrımını yaratan şey teknik değil sosyal işbölümüdür. İşçi sınıfı pratikte farklılaşmış bir biçimde ortaya çıksa da işçi- memur, üretken emek- üretken olmayan emek gibi ayrımlar, Marksizm açısından yalnızca artık değere el koyma biçimleri bakımından önem arz eder. Dolayısıyla kişinin ne iş yaptığı, ne tür yaşam koşullarına

⁵³ Karl Marx, **Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi Üçüncü Cilt**, çev. Alaattin Bilgi, 2. Baskı, Eriş Yayınları, 2004, ss. 772, 773. Büyük şirketlerin üst düzey yöneticilerinin çoğu gelirlerini ücret olarak alır. Fakat bu noktada ikisi de Ortodoks olan iki farklı görüş sahneye çıkar. Birinci grup (Örneğin Tülin Öngen) bu tür kişilerin üretimin bilgisine sahip olduğu, ne üretilene karar verdiği ve bu yolla yalnızca burjuvazinin yararına hareket ettiği gerekçesiyle sınıf içinde değerlendirilmelerini doğru bulmaz. İkinci grup ise üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden bir değerlendirmede bulunarak, ücret miktarının sınıfsal pozisyonu değiştirmediğini ifade eder.

⁵⁴ G.E.M. de Ste. Croix, **Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi**, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 67.

⁵⁵ Marx ve Engels, Manifesto, s. 49.

sahip olduğu, teknik bilgisi ve gelir düzeyi sınıfsal konumunu belirleme noktasında etkili değildir. Ernest Mandel'in de belirttiği üzere Marx için proletarya, "gesamtarbeiter" yani "işçiden başka bir şey olamayan işçi" demektir.⁵⁶

Bu noktada erkenden, önemli bir tespiti paylaşmakta yarar var. İşçi sınıfı, kapitalist ilişkiler tarafından sürekli yeniden üretilen bir sınıf olduğundan kuşkusuz, kapitalizmin işleyiş mantığını anlamak sınıfın ortaya çıkışını anlama noktasında önemlidir. Ancak işçi sınıfı yalnızca kapitalist üretim ile belirlenmez. Sınıfın elbette ekonomik bir yönü vardır ancak Marx hiçbir zaman işçi sınıfını, yalnızca ekonomik inceleme nesnesinden ibaret görmez; sınıf aynı zamanda sosyal bir kategori olarak ele alınmıştır.⁵⁷ Marx'ın inceleme alanının ağırlık noktası kimi zaman felsefi, kimi zaman ampirik kimi zaman politik özellikler taşısa da Marx'a göre işçi sınıfı, tümüyle felsefi ya da tümüyle ampirik bir kategori değildir.

Üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı sınıfsal anlamda değil sermaye birikimi anlamında önem taşıyan, üretim alanındaki iş bölümüne ilişkin bir ayrışmadır.⁵⁸ Marx'ın Kapital'in birinci cildinde ifade ettiği gibi "Doğal bedende kafa ile elin birbirine bağlı olması gibi emek süreci de el emeğini kafa emeğiyle birleştirir. Sonraları bunlar birbirlerinden ayrılırlar, hatta can düşmanı olurlar." Zamanla üretilen ürün kolektif emekçinin ürettiği toplumsal bir ürün haline gelir ve üretken emekçi kavramı giderek genişler. "Üretici tarzda çalışmak için artık bizzat elle çalışmak bile gerekmez. Toplam işçinin organı olmak, bunun alt işlevlerinden herhangi birini yapmak yeter."⁵⁹ İşçi sınıfı heterojen bir yapıya sahip olan "kolektif işçi" kategorisinde tanımlanmıştır. Marx, kafa ve kol emeği ayrımını da belirgin bir biçimde tanımlamamıştır. Marx'ın "kolektif emek" tanımının söz konusu ayrımı önemsizleştirdiği yönünde görüşler bulunmaktadır.⁶⁰ Aslına bakılırsa sınıf konumları

⁵⁶ Ernest Mandel ve diğerleri, **Sosyalizmin Geleceği**, çev. Fikret Başkaya, İmge Yayınları, 1991, ss.93, 94.

⁵⁷ Öngen, Sınıf, s. 15.

⁵⁸ Üretken ve üretken olmayan emek sıklıkla kol ve kafa emeği şeklinde bir ayrımla ifade edilir. Ancak bu durum hizmet sektöründe emek gücünü satan birini üretken olmayan emek içinde algılama gibi sakıncalar doğurduğundan bir tanım yapmakta fayda var. Üretken Emek: Sermaye için artı değer üreten emektir. Üretken Olmayan Emek: Sermayenin yeniden üretimi için gerekli olmakla birlikte artı değer üretmeyen, üretilen artı değere el konulmasıyla varlığını sürdüren emektir.

⁵⁹ Marx, Kapital 1, s. 486.

⁶⁰ Öngen, Prometheus, s.74.

bir ülkede kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak değişebileceğinden, sınıf konumlarına diyalektik ve dinamik bir şekilde bakmak gereklidir.⁶¹

Sınıfsal pozisyonun kişinin üretim içinde aldığı rol etrafında şekillendiği gerçeğinden uzaklaşıldığı anda, tüketim ve bölüşüm alanlarına odaklanarak işçi sınıfı diye bir bütünden değil ancak parçalanmış ve bölünmüş yığınlardan bahsedilebileceğini iddia eden görüşler gün yüzüne çıkar. Buna göre işçi sınıfı istihdam ve çalışma koşulları, yerleşik halk ve göçmen ya da yabancı işçiler arasındaki farklılaşma dolayısıyla kendi içinde ayrılır; cinsiyete dayalı ya da halk içinde üstün ulus veya mezhep ve ezilen kesim arasındaki farklılaşma dolayısıyla da parçalanmıştır.⁶²

Marx, işçi sınıfının aktif ve yedek bölümlerinin varlığından bahsederken, işsizlerin de işçi sınıfına dahil olduğunu belirtir. Sınıf rolünü belirleyen, üretim araçlarına sahip olmama durumu, emek gücünü satmayı zorunlu hale getirir. Emek gücünü satma zorunluluğu olan herkes, satabilsin ya da satamasın, işçi sınıfının yedek ya da aktif bir kısmını oluşturur. Marx'ın ifadesiyle işsiz işçiyi emek ilişkisinin dışında olduğu için tanımayan politik iktisattır.⁶³ “Yedek sanayi ordusu” kavramıyla ifade edilen işsizlik, işçiler arasındaki rekabete dayalı olarak ücret, çalışma koşulları, örgütlenme gibi birçok konuda işçi sınıfı üzerinde baskı oluşturur. İşsizlik, kapitalizmin işleyiş mantığı gereği sürekli olarak yaratılan bir olgudur. İşçiler arasındaki rekabet sermayeler arasındaki rekabetin bir görüntüsüdür.⁶⁴ Dolayısıyla emek gücünü satmak amacıyla emek pazarına girenlerin tümü işçi sınıfını oluşturur diyebiliriz.⁶⁵ Marx, yedek işgücü ordusu kavramını kimi zaman işçi çocuklarını⁶⁶ kimi zaman da kadınları nitelemek için kullanır.

Engels iş arayıp bulamayan insanların toplum içerisinde kalabalık bir dilenci ordusu oluşturduğunu söyler ve bu insanların hemen hemen her seferinde emekçi

⁶¹ Sungur Savran, “Sınıfları Haritalandırmak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?”, **Marksizm ve Sınıflar, Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri**, (Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, (Sınıflar), s. 48.

⁶² Savran, Sınıflar, s. 46.

⁶³ Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, çev. Murat Belge, 7. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012, (El Yazmaları), s. 92. “İşsiz İşçi” ifadesi, Lenin tarafından da kullanılmıştır. Bknz. Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 190.

⁶⁴ Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, 7. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2011, (Felsefenin Sefaleti), s. 149.

⁶⁵ Emine Engin, **Marksizm’de İşçi Sınıfının Kapsamı ve Türkiye**, Alev Yayınları, İstanbul, 1990, s. 21.

⁶⁶ Marx, Kapital 1, ss. 173, 622.

mahallelerinde dilendiğine ve yoksulların verdikleriyle hayatta kaldıklarına ilişkin gözlemini paylaşır.⁶⁷ Sonuç olarak işsizler de temelde işçi sınıfının içindedir.

Bu noktada biri sınıf içi öteki sınıf dışı kalan, işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisi şeklindeki iki oluşumdan bahsetmek gerekir. İşçi aristokrasisi kavramı, ilk olarak Engels tarafından İngiltere işçi sınıfı içinde maddi avantajlara sahip olan, bu yüzden kendini sınıfın üzerinde gören ve sonuçta düzenle uzlaşan bir işçi katmanına yönelik kullanılmıştır. Daha sonra Lenin, bu işçilerin ayrıcalıklı konumunun emperyalizmin aşırı karından bu insanlara verilen rüşvet ile ilişkili olduğunu belirtmiş; uluslararası işçi sınıfı içindeki oportünist, reformist akımın temellerini buraya dayandırmıştır.⁶⁸ Luxemburg için de emperyalizm ile revizyonizm arasında güçlü bir bağ vardır; revizyonizm, emperyalizmin sağladığı refahtan beslenerek büyür. Lenin’de işçi aristokrasisi kavramı hem işçi sınıfı içinde yüksek ücret alan, örgütlü ve vasıflı üst katmanı hem de sendikaların ve sosyal demokrat partilerin yöneticilerini kapsar.⁶⁹

İşçi bürokrasisi ise “sınıfın içinden gelmekle birlikte sınıfın üstüne yükselmiştir.”⁷⁰ Kaynağını sendika bürokrasisinde bulur. İşçi bürokrasisi genellikle sendikadan çıkmasına rağmen bazı durumlarda parti saflarından da çıkabilir. Dolayısıyla işçi bürokrasisinin, sendika ve parti şeklinde ikili bir yapısı olabilir. Lenin işçi bürokrasisini “işçi sınıfı hareketi içinde burjuvazinin ajanları” olarak niteler.⁷¹ Engels ise büyük sendikaların içinde işverenlerle iyi geçinen ve işverenlerin de onlarla iyi geçindiği, aristokratik bir yapı olarak ifade eder.⁷² Engels’e göre patronların araştırma komisyonlarının önüne işçiymiş gibi çıkarttıkları atelye nezaretçileri gerçek işçi değil sınıf kaçaklarıdır; işçilere karşı kapitalistin çıkarlarını savunurlar.⁷³ Bu özellikleriyle onlar da işçi bürokrasisinin içine dahil edilebilirler.

İşçi aristokrasisi, varoluş tarzı her şeye rağmen bir proleterin varoluş tarzı olduğundan mücadeleye geri dönebilir. Dolayısıyla karşı devrimci bir güç değildir. İşçi bürokrasisi ise düzenle sıkı bağlar kurup bütünleştikten, mücadeleye geri

⁶⁷ Engels, İngiltere, s. 135.

⁶⁸ Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 341, 346.

⁶⁹ V. İlyiç Lenin, “**Sol**” **Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı**, çev. Muzaffer Erdost, 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2014, (Sol Komünizm), s. 34.

⁷⁰ Savran, Sınıflar, s.48.

⁷¹ Lenin, Sol Komünizm, s.46.

⁷² Engels, İngiltere, s.37.

⁷³ Engels, İngiltere, s.224.

dönemez. Karşı devrimcidir. Dolayısıyla sendika bürokrasisi, burjuva sisteme angaje olması nedeniyle işçi aristokrasisinden ayrılır. Bu iki katman, sınıf mücadelesinde engelleyici olma noktasında başat bir rol oynamaktadırlar.

1.3.2. Sınıfların Öznel Varlığı

Sınıfların özne varlığına açıklık getirebilmek için örgütlülük ve bilinç meselesi, yabancılaşma, kapitalizmin öğretici yönü, sınıf bilincinin oluşumu, sınıf mücadelesinin ideolojik boyutu, devrimci bilinç ve kendiliğindencilik gibi konuları ele almak gerekmektedir.

Marksizmin materyalist yöntemi doğrultusunda, insanların sınıf konumlarını belirleyen şeyin kendilerine dair düşünceleri değil, üretim içerisindeki maddi konumları olduğu tanımlanmıştır. Ancak sınıfın varlığı ile sınıfın oluşumu birbirinden ayrı iki şeydir. Sınıfın varlığı, sınıfın oluşumu için ön koşul olmakla birlikte, varlık, oluşumu kendiliğinden ve kesinlikle ortaya çıkarmaz. Sınıf oluşumunun yaşanmadığı, yani sınıfsal bilincin ortaya çıkmadığı durumlarda, sınıfın var olmadığı şeklinde yapılan yorumlar ise idealist bakış açısından ileri gelir. Oysa diyalektik materyalizm, maddi varlığın, bilinci öncelediğini ifade eder ve tek başına bilincin, yaratıcı bir güce sahip olamadığı gibi yıkıcı bir güce de sahip olmadığını belirterek sadece bu bilinci dikkate alan indirgemeci aklı inkar eder.⁷⁴

Marx ve Engels'in eserlerinde işçi sınıfı, birbirinden bağımsız bireylerden oluşan, yalnızca nicelik olarak anlam ifade eden bir yığın şeklinde ele alınmaz. İşçi sınıfının sınıf karakterini taşıyabilmesi için, niteliğine yani örgütlülük ve bilinç meselelerine vurgu yapılır. Fakat Marx birinci cildin önsözünden başlayarak Kapital'in birçok yerinde, burjuva ideolojisinin kapitalizm içerisinde var olan ilişkileri görünmez hale getirdiğini, tepetaklak ettiğini, bunu da eşitlik, özgürlük gibi kavramlarla göz boyayarak yaptığını ifade etmiştir. Bu durum işçi sınıfının bilinç kazanıp devrimleşmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Öngen, Marx'ın işçi sınıfının devrimci potansiyelinin ortaya çıkması konusunda kimi zaman daha iradeci kimi zaman daha determinist olduğunu ifade eder ancak Marx'ın hiçbir

⁷⁴ Öngen, Sınıf, s. 10.

zaman ekonomik öznenin, zorunlu olarak politik özneye dönüşeceğini söylemediğini belirtir.⁷⁵

Kuşkusuz, Marx’a göre sınıf bilincinin oluşması için gereken ilk uğrak olan “kendinde sınıf” uğrağı, bireyin üretim süreci içindeki nesnel yeri ile ortaya çıkar. İşçi, emek gücünü satmaya başladığı andan itibaren, hangi toplumsal sınıfa ait olduğunu sezer. Ancak bu bilince erişmesi, ekonomik ve siyasi mücadeleye dâhil olmasıyla mümkün olacaktır. Çünkü kapitalist sistem içerisinde işçi kendi emeğine, emeğinin ürününe, diğer insanlara ve ortak yaşama yabancılaşmıştır ve farkında olmadan kendi yabancılaşmasını sürdürmek için gereken koşulları üretmektedir.

Marksist kuramda yabancılaşma ile sınıf bilinci arasında, birkaç derecelik bir açı bulunur. Bu yüzden işçi sınıfı hareketlerinin geneli, ilk olarak emek- sermaye çelişkisini aşmak gibi ileri bir hedef üzerinden başlamaz. Hareketler en başta somut çıkarlar etrafında şekillenir. Üretim alanındaki mutlak ve görelî sömürü, iş gücünün yani ailenin yeniden üretimi, yaşam koşullarının yeniden üretimi ve bilincin yeniden üretimiyle kaynaşık bir hal alır. Kapitalizmin gerilimlerle yüklü bu yeniden üretim süreci, sınıf mücadelesini besleyen bir şeydir. Engels, işçilerin her yerde karşı karşıya kaldıkları kötü muamelenin, onları devrimcileştirdiğini söyler.⁷⁶ Benzer bir biçimde Lenin de, sosyalizmin düşünsel ve manevi gücü şeklinde nitelediği proletaryanın, sahip olduğu bu gücü kapitalizm tarafından her gün eğitilmesine bağlayarak kapitalizmin proletarya için bir okul olduğunun altını çizer: proletarya bu okulda, verdiği sınıf savaşımını zaman içerisinde mutlaka politik iktidara yöneltmeyi öğrenecektir.⁷⁷

Kendinde sınıf, sınıfların oluşumu için yeterli değildir zira bu noktada ortak bir aidiyet duygusu yaratacak olan sınıf bilinci gelişmemiştir. Gerçek bir sınıf savaşımı için işçiler, sınıf bilincine ve sınıfsal örgütlenmeye mutlaka sahip olmalarıdır. Bu durum ancak kitlelerin bir araya gelmesiyle, mücadele içinde gerçekleşebilir.

İşçi sınıfının “kendinde sınıf” uğrağından “kendi için sınıf” uğrağına geçebilmesi, kapitalist üretim içinde (maruz kalma ya da karşı koyma şeklinde) edindiği deneyimlere bağlıdır. Marx materyalist anlayışı gereği, maddi süreçlerin

⁷⁵ Öngen, Sınıf, s. 20.

⁷⁶ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 214.

⁷⁷ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 41.

kişinin bilincini belirlediğinden bahsederken, “Bireyler yaşam tarzlarını ifade edebildikleri sürece kendilerini de ifade edebilirler. Öyleyse bireylerin ne oldukları, sadece üretimleriyle ve ürettikleri şeyin ne olduğuyla değil nasıl ürettikleriyle de örtüşmektedir. O halde bireylerin doğaları üretimlerini belirleyen maddi duruma bağlıdır”⁷⁸ şeklinde bir ifade kullanılır.

İşçi sınıfının toplumsal varlığının, kendiliğinden işçi sınıfı bilincini doğuracağı yönünde yapılan yorumlar önemli bir noktayı atlar. Mücadele içinde somut deneyimler elde eden, devrimcilerle temas eden ve birikim sahibi olan işçi, kendinde sınıftan, kendi için sınıf konumuna yükselebilir. Kendi için sınıf konumuna bilinç atladığı için geçmez, somut deneyimler bilinç atlamasına imkân verir. 1848 yılından sonra Marx, sınıf bilincinin mücadele içinde diyalektik olarak oluşacağına kesin gözüyle bakmıştır.⁷⁹ Esasında Marx da Engels de toplumsal bilinci toplumsal varlığın bir sonucu olarak açıkladıklarından sınıf bilinci için, işçi sınıfı içinde eylem ve pratik yoluyla kazanılmış bir toplumsallaşmanın önemine vurgu yapmışlardır. Bu yüzden Marx “yığınların tarihsel inisiyatifine” önem verir.⁸⁰ Lenin ve Luxemburg da benzer bir noktada konumlanarak yığınların, değişimi sağlayacak sıçramayı yakalayabilmesi için yaşamdan öğrendiklerinin kitaplardan öğrendiklerinden fazla olduğunu ifade ederler.⁸¹

Marx’a göre devrimci sınıf, bir toplumun gereksinim duyduğu en önemli şeyi; yeni üretim ilişkisini ürettiği için başat üretici güçtür.⁸² Bu noktada işçi sınıfını karakterize eden şey yalnızca, yeni üretim ilişkisini üretiyor olması değil, bu üretimin gerçekleştiği süreçtir de. Kişisel özellikler, kitlelerin içinde oluşur. Devrim yapma potansiyeline sahip olan işçi sınıfının dünyayı dönüştürebilmesi için kendini dönüştürmesi gerekmektedir. Bu durum bir ardışıklık değil eş zamanlılık ifade eder. Devrimci kuramdan yoksun olan bir işçi sınıfı, devrimci bir pratik ortaya koyamaz.

⁷⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, Alter Yayınları, Ankara, 2011,(Alman İdeolojisi), s. 13.

⁷⁹ Öngen, Prometheus, s.62.

⁸⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 203. 1870 yılında, olası bir ayaklanmayı aptallık olarak değerlendiren Marx buna rağmen 1871 Komününde halkın etkinliğini dikkatle izlemiş, teknik sorunlara dair çözüm önerileri aramış, Fransa’da İç Savaş eseri, bu şekilde ortaya çıkmıştır. Tüm kayıp olasılıklarına rağmen Marx, ayaklanma başladığı anda, yığınların bilincinde yaşanacak olan sıçramayla heyecanlanmış, ayaklanmayı o güne kadar deneyimlenmiş en şerefli eylem olarak nitelemiştir. Bknz. **Karl Marx, Kugelman’a Mektuplar**, çev. Hakkı Gün, Köz Yayınları, 1975, (Mektuplar), s. 159.

⁸¹ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 280. Luxemburg, Kitle Grevi, ss. 30, 31.

⁸² Marx, Felsefenin Sefaleti, s. 172.

Tarihin sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu şeklindeki söylem, sınıfın ancak, bu mücadele içinde etkili bir gerçeklik kazanabileceğine yönelik bir vurgu olarak karşımıza çıkar.⁸³

Kendi için sınıf bilinci, diğer toplumsal formasyonlarda, ezilen sınıfların talip olduğu bir uğrak olmamıştır. Tarihte birçok köle ve serf isyanları ile karşılaşılması olmasına rağmen, bu isyanlar sınıfın bilinç sahibi özne olarak gerçekleştirdiği isyanlar şeklinde ele alınmaz. Ezilen sınıflar içerisinde yalnızca proletarya, devrim yapma potansiyeline sahiptir. Bu sebeple kendi için sınıf bilinci tartışmaları, kapitalizmle sınırlı kalır.

Marx'ta ve Engels'te birden fazla ideoloji ve dolayısıyla birden fazla bilinçlenme süreci olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır.⁸⁴ 18 Brumaire'deki anlatımlar doğrultusunda⁸⁵, her sınıfın kendi sınıf çıkarlarına uyumlu bir inanç sistemi geliştirdiği sonucu çıkarılabilirken Alman İdeolojisinde ise, maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurduğu; dolayısıyla tüm sınıfların egemen sınıf tarafından empoze edilen inanç sistemini paylaştıkları söylenir.⁸⁶ İlk ifadede toplumsal sınıfların, sınıfsal konumuna uygun bilinçlerini kendilerinin belirleyeceğine yönelik bir vurgu yapılırken ikincisinde, işçi sınıfının bilinç belirleme noktasında karşılaşacağı güçlüklerin altı çizilmiş; sonuç olarak her iki ifadede de ekonomik ve siyasal anlamda var olan mücadelenin ideolojik anlamda da devam ettiği belirtilmiştir. İşçi sınıfı ancak zihinsel üretim araçlarına sahip olduğunda, egemen ideolojik dayatmanın zincirlerini kırabilir. Engels de devrimci mücadelenin yalnızca ekonomik ve siyasi değil teorik alanda da var olduğunu kabul ederek Lenin'e ilham verir. Ancak Lenin'e göre ideolojik savaşım, ekonomik ve siyasi alanda verilen sınıf savaşımına bağlı kılınmalıdır.⁸⁷ Luxemburg için de aynı şeyleri söylemek mümkün. Onun yalnızca parti okulunda verdiği dersler bile, teorik alanda verilen mücadelenin ve sosyalist teorinin kitlelerce kavranmasının ne denli elzem olduğunun kanıtı niteliğindedir.

⁸³ Öngen, Sınıf, s.11.

⁸⁴ Öngen, Prometheus, s. 65.

⁸⁵ Karl Marx, **Louis Bonaparte'nın 18 Brumaire'i**, çev. Erkin Özalp, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009, (18 Brumaire), ss. 92, 93, 100, 119, 120.

⁸⁶ Marx ve Engels, Alman İdeolojisi, ss. 46, 47.

⁸⁷ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 140.

Marx, iktisatçıların burjuva sınıfı için oynadığı bilimsel temsiliyet rolünün, proleter sınıf açısından komünistlerce oynandığını belirtir.⁸⁸ Fakat egemen olan sınıftan gelecek katılmaların da eğitim olanaklarını beraberlerinde getirip küçük burjuva önyargılarını kapının dışında bırakmaları koşuluyla, gelişmenin akışını hızlandıracaklarını ifade eder.⁸⁹ Genel olarak işçiler ve bilimsel bilgiyi üreten ve aktaranlar arasında, karşılıklı bir öğrenme süreci işleyecektir. Bu noktada hareketin yörüngesini belirleyen devrimci teorisyenlerse, hızını ve yönünü belirleyen de kitle olacaktır.

Eğer sınıf savaşımı politik bir nitelik almamışsa, üretici güçler yeni bir toplumun kurulması için yeterince gelişmemişse teorisyenler, ezilenlerin beklentilerini karşılayacak, zihinlerinde canlandırıcı bir etki yaratmaya çalışacak “ütopyacılar” olmaktan öteye gidemezlerken sınıf mücadelesinin geliştiği dönemlerde ise teorisyenlerin eski toplumu yıkacak devrimci güçleri izlemeleri ve savunusunu yapmaları yeterli olacaktır.⁹⁰ Marx’ın bu görüşü zamanla esneklik payı kazanır. Kugelman’a yazdığı 1866 tarihli mektupta, Cenevre Kongresine bizzat katılımının, üzerinde çalıştığı büyük eseri nedeniyle mümkün olmadığını belirterek ekler; “Bence bu yaptığım çalışma, işçi sınıfı için, benim bu gibi Kongre’de kişisel olarak yapabileceğim herhangi bir şeyden çok daha önemlidir.”⁹¹ Bu noktada, kapitalizmin çelişkilerinin derinleşmesi ile sahip olunacak sınıf bilincinin önünde, köklerini çok derinden alan burjuva ideolojisinin bile duramayacağı görüşü anlam kazanır.

Lenin ise özellikle Ne Yapmalı’da dışarıdan bilinç temasına yoğun bir şekilde vurgu yapmıştır ve bu vurgunun nedenleri arasında aydınların aracı bir konuma sahip olduğu gerçeği de bulunmaktadır.⁹² Lenin’e göre proletarya, burjuvaziye karşı

⁸⁸ Engels, komünistlerle sosyalistlerin arasındaki fark nedir sorusunu sormuş ve sosyalistleri, üç gruba ayırarak bu soruyu cevaplamıştır. Birinci grupta feodal ve ataerkil toplum yanlısı sosyalistler, ikinci grupta şimdiki toplum yanlıları burjuva sosyalistler, üçüncü grupta ise devrim hedefi olmayan fakat sefaleti yok etmek isteyen demokrat sosyalistler bulunur. Komünistler yalnızca, demokrat sosyalistlerle birlikte bir politika izleyebilirler. Bknz. Marx ve diğerleri, ss. 14- 17.

⁸⁹ Marx ve diğerleri, ss. 114, 115.

⁹⁰ Marx, Felsefenin Sefaleti, ss. 123, 124.

⁹¹ Marx, Mektuplar, s. 36.

⁹² Çulhaoğlu, s. 39. Ancak Lenin aydınların, sınıflar arası çatışmanın aşılmasına imkan verecek teorik formülasyonu sağlama ve kitlelere taşıma amacının, olgunlaşmamış proletarya üzerinde bir etkinlik savaşı olarak algılanmaması gerektiğinin altını çizer. Tersine proletarya belli bir olgunluğa eriştiği için aydınlar, içinde bulunulan duruma uygun düşen bir teorik formülasyon arama çabası içine girmişlerdir. Bknz. Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 286, 287.

verdiği savaşı kazanmak için burjuvazinin yaptığı gibi kendi sınıf politikacılarını yetiştirmek zorundadır.⁹³ Bunun yanı sıra sosyalizm ancak kapitalizmin yaratmış olduğu insan malzemesiyle kurulabileceğinden, burjuva aydınlardan kaçmak mümkün olmayacak, devrimci eylem güçlendikçe burjuva aydınları daha çok proleter partilerde yer alacak, onları yok etmek değil yenerek değiştirmek gerekecektir.⁹⁴ Lenin'e göre küçük burjuva aydınları devrim karşısında bocalar fakat sosyalist devrim için faydalıdırlar çünkü kültürlü bir proletaryanın yokluğunda, devrimci mücadele, küçük burjuva aydınlara ihtiyaç duyar; onlardan komünist olmadıkları akılda tutularak faydalanılabilir.⁹⁵ Fakat Marx'ın da, Engels'in de eserlerinde, siyasetin bilinçlendirici ve dönüştürücü gücüne, genel olarak sınırlı bir önem atfettikleri söylenebilir. Luxemburg da sosyal demokratların, her zaman için yaygın bir aydınlatma kaygısı üzerinden hareket ettiklerini, ajitasyonlarının iskeletini bu şekilde kurduklarını belirtmesine rağmen⁹⁶, “Aslolan Açlıktır!” dercesine, bu etkiyi başat bir unsur olarak görmez.

Lenin sınıf savaşının ideolojik anlamda da varlığını sürdürmesi gerektiğini ifade eder. Bu noktada eleştiri çok keskin bir silahtır. Komünizmin, bütün ülkelerde kendi özgül biçimini yaratan oportünizme ve sol komünizme karşı mücadele döneminden geçmesi gerekecektir.⁹⁷ Bunun en güzel örneği, Marx ve Engels'in Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde, oportünizme karşı verdikleri savaştır. İlk hedef işçi sınıfının devrimci bilince sahip olan öncüsünü, parlamentarizme karşı proletarya diktatörlüğünün saflarına çekerek onu sosyal şovenizm ve oportünizmin elinden ideolojik anlamda çekip almak, ikincisi ise yalnız öncülerle komünizm zaferi kazanılamayacağı için, sol doktrinciliği saf dışı ederek yığınları öncüyü destekler hale getirip proleter devrimi gerçekleştirmek olmalıdır.⁹⁸ Öncülerin mücadeleye kazandırılması noktasında propaganda ve ajitasyon etkili olabiliyorken, yığınlar söz konusu olduğunda, sadece bu yolla başarı gelmeyecektir. Tam da bu yüzden karşıt gurupların güçleri ve zaafı analiz edilmeli, küçük burjuvaların halkın gözünde

⁹³ Lenin, Sol Komünizm, s.78.

⁹⁴ Lenin, Sol Komünizm, s.116.

⁹⁵ Lenin, İşçi Sınıfı, ss. 304- 307. Bu durum kesinlikle, devrimci mücadelenin aydınlara dayanacağı şeklinde bir çıkarım yapılmasına izin vermez.

⁹⁶ Rosa Luxemburg, **Spartakisler Ne İstiyor?**, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, (Spartakisler), s. 105.

⁹⁷ Lenin, Sol Komünizm, s.91.

⁹⁸ Lenin, Sol Komünizm, ss. 517, 518.

maskeleri düşürülmeli ve son olarak proletarya saflarında bir devrimci bilinç ortaya çıkarılmalıdır. Fakat en önemli ikna aracı, bu yığınların kendi eylem pratikleridir. Lenin pratik deneyimi en büyük eğitimcilerden biri olarak görür. Bu koşulların uygun olması, devrimin olgunlaştığı anlamına gelir.

İnsanlar tek başına bireyler olarak değil, toplumsal sınıfların üyeleri olarak hareket ettiklerinde, hem kendilerini hem de dünyayı değiştirme kapasiteleri ortaya çıkar. İşçi sınıfı için mücadele süreci talepleri ve zaferleri aşan bir anlam ifade eder. Süreç ve deneyimlere yapılan vurgu, Marx ve Engels'in birçok eserinde karşımıza çıkar. Manifestoda işçilerin kavgalarının gerçek meyvelerinin, bir süreliğine kazandıkları zaferler değil, onların giderek genişleyen birlikleri olduğu vurgulanır.⁹⁹ Engels İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu çalışmasında, işçi sınıfının sınıf bilinci ve mücadele içinde edindiği pratiği, İngiltere'deki sosyalizm düşüncesinin kazanımlarından daha değerli bulduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Fakat teorisyenler, sürecin önemine vurgu yaparken sonucu kesinlikle, hareketin amacı önemsizleştirdiği bir revizyonizme dayandırmazlar. Zira Marksizmde niceliğin birikerek niteliğe dönüşmesi, yani devrim hedefi süreç içerisinde ortaya çıkan gündelik çıkarlara, anlık avantajlara harcanamayacak kadar başat bir önem arz eder. Bu noktada Luxemburg, anlamlı bir bakış açısıyla, gündelik olarak verilen hiçbir devrimci mücadelenin (sendikala mücadele, toplumsal reformlar için verilen mücadele ve kapitalist devleti demokratikleştirmek için verilen mücadele) nihai hedef ile kurulan bağ olmaksızın sosyalist karakterde olamayacağını ifade eder.¹⁰¹ Hareket, amaca giden yolu inşa ettiği için kıymetli olup, devrim fikri sürekli akılda tutulması gereken bir hedeftir. Sonuç olarak dört teorisyen de, işçi hareketinin kısmi hedeflere ulaşmak için verdiği gündelik mücadele ile ana hedef için verilen mücadele arasında doğrudan birlik olması konusunda hemfikirdir.

İşçi sınıfının gelişiminde ve bir sınıf olarak bilinç sahibi olma sürecinde Marx da Engels de, nüfusun merkezileşmesinin altını çizer. Büyük kentlerde bir araya gelen işçiler, tek tek birey olarak zayıflasalar bile, toplumsal ve siyasal önemlerinin farkına varırlar. Çalışma hayatı onları birleştirmiştir, kent hayatı da birlik bilincinin uyanmasına yol açar. İşçi sınıfının bilincinin uyanmasında, burjuvazinin uyguladığı

⁹⁹ Marx ve Engels, Manifesto, s. 60.

¹⁰⁰ Engels, İngiltere, s. 40.

¹⁰¹ Luxemburg, Spartaküsler, s. 52.

baskının da itici bir yönü vardır. İşçi patronuna yabancılaştıktan ve aradaki duygusal bağ ortadan kalktıktan sonra kendi çıkarlarını düşünür hale gelir.¹⁰²

Sınıf bilinci içinde çeşitli düzeyler vardır, bu düzeylerin en tepesinde devrimci bilinç bulunur. Devrimci bilince sahip olan devrimci özne “kendi için sınıf” olabilmeyi ötesine geçerek politik güç haline gelmiş bir bütüne işaret eder.¹⁰³ Sınıf çatışmasının yoğunlaştığı ve sancılarının sıklaştığı durumlar, sınıflar arasındaki kutuplaşmayı arttırarak devrimci sınıf bilincinin oluşmasına yol açar.

İşçi sınıfının devrimci kapasitesine ilişkin en zengin iki örnek Luxemburg’un kendiliğindencilik savı ve Lenin’in öncü parti kuramıdır. Proletaryanın bilinçlenmesi noktasında ikisi de iradeci olan bu iki kuramcı arasında, belirgin farklılıklar bulunur. Luxemburg, sınıfın kendiliğindenci dinamizmine, yaratıcılığına, etkileşimine ve atılğanlığına büyük bir güven duyar. Sınıfların süreç içerisinde, kendiliğinden kolektif öznelere dönüşeceğinin; nesnel sınıfsal konumların zamanla bilinçlenmenin koşullarını yaratacağının altını çizer. “İşçi sınıfının kurtuluşu, işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır.”¹⁰⁴ Fakat bu kendiliğindenlik, eylemsizlik anlamına gelmediği gibi aksine onun, eylem içerisinde ortaya çıkan, gelişen ve yükselen bir öyküsü vardır.

Devrimi gerçekleştiren kitlenin eğitimsizliğiyle kendiliğindenlik arasında bir doğru orantı kurulamaz. Luxemburg’un, devrimci dönemde ortaya çıkacak büyük enerjiyle, o enerji içinde bireyin değişeceğine dönük güveni, ibresinin, kendiliğindencilik tarafına bükülmesine yol açar. Bu durum Luxemburg’u, bilinçli kontrolü, kendiliğindenlik için tehdit olarak algıladığı yönündeki eleştirilere maruz bırakır.¹⁰⁵

Esasen devrim, öngörülmesi zor, planlanması ve hesaplanması imkansız, çeşitli unsurları bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğu için de kendiliğindencilik ön plana çıkar.¹⁰⁶ Devrim, toplumsal düzlemde bir çarpma işlemi rolü oynayarak kendinden çok daha büyük bir sonucun ortaya çıkmasına yol açar. Luxemburg bu sonuçtan korkmaz; aksine devrim esnasında, bu gücü doğuracak olan yığınların kontrol edilmesi gerektiği fikrine şiddetle karşı çıkar. Kautsky’nin

¹⁰² Engels, İngiltere, ss. 173, 174.

¹⁰³ Öngen, Prometheus, s. 85.

¹⁰⁴ Luxemburg, Spartakisler, s. 149.

¹⁰⁵ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 5.

¹⁰⁶ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 52.

proletaryayı, örgütlüler ve diğerleri şeklinde ikiye ayırmasını ise sert bir dille eleştirir.¹⁰⁷

Kapitalist gelişmenin her ülkede farklı gelişim göstermesine bağlı olarak ortaya çıkan ülkeler arası sınıfsal farklılıklar, ülke içinde de gözlemlenir. Fakat tarih, ne ülke içinde ne de ülkeler arasında en geri kalmışların, gelişmişlerle aynı hizaya gelerek hareket etmesini beklemez. Tam da bu yüzden Luxemburg'a göre, sınıf eylemine girişmek için, işçilerin bilinç kazanıp güçlü bir örgüt kurmasını beklemek doğru değildir. Kapitalist sistem, en aşağıda bulunan ve en çok ezilenlerin örgütlenmesini engellemek için durmadan çalışır. Kaldı ki sosyal demokrasi/devrimci örgüt altında örgütlenmiş kitle, proletaryanın sınıf bilincinin en fazla geliştiği aydın öncü olduğundan olayların önünde koşup, hızlandırma rolü oynamaktan çekinmemelidir.¹⁰⁸ Kitleye bilinç ancak bu şekilde taşınabilir.

Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda gibi işçi sınıfının görece eğitilmiş ve örgütlü olduğu ülkelerle Rusya'yı karşılaştıran Luxemburg, sınıf bilincini iki kola ayırır: teorik sınıf bilinci ve aktif- pratik sınıf bilinci.¹⁰⁹ Avrupa'da parlamenter ve sendikal mücadeleyi kapsayan teorik sınıf bilinci hakimken, Rusya'da kitle eylemi içinde oluşan aktif sınıf bilinci yaygındır. Luxemburg, ikincisini birincisine yeğ tutarak bir kez daha devrimci dönemde (ki o, otuz yılı altı aya sığdırma kudretine sahiptir) ortaya çıkacak enerjiyi ve birikimi önemseydiğinin altını çizer. Fakat eylemlerin başarılı olabilmesi için, yığınların devrimci enerjisi ile liderlerin uyum içerisinde olması gerekmektedir.

Toparlayacak olursak Luxemburg, kitlelerin ancak eylem içinde bilinç kazanacağına dönük bir iyimserlikle düşünür; kitleler hep bir sıçramanın eşiğindedir. Ona göre proletarya devriminin karakteri onun, burjuva devrimleri kadar rahatça gerçekleştirilmesine olanak vermez. Bu karakter, devrimin güçlenen azınlık tarafından değil, ezilen çoğunluk tarafından gerçekleştirileceği gerçeğidir. Bu yüzden Luxemburg kitlelere güvenmiş ve aşağıdan yukarıya eylem fikrini benimsemiştir.

Lenin, kapitalizmin emperyalist aşamasında, parlamenter mücadeleyi sokaklardaki ve fabrikalardaki mücadeleyle birleştirecek sosyalist bir işçi partisi örgütlenmesi fikrini işçilerin zihinlerine işlemenin, devrimcilerin en temel görevi

¹⁰⁷ Laschitz, s. 324.

¹⁰⁸ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 68.

¹⁰⁹ Luxemburg, Kitle Grevi, ss. 66, 67.

olduğunu belirtir. Devrimci mücadelede kitlelerin en temel silahı, partidir. Lenin de iradeye belirgin bir vurgu yapar. Fakat bu durum, yapısal koşulların bütünüyle göz ardı edildiği anlamına gelmez. Lenin, tarihi değiştirecek olan öznenin ancak devrimci parti içinde olgunlaşabileceğini, proletaryanın ancak bu şekilde bilinç sahibi özne haline gelebileceğini ifade eder.

Lenin, bilincin, kendiliğindenlik tarafından tamamen ezilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre kendiliğinden hareketler de bir miktar bilincin uyandığını gösterdiğinden kendiliğindencilik, bilinçliliğin tohum hali olarak nitelendirilmelidir.¹¹⁰ Ancak saf bir kendiliğindenlik, işçi hareketinin burjuva ideolojisine tabi olmasına yol açacaktır. Lenin kendiliğindenliğin işçi sınıfını devrimci bilince götürmeyeceğini ifade eder. Kendiliğindenci hareketler reformist ve ekonomist sonlara gebedir, işçileri sendikacılık perspektifinde tutarak, onların ideolojik olarak köleleşmesine yol açar.¹¹¹ Ancak devrim gibi özel durumlar sırasında ezilen yığınlar kendiliğinden bir sıçrama yaşayarak mücadeleye katılabilir.¹¹² Genel olarak hedef, işçi hareketinin devrimci sosyal demokrasiye kazandırılmasıdır. Bu kazanım işçilerin kendi için sınıf konumuna geçmesiyle, kendi için sınıf konumuna geçilmesi ise bilinçli öncülerin müdahaleleriyle mümkündür.

Lenin'e göre, kitlenin kendiliğindenliği, sosyal demokratlardan bilinç talep eder. Sınıflar varlıklarını sürdürdüğü müddetçe, bir sınıfın düşünen temsilcileri olduğu gibi kendini düşünmeyen, düşünme yeteneğinden yoksun temsilcileri de olacaktır. Lenin bu durumu, kapitalizmin yığınları ezen yapısıyla açıklar.¹¹³ Bu yüzden sosyal demokratlar, işçilere politik bilinç götürmek amacıyla, nüfusun bütün sınıfları arasında gidip gelmelidir. Yapılması gereken ezilenleri romantik bir umut çerçevesi içine çekmek değil, onların kapitalizmin temel çelişkisini (uzlaşmaz sınıf karşıtlığını) anlamalarını sağlamaktır. Lenin bir adım daha ileriye giderek komünistlerin bütün görevinin, bilinçlenmede geç kalanlara bilinç taşıyarak onları burjuva demokrasisinin önyargılarından arındırmak olduğunu belirtir.¹¹⁴ İşçi sınıfının

¹¹⁰ V. İlyiç Lenin, **Ne Yapmalı**, çev. İsmail Yarkın, 2. Baskı, İnter Yayınları, İstanbul, 1997, (Ne Yapmalı), s. 35. Lenin 1860'ların ve 70'lerin makinelere yöneltilen şiddetine bakarak, bu başkaldırma içinde de bir bilinç olduğunu fakat bu bilincin doğrudan sınıfı temsil etmediği gibi devrimci bir nitelik de taşımadığını belirtir.

¹¹¹ Lenin, Ne Yapmalı, s. 36.

¹¹² Lenin, Sol Komünizm, s.90.

¹¹³ Lenin, Sol Komünizm, ss. 64, 65.

¹¹⁴ Lenin, Sol Komünizm, ss. 47, 53.

tabanından gelecek taleplerden azade, bu bilincin tepeden reformlarla öncelenmesi gerektiği fikrini savunur.¹¹⁵

Lenin ve Luxemburg arasındaki bu açı farklılığı, içinde bulundukları somut koşulların benzeşmezliğiyle örtüşür. Zira o dönemde Almanya’da örgütlü kitle olmasına rağmen, bu kitle eyleme geçme konusunda istekli değildir. Rusya’da ise Almanya’ya kıyasla örgütlü bir kitlenin yokluğu sorun olup, örgütlenme süreci, mücadelenin koşullu aracı sayılmaktadır.¹¹⁶ Rusya’da kitle, örgütleri olmadan eyleme geçmiş fakat sonrasında güçlü bir örgütün varlığına ihtiyaç duymuştur.

1.3.3. Sınıfsal Katmanlar ve Sınıf İttifakları

Kapitalizmde sınıf kavramı üzerine yapılabilecek bir değerlendirmede sınıf karşıtıllıklarından ve bu karşıtıllıkları yalınlaştıran süreçten, çelişki kavramından, temel sınıflar dışında kalan “katmanlar” ve bu katmanların akıbeti, orta sınıf ve köylülük kavramlarına yer vermek gerekmektedir.

Marx da Engels de eserlerinde kimi zaman sınıf yerine tabaka, zümre gibi oluşumları kullanır. Croix, ilk dönem çalışmalarında Marx’ın da Engels’in de sınıf, statü ve toplumsal grup gibi kavramları, aralarında fark gözetmeksizin kullandığını ifade ederken 1848 sonrası yapıtlarında ise karışıklıklara mahal vermeyecek bir tutum benimsediklerini ifade eder.¹¹⁷

Marx yirmi dokuz, Engels yirmi yedi yaşındayken yazmış oldukları Komünist Manifesto’da burjuva çağının, diğer sınıflı toplumlardan ayırt edilmesine yol açan bir özelliğinden bahsedilir: Bu çağ sınıf karşıtıllıklarını yalınlaştırmıştır. Toplum, proletarya ve burjuvazi şeklinde iki büyük kutba bölünmüştür ve bu iki kutup adeta birer mıknatıs gibi toplumu giderek daha fazla bölecektir.¹¹⁸ Marx ve Engels döneminin çoğu sosyalisti, sayıları giderek artan proletaryayı bir tehlike olarak görüp bu büyümeyi durduracak bir yol ararken onlar, bu büyümeyi bir tehlike olarak

¹¹⁵ Lenin, Ne Yapmalı, ss. 88, 103.

¹¹⁶ Luxemburg, Spartakisler, s. 24.

¹¹⁷ G.E.M. de Ste. Croix, “Class in Marx’s Conception of History, Ancient and Modern”, **Monthly Review**, Cilt: 36, Sayı: 10, 1985, s. 29’dan aktaran Öngen, Prometheus, ss. 59, 60.

¹¹⁸ Marx ve Engels, Manifesto, s. 50. Lenin de aynı görüşü paylaşır. Bknz. Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 246, 247.

görmez aksine tüm umutlarını bu büyümeye bağlar.¹¹⁹ Onlar, proletaryanın devrimci niteliğini görmüş ve sayıca artmasının, devrimci sınıfın gücünün artması demek olduğunu erken bir zamanda anlamışlardır. Bu bölünme sonucunda kaçınılmaz hale gelen, özel türden bir karşıtlık olan çelişkinin, toplumsal çelişkinin çözüme ulaşmasına yol açacak sınıf savaşımı proletarya ve burjuvazi arasında yaşanacaktır.

Aslında ezilenler ve ezenlerden oluşan iki kutuplu sistem, diyalektik düşüncenin temel hareketini oluşturan *çelişki* kavramının doğal bir sonucudur. Ücretli emek ile sermaye arasındaki çelişki, işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ilişkiye yansır. Bu sınıflar, yalnızca birbirine karşıt olmakla kalmaz aynı zamanda birbirlerinin varlığının zeminini de yaratır. Sermaye kendini ancak ücretli emek yaratarak var edebilir. Sermayenin artması demek işçi sınıfının da artması anlamına gelir.¹²⁰ Bu ilişkinin tersi de geçerlidir. Yani biri, öteki olmadan var olamaz. Tam da bu yüzden sınıf savaşımının varacağı nihai nokta, sınıflı toplumun ortadan kalkması olacaktır.

Marx ve Engels, bir yandan kapitalizmle birlikte sınıf karşıtlıklarının yalınlaştığını söylerken bir yandan da işçi sınıfı ve burjuvazi dışında birtakım sınıf katmanlarından bahseder. Bu bir tutarsızlık değil yönetime ilişkin bir zenginlik olarak algılanmalıdır. Yukarıda Marx'ın farklı soyutlama düzeylerinde, ilişkileri farklı özellikleriyle ele aldığını ifade ettik. Kapitalizmde toplumun iki kutba ayrılması güçlü bir eğilim olarak karşımıza çıkar ve en yüksek soyutlama düzeyinde, toplumsal sınıflar olarak işçi sınıfı ve burjuvazi ile daha alt soyutlama düzeylerine inildiğinde ise çeşitliliğin daha yoğun olduğu bir anlatımla karşılaşırız.¹²¹

Marx, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i' ve Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'ne konu olan tarihsel arka planı anlatırken, üç egemen gruptan söz eder. Bunlar; Bourbon hanedanının temsil ettiği toprak sahipleri, Orleans hanedanının temsil ettiği mali aristokrasi ve sanayi burjuvazisidir. Ancak “Onun tarafında mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, orta katmanlar, küçük burjuvalar, ordu, Geçici Muhafız olarak

¹¹⁹ Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 62, 63.

¹²⁰ Karl Marx, **Ücretli Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kar**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2012, (Ücretli Emek), ss. 40, 41.

¹²¹ Metin Çulhaoğlu, Marx'ın eserlerini, kullandığı yönetime dayanarak üç ana öbekte toplar. İlki soyutlamaların ve genel eğilim saptamalarının yapıldığı 1848 öncesi çalışmaları ve Manifesto, ikincisi soyut ile somut arasında soyuttan somuta ve somuttan soyuta şeklinde yapılan çözümlerin bulunduğu Kapital ve Grundrisse, üçüncüsü ise somuta ağırlık verip siyasete yönelik ayrıntılara yer verdiği Fransız Üçlemesidir. Bu üçüncü öbekte temel sınıf dışındaki sınıf bölümlerine yer verilir. Bknz. Çulhaoğlu, s.86.

örgütlenmiş lümpen proletarya, düşünce uzmanları, din adamları ve kır nüfusu vardı.”¹²² ifadesinde görüldüğü üzere, mali aristokrasi dediği finans burjuvazisi ve sanayi burjuvazisi ile proletarya dışında kalan, yani temel iki kutup dışında kalan toprak sahipleri, küçük burjuvazi, köylüler, lümpen proletarya (haydutlar, suçlular, fahişeler vb. gibi disiplinsiz, düzensiz ve bir ölçüde güvenilmez; perişan olmuş proleterlerdir), din adamları gibi katmanlar karşımıza çıkar.¹²³ Ayrıca temel sınıflardan biri olan burjuvazi de finans ve sanayi burjuvazisi olarak ayrılmıştır.

Marx’ın soyutlama düzeylerindeki farklılığı göremeyenler, “iki sınıflı” (Kapital 3. Cilt sonu) ve “çok sınıflı” (18. Brumaire ve Fransa’da Sınıf Mücadeleleri) olmak üzere birbiriyle çelişen iki ayrı sınıf modelinin olduğunu söyleyebilirler ancak “ilkinde sınıflar üretim biçimi düzeyinde, ikincisinde ise toplumsal formasyon düzeyinde çözümlenmektedir.”¹²⁴

Engels de eserlerinde işçiler, küçük tüccarlar, büyük sanayiciler, orta sınıf, alt orta sınıf, üst, orta ve alt burjuvazi gibi birçok oluşumdan bahseder. Bu katmanların bir kısmını “sınıf içi” olarak değerlendirmek mümkünken bir kısmı ise, kapitalizmden önceki toplumsal formasyon olan feodal dönemin kalıntılarıdır. İlk kısım işçi sınıfı içindeki heterojen yapının devamlılığına imkan verirken ikinci kısım ise kapitalizmin gelişimiyle birlikte git gide çözülecektir. İşçi sınıfına katılım iki şekilde gerçekleşir: Toplumun üst katmanlarından olan küçük sanayiciler ve küçük rantiyelerin¹²⁵ katılımı ve toplumun alt katmanlarından olan köylülüğün katılımı.

Konuyu biraz daha açmak adına Engels’in İngiltere gözlemlerine göz atmakta fayda var. Engels küçük meta üreticilerini, köylülüğü ve küçük burjuvaziyi ara katmanlar olarak niteler. Orta sınıfı, emekçi sınıfın karşıtı olarak tanımlar. Orta sınıf çıkarları işçi sınıfıyla taban tabana zıt olmasına karşın öyle değilmiş gibi göstermeye çalışır. Ancak Engels’in “orta sınıf” dediği, mülk sahibi sınıftır: özellikle

¹²² Marx, 18 Brumaire, s. 23.

¹²³ Orta sınıflar, beyaz yakalılar, bürokratlar gibi tabakalara dayalı ayrımlar bu çalışmanın konusu olmayıp Weberciler ve yeni Marksistlerin ilgilendiği ve üretim yaptığı alanlara daırdır. Bu noktada Marx’ın, Weber’in aksine bürokrasinin ayrı bir sınıf oluşturmadığı yönündeki düşüncelerini hatırlamak anlamlı olacaktır. Marx’a göre bürokratlar ayrı bir sınıf oluşturmadığı gibi içinde çeşitli sınıflara ve sınıf katmanlarına ait kimseleri barındırır. Lenin ise Rusya’da bürokrasinin bütünüyle kapitalist karakterde olduğunu belirtir ve feodal çıkarlarla kapitalist çıkarlar arasında bir uzlaşma çabası içinde olduğunu ekler.

¹²⁴ Öngen, Prometheus, s. 68, 69.

¹²⁵ Marx, Ücretli Emek, s. 54. Marx, eserin birçok yerinde iki olgu ile sınıfsal çözülme arasında doğrudan ilişki kurar. Bunlardan ilki vergilerin arttırılması Bknz. ss. 60, 67, ikincisi ise üretken sermayenin yoğunlaşması ve birikmesidir Bknz. s. 71.

aristokrasiden ayrılmış mülk sahibi sınıf.¹²⁶ Engels aristokrasiyi de burjuvazinin içine katarak ele alır zira proletarya baktığı zaman her ikisini de mülk sahibi yani burjuvazi olarak görür.¹²⁷ İlerleyen sayfalarda bir dipnotla burjuvaziye bir bütün sınıf olarak ele aldığını, ayrıık bölümlerinden, alt bölümlerinden ve partiler arası farklılıklarından söz etmediğini belirterek ekler, bu yalnızca tarihsel ve kuramsal bir anlam ifade eder.¹²⁸ Engels “küçük patron” adı altında bir küçük burjuvazi tanımı yapmıştır. Küçük patronlara burjuvazi ve proleter arasında bir yer belirlenir. Ancak onlara, yanlarında çalıştırdıkları çıraklarının emeklerini sömürdükleri için ne gerçekten proleter, temel kazanç yolları kendi çalışmaları, emek güçleri olduğu için ne de gerçekten burjuva denebilir.¹²⁹ Marx da benzer bir şekilde küçük burjuvaziye hem sosyalist hem iktisatçı şeklinde tanımlar fakat akabinde onun, toplumsal devrimlerin ayrılmaz bir parçası olacağının altını çizer.¹³⁰ Luxemburg bu görüşe bir vurgu katar: Ona göre “kapitalist orta tabaka” şeklinde adlandırdığı küçük burjuva, bir aşağı bir yukarı gittiği merdivenin üzerinde kalmaya devam eder. Ekonomik açıdan hızlı ve sürekli bir değişim özeliğine sahip olmasına karşın asla bütünüyle erimez. Luxemburg bunu küçük burjuvazinin, teknik ilerlemenin itici gücü, teknik ilerlemenin ise kapitalist gelişimin nabızı olmasıyla açıklar.¹³¹

İngiltere’de büyük imalat ve ticaret kentlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, içine küçük esnaf ve el zanaatlarını tasnif edebileceğimiz bir sınıf olan alt orta sınıf içinde bir kısım zengin kapitaliste bir kısım yoksul işçiye dönüşmüştür. Kapitalizmin gelişmesi ile orta sınıfın hızla çökmesi beklenir.¹³² Çiftçiler liberal yani bilinçli burjuva haline gelince tarım emekçileri de bilinçli proleterler olarak sahneye çıkarlar.¹³³ Birinci değişim, ikincisini beraberinde getirecektir. Böylece nüfus birbirine kaşıit iki öge şeklinde konumlanır. Bu durum yalnızca alt orta sınıfın, kendi sınıfının üzerine çıkma beklentilerini yok etmekle kalmaz aynı zamanda işçilerin de orta sınıfa yükselme umutlarını ellerinden alır. Bu konumlanışın olumlu anlamı,

¹²⁶ Engels, İngiltere, s. 24.

¹²⁷ Engels, İngiltere, s. 337.

¹²⁸ Engels, İngiltere, s. 356.

¹²⁹ Engels, İngiltere, s. 255.

¹³⁰ Marx, Felsefenin Sefaleti, s. 190.

¹³¹ Rosa Luxemburg, **Sosyal Reform mu Devrim mi?**, çev. Nihal Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, (Devrim), ss. 56, 57.

¹³² Engels, İngiltere, s. 60. Marx, El Yazmaları, ss. 21, 22.

¹³³ Engels, İngiltere, s. 329. Aynı vurgu tersinden 1844 El yazmalarında da yapılır. Marx, kölenin ırgata dönüşmesiyle toprak sahibinin de kapitaliste dönüşeceğini ifade eder. Bknz. Marx, El Yazmaları, s. 95.

sanayicilerin zanaatkarları devre dışı bıraktıkları anda, işçi sınıfının sermayeyi yaratan ve sürekliliğini sağlayan bir sınıf olarak, ilk kez “nüfusun sürekli ve tamamlayıcı bir parçası” haline gelmesinde yatar. Dolayısıyla proletarya ilk kez bağımsız bir harekete girebilecek konuma ve güce sahiptir.¹³⁴ Bu yüzden feodal aristokrasi ile burjuvazi arasında yaşanan gerilimin tek nedeni pastadan alınan pay meselesi değildir. Feodallerin burjuvaziyle gerilim yaşamasının bir diğer nedeni burjuvazinin devrimci bir proletarya yaratmasından ileri gelir.

Marx ve Engels, sanayi ve ticaretin pek gelişmediği ülkelerde kasabalıların ve mülk sahibi köylülerin, burjuvazinin yanı başında biten bir ot gibi varlığını koruduğunu ancak modern uygarlığın geliştiği ülkelerde ise burjuvazi ve proletarya arasında gidip gelen yeni bir küçük burjuva sınıfının oluştuğunu ifade eder.¹³⁵ Ancak proletarya ve burjuvazi dışındaki “Öteki sınıflar, modern sanayi karşısında gittikçe güçsüz düşer ve sonunda yok olup gider; proletarya ise modern sanayinin özel ve özsel ürünüdür.”¹³⁶ Tam da bu yüzden sınıf mücadelesi bu iki sınıf arasında yaşanacaktır.

Altyapı bir süreklilik arz eder ve bu süreklilik değişim ve devinim şeklinde kendini gösterir. Engels’e göre tekelleşme arttıkça, alt orta sınıf çökmeye devam ettikçe, ekonomik bunalımlar sürer ve bir noktada proletarya, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturmamasının avantajıyla nasıl bir güce sahip olduğunun ve var olan düzeni kolaylıkla devirebileceğinin farkına vardığı anda devrim yapar. Luxemburg da kartellerin gelişmesinin, emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi yoğunlaştırarak mücadeleyi yükselttiğini söyler.¹³⁷ Ancak Engels bunların kuvvetli varsayımlar olduğunun altını çizerek ve sürecin bu biçimde yaşanmama ihtimalinin olduğunu belirtir.¹³⁸

Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı’nın önsözünde, sermaye, toprak mülkiyeti ve ücretli emek, “modern toplumun bölündüğü üç büyük sınıf” olarak karşımıza çıkar.¹³⁹ Ancak daha erken tarihlerde Marx, toprak rantı ile paranın faizi arasındaki ilişkinin, rantın giderek düşmesi ve sonunda ancak en zengin kişilerin

¹³⁴ Engels, İngiltere, s. 59.

¹³⁵ Marx ve Engels, Manifesto, s. 79.

¹³⁶ Marx ve Engels, Manifesto, s.61.

¹³⁷ Laschitz, s. 97.

¹³⁸ Engels, İngiltere, s. 358.

¹³⁹ Karl Marx, **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Beli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 23.

toprak rantı ile yaşayabilir hale gelmesiyle nihayete ulaşacağından, toprak mülkiyetinin büyük bir kısmının kapitalistlerin eline geçeceğini ve böylece kapitalist-toprak sahibi ayrımının ortadan kalkacağını ifade eder.¹⁴⁰

Her tarihsel dönemde, temel sınıfların yanında “diğer” sınıflar da vardır. Bu yüzden devrimi yapacak olan sınıf, aslında hiçbir zaman yalnız değildir. Bu pencereden bakıldığında, kapitalizm koşullarında köylülük, sınıf mücadelesi açısından önemli bir yer tutar. Engels, toplumun iki büyük kampa bölünüşünün dahi, köylülerin ayaklanması ile mümkün olabileceğini söyler.¹⁴¹ Büyük ve orta toprak mülkiyetinin olduğu her yerde, ücretli tarım işçisi kır nüfusu içindeki en kalabalık grubu oluşturur. Proletaryanın en doğal ve kalabalık müttefiki işte bu gruptur. Sanayi işçileri, nasıl ancak kullandıkları üretim araçlarının toplumsallaşmasıyla kurtulabilecekse, ücretli tarım işçileri de toprağın toplumsallaştırılması ile kurtulabilir. Bu yüzden proletarya tarım işçilerini canlandırmak, onların kendi öz çıkarlarının farkına varmalarını sağlamak ve onu kendi izinde sürüklemek zorundadır.¹⁴²

Engels köylülüğü üç parçaya ayırır: küçük, orta ve büyük köylülük. Büyük köylülük ve orta köylülüğün bir kısmı, burjuvaziye katılma eğilimindedir. Küçük köylülük ise feodal köylüler, ortakçı kiracılar ve kendi toprak parçalarını işleyen köylüler gibi bölümlere ayrılır.¹⁴³ Temelde küçük bir toprak parçası sahibi ya da kiracısıdır. Aslında aşılmış bir üretim biçiminin; feodalizmin kalıntısı oldukları için de proleterleşerek ortadan kalkmaya mecburdur.¹⁴⁴ Bu nedenle komünistler küçük köylülüğü devrim saflarına katmak ve onun içine işlemiş bulunan mülkiyet duygusunu ortadan kaldırmak için çabalamalıdır. Engels bu noktada önemli bir uyarıda bulunur. Küçük köylülüğü kazanmak için, küçük mülkiyeti, kapitalizmin tehdit ettiği yıkıma karşı koruma gayesi içine girilmemelidir zira sosyalizmin çıkarı bireysel mülkiyeti sürdürmede değil onu yok etmededir.¹⁴⁵ Kaldı ki ileri sürülecek

¹⁴⁰ Marx, El Yazmaları, ss. 65, 66.

¹⁴¹ Friedrich Engels, **Köylüler Savaşı**, çev. Kenan Somer, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1990, (Köylüler), s. 43.

¹⁴² Engels, Köylüler, ss. 19, 20.

¹⁴³ Engels, Köylüler, ss. 18, 19.

¹⁴⁴ Engels, Köylüler, s. 137.

¹⁴⁵ Engels, Köylüler, s. 141. Lenin, temelde Engels’le aynı düşünüyor olmasına karşın, Rusya’da serflik kaldırıldığında köylülerden toprak beyleri lehine alınan toprak parçalarının (otrezki) köylülere iade edilmesi gerektiğini belirtir. Dolayısıyla istisnai olarak ve kendine özgü tarihsel koşullar nedeniyle, küçük mülkiyetin savunulması durumuyla karşılaşırız. Bknz. Lenin, İşçi Sınıfı, ss. 36-53.

herhangi bir önlem, iktisadi gelişim karşısında kalıcı olarak işe yaramayacak; bu durum küçük köylülerin sosyalistlerle arasının açılmasına neden olacaktır. Engels, uyarılarına devam eder. Sosyalistler, küçük köylülüğün kaçınılmaz yıkımını yavaşlatmakla görevli olmadıkları gibi çabuklaştırmakla da görevli değildir. Devrim küçük köylülüğü karşı cepheye alarak gerçekleştirilemez.¹⁴⁶ Bu nedenle proletarya iktidara geçtiğinde, küçük köylülüğün üretim araçlarının zorla kamulaştırılması düşünülmemelidir bile. Yapılması gereken, onları ortak mülkiyete zorlamak değil, örnekler aracılığıyla kooperatif işletmeye ikna etmek olup onlara, bireysel mülkiyetlerini ancak bu şekilde ellerinde tutabilecekleri anlatılmalı, kararsız köylülere zaman tanınmalıdır.¹⁴⁷

Orta ve büyük köylülüğe de tıpkı küçük köylülük gibi, varlıklarını oldukları gibi sürdürme vaadinde bulunulamaz. Bu durum her şeyden önce yanlarında çalıştırdıkları ücretlilere ihanet niteliği taşır. Kendi üretim biçimlerinin kaçınılmaz yok oluşunun bilincine varmış olanlar, kendiliğinden sosyalistlerin saflarına katılacaklar, buna karşılık sosyalistler de bunların büyük ulusal üretim kooperatiflerine dönüşümünü kolaylaştıracaktır.¹⁴⁸ Proletaryanın iktidarından büyük toprak sahiplerinin bekleyebileceği yegâne şey mülksüzleştirmedir. Engels, mümkün olduğu durumlarda karşılığın ödenerek mülksüzleştirme yoluna gidilebileceğini ve bu konuda Marx ile aynı fikirde olduklarını söyler.¹⁴⁹

Lenin'e göre toplumsal ekonominin temel biçimleri kapitalizm, küçük meta üretimi ve komünizm olduğundan temel güçler de burjuvazi, küçük burjuvazi (Lenin köylülerin büyük bir kısmını bu kategori içine yerleştirir) ve proletaryadır.¹⁵⁰ Lenin toprak sahibi ve kapitalistlerden sömürücü sınıflar olarak bahseder. Kırsal nüfusun büyük toprak sahipleri, tarımda çalışan ücretli işçiler ve köylüler, köylülerin ise zengin köylülük, orta köylülük ve yoksul köylülük olmak üzere üçe ayrıldığını belirtir. Lenin köylüleri, sahip oldukları at sayısı ve ellerinde tuttukları arazinin miktarı ve önemi üzerinden inceler. Zengin köylüler kapitalizmin gelişmesiyle birlikte tarım burjuvazisine dönüşecektir. Orta köylülük uzun vadede kapitalizm koşullarına dayanamayıp proletarya saflarına yerleşecektir. Lenin yoksul köylülüğü

¹⁴⁶ Engels, Köylüler, s. 148.

¹⁴⁷ Engels, Köylüler, ss. 149, 150.

¹⁴⁸ Engels, Köylüler, ss. 149, 152- 154.

¹⁴⁹ Engels, Köylüler, ss. 149, 154.

¹⁵⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 482.

ise proletarya saflarına yerleştirir. İçinde işçileşmiş topraksız köylüler ve toprağa sınırlı erişimi olan, toprak geçimine yetmediği için emek gücünü satmak zorunda olan köylüler vardır; bu nedenle çoğunlukla “yarı proleter” olarak adlandırılırlar.¹⁵¹ Lenin özellikle orta ve yoksul köylülüğün devrim saflarına çekilebileceğini vurgulayarak bir işçi- köylü ittifakı kurulması gerektiğini ifade eder.¹⁵² Bu ittifak, proletaryanın tüm feodal kurumlara karşı verdiği bir savaşım ile mümkün olabilir zira ancak bu şekilde kır proletaryası mağdur ve yılgın olmaktan ve umutsuzluktan kurtulup devrim saflarına katılabilecektir.

Özellikle ne tarafa gideceğini bilemediğinden “duraklamalar içinde bir sınıf”¹⁵³ niteliği taşıyan orta köylülüğün sosyalizme ikna edilmesi için canla başla çalışılmalıdır. O dönemde birçok ülkede tarım tekniği sanayi tekniğinden daha geride olduğundan, devrim başladıktan çok sonra bile, orta köylülük varlığını sürdürecektir.¹⁵⁴ Bu nedenle devrimciler, orta köylülükle uzun süreli bir iş birliği içine girmek durumundadırlar.

Köylülük de bir sınıftır fakat feodal toplumun bir sınıfı olduğundan kapitalizm koşullarında bir tür kast- sınıf olarak varlığını sürdürür.¹⁵⁵ Feodalizmin yıkılışı kapitalizmin gelişmesi gibi olumlu bir anlam içerdiğinden, sosyal demokrat parti serflik düzeninin bütün kalıntılarına karşı savaşmalıdır. Yani serflikin ortadan kalkmasıyla birlikte kırsal alanda da sınıf savaşımı serbestçe gelişecektir. Köylüler doğrudan devrimci mücadelenin içine bir tohum gibi ekilemezlerse de serflik düzenine karşı verilen demokrasi mücadelesine dâhil edilebilirler.¹⁵⁶ Kısacası Rusya’da sosyalist devrimden önce atılması gereken *zorunlu* başka bir adımın; burjuva demokratik devrimin gerekliliği ortaya çıkar. Proletarya ve burjuvazi arasındaki savaş, en özgür haliyle burjuva demokrasisi zemininde gelişecektir. Proletarya siyasi özgürlüğü elde ettiği anda bir parti çatısı altında örgütlenebilir. Siyasi özgürlük, mahrumiyet koşullarının ortadan kalmasına yol açmaz fakat o

¹⁵¹ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 80.

¹⁵² Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 99, 440. Marx da, 1850’lerin Almanya’sında devrimci bir durumun oluşabilmesi için benzer bir yorumda bulunur. A.g.e. s. 513.

¹⁵³ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 319.

¹⁵⁴ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 330.

¹⁵⁵ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 16.

¹⁵⁶ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 21, 22. Batıdaki tarım programlarının, kırsal nüfusu doğrudan burjuvaziyle savaşa sokmak için hazırlanırken Rusya gibi ülkelerde köylülüğü tek bir sınıf olmaktan çıkarmak için hazırlanması bundandır.

koşullarla mücadele etmenin silahını sağlar.¹⁵⁷ Bu nedenle proletarya mücadelesi ile köylü mücadelesi kaynaşık bir hal alır.

Aslında Rusya gibi ülkelerde (Lenin Türkiye’yi siyasi köleliğin devam ettiği aynı kategori içine koyar) proletaryanın temelde iki görevi vardır: tüm işçilerle ittifak halinde tüm burjuvaziye karşı savaşma ve tüm köylülerle hatta burjuvaziyle ittifak halinde feodal mülk sahiplerine karşı savaşma.¹⁵⁸ İki ayrı koldan verilen bu iki savaşın müttefikleriyle birlikte nitelikleri, talepleri de farklıdır. Feodal mülk sahiplerine karşı verilen savaşta, yoksul köylüler hem zengin köylülerden hem de proletaryadan ayrı bir birlik kurmalı; düzenleme, yürütme ve öneride bulunma özgürlüğünü ve böylece kendi yazgılarını değiştirme inisiyatifiyi ellerinde bulundurmalıdır.¹⁵⁹ Lenin, işçilerin ve “emekçi” köylülerin aynı sınıftan olmadıklarını altını çizer; onlar aslında küçük burjuva mülk sahipleridir dolayısıyla burjuvazi ve proletarya arasında bocalayabilirler.¹⁶⁰ Bu nedenle ayrı örgütlerin kurulması, bütün toplumsal sınıf ve katmanlar açısından koruyucu bir özellik de taşır. Kaldı ki zamanla zengin köylüler burjuvaziye yakınlaşacağından yalnızca ilk adım zengin ve yoksul köylülerce birlikte atılır. Bu durumun olumlu bir sonucu, yoksul köylüler ve kent proleterleri arasındaki ittifakın parlamasıdır. Bu sınıflar arasında farklı platformlarda, destekleme ve ifşa etme mekanizmaları aynı anda işleyebilir. Zira demokratik devrim, özgürleşme için asla yeterli gelmeyecektir. Sosyalist devrim gerçekleşmeden, diğer üretim araçlarıyla birlikte toprakların da toplumsallaşması yaşanmadan, demokratik devrimin kazanımları da elde tutulamaz. Bu nedenle devrimciler, köylülere demokratik devrimin neden yeterli olmadığını anlatmak ve onları sosyalist devrim için savaşa çağırmak zorundadır.

Luxemburg da tarımsal sisteme dokunmadan sosyalizmin gerçekleştirilemeyeceği kanaatindedir. Bu yüzden sanayi merkezlerindeki proletarya kadar kırsal alanlardaki köylülerin de hesaba katılarak örgütlenmesi gerektiğini söyler. Köylülerin devrimci saflara çekilmesi, burjuvazinin karşı devrim gerçekleştirme ihtimalini de zayıflatacağı için elzemdir. Zira köylülerin özel mülkiyete bağlı olması, devrimci dönemlerde, karşı devrimin saflarına geçmesine yol

¹⁵⁷ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 62.

¹⁵⁸ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 102, 139, 184.

¹⁵⁹ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 104, 105, 141.

¹⁶⁰ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 240.

açabilir. Bunun için devrimcilerin vakit kaybetmeden yapması gereken şey; sınıf mücadelesini kırsal alanlara aktarıp topraksız ve küçük köylüleri, zengin köylülere karşı örgütlemektir.¹⁶¹

Marx çoğu küçük burjuva ya da gerici hareketi reddedip görmezden gelmek yerine onları teorik anlamda (alaycı bir dille) eleştirmiş, ortaya çıkan sonuçları diyalektik maddeciliğe uygun bir biçimde değerlendirmiş, bu tür hareketlerle ilişki kurmaktan kaçınmayıp onların içlerinde komünist hareketin bir başlangıcını görmüştür.¹⁶² Bu yüzden asıl amaç elbette proletaryayı bilinçlendirip devrimci partiyi oluşturmaktır fakat bu uğurda köylü hareketinden uzaklaşmak doğru değildir. Aksine sınıf bilincine varmış devrimci proletarya, köylü hareketini desteklemeli ve onun bir sınıf hareketi şeklini almasına yardımcı olmalıdır. Marx köylüleri, 1789 Fransız Devriminde ve 1848 Alman Devriminde feodalizme karşı birlikte savaştıkları için demokratik burjuvazinin en doğal müttefiki olarak nitelendirir.¹⁶³ Fakat burjuvazinin köylülüğe ihaneti, sosyalist bir devrim için işçi sınıfı ve köylülüğün birlikte mücadele etmesi gerektiği gerçeğini su yüzüne çıkarır. Özellikle burjuva devriminin tamamlanmadığı yerlerde, proletarya devriminin gerçekleşmesi ihtimali, bu devrimin köylü savaşının yarattığı baskıyla desteklenmesi olasılığına bağlıdır.¹⁶⁴ Devrimin başarıya ulaşabilmesi için köylülerin de gereksinimlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Marx ve Engels, Gotha Programında, işçi sınıfı karşısında bütün öteki sınıfların tek ve gerici bir kitle olarak algılanmasına karşı çıkar.¹⁶⁵ Manifesto’da belirttikleri üzere, genel olarak gerici ve tutucu bir kitle şeklinde değerlendirilen orta sınıf içinde konumlanan alt orta sınıfı, proletaryaya katılma eğilimi içinde olduklarından ötürü ayırır, devrimci olarak nitelerler. Ayrıca devrimci mücadelenin yükseldiği durumlarda işçi sınıfı saflarına geçen başka gruplar da bulunur. Ancak

¹⁶¹ Luxemburg, Spartakisler, s. 190.

¹⁶² Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 171, 172.

¹⁶³ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 179. Marx ve Engels 1848 deneyimine kadar, işçi sınıfının burjuva devrimi desteklemesi gerektiğini düşünürken bu tarihten sonra özel bir işçi örgütlenmesinden yana olduklarını açıklarlar ve işçi sınıfı partisinin ne kadar elzem olduğu böylece anlaşılır.

¹⁶⁴ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 48.

¹⁶⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, çev. Barışta Erdost, 5. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010, (Gotha), s. 29. Benzer bir eleştiriye Lenin’de de rastlanır. Bknz. Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 121. Engels, Bebel’e yazdığı 1875 tarihli mektubunda, Almanya’da Sosyal Demokrat Parti ile küçük burjuvazinin temsil edildiği Halkçı Parti’nin birlikte hareket ettiğini vurgulayarak bu görüşünün altını çizer. Fakat söz konusu durumun, komün gibi birkaç istisnası olduğunu da ekler. Bknz. A.g.e. s. 47.

proletarya tarih sahnesine çıktığı anda tüm diğer sınıflar devrimci özelliklerini (devrim yapabilme anlamında) yitirirler. Ezilen bir etnik grup ya da mezhep, küçük tüccarlar, imalatçılar ya da köylüler tek başlarına kararlı bir siyasal savaşım yürütme yeteneğinden yoksun olsalar da bu yeteneğe sahip işçi sınıfı mücadeleyi yükselttiği zaman onun yanında yer alacaklardır.¹⁶⁶ Bu katmanların devrimcileşmeleri ile işçileşmeleri arasında bir orantı bulunmaktadır. Devrimi gerçekleştirecek olan sınıf işçi sınıfıdır. Marx'ın, "Küçük burjuvazi ancak arkasında proletarya durduğu sürece burjuvazi karşısında devrimci bir tutum alabilir."¹⁶⁷ tespiti bu noktada anlamlıdır. İşçi sınıfı hareketi belirli dönemlerde toplumdaki bazı kesim ya da katmanlarla ittifak oluşturabilir. Ortak düşman karşısında sınıf çıkarları da ortaklaşabilir. Ancak bu durum, siyasetin altyapıdan büsbütün bağımsızlaştığı şeklinde bir yorumla açıklanamaz.

Marx ve Engels erken dönem eserlerinde komünistlerin, burjuvazinin üstünlüğü ele geçirdiği anda, işçi sınıfına karşı düşmanca yaklaşacağını unutmadan, mutlak monarşi, feodal toprak sahipleri ve küçük burjuvaziye karşı devrimci tutum takınılan her durumda burjuvaziyle birlikte savaş vermesi gerektiğini ifade eder.¹⁶⁸ Burjuva devriminin ardından bir proleter devrimin yolu açılabilir. Burjuvazinin egemen olduğu ülkelerde, komünistlerle demokrat partilerin birlikte burjuvaziye karşı hareket edebileceğinin (örneğin İngiltere'deki Çartizm); ancak mutlak monarşi ile burjuvazi arasında savaş verilen yerlerde (örneğin Almanya) komünistlerin, kısa sürede onu devirmek üzere burjuvazinin iktidara geçmesi için çabalaması gerektiğinin altını çizilir.¹⁶⁹

Lenin de Rus tarihinden örnekler vererek benzer bir konumlanma noktası belirler. Bolşevikler Ekim Devriminden önce liberallere ve çarlığa karşı işçi sınıfı ve köylülüğün ittifakını savunmuş fakat burjuvaziyi de çarlığa karşı savunmaktan kaçınmamış; bu esnada devrimciler bir taraftan liberallerin yardımına başvururken

¹⁶⁶ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 131, 132.

¹⁶⁷ Karl Marx, **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 40. Marx ve Engels, küçük burjuvazinin işçilere uzattığı birlik elinin kimi zaman, onu burjuva demokrasisinin eklentisi konumuna sokmak anlamına geleceğinden, muhakkak reddedilmesi gerektiğini de belirtir. İşçi sınıfı kendi parti örgütünden vazgeçmemeli, arkasında durduğu için devrimcileşen küçük burjuvaziye, siyasi iktidarı bütünüyle kaptırmamalıdır. Fakat Marx da Engels de, işçi sınıfının iktidara gelmesinden önce, küçük burjuva demokrasisinin iktidara gelmesi gerektiğini belirtirler. Bknz. Marx ve diğerleri, ss. 39- 42, 49.

¹⁶⁸ Marx ve Engels, Manifesto, s. 91.

¹⁶⁹ Marx ve diğerleri, s. 16.

bir taraftan da liberalizmle ve liberalizmin işçi hareketi içindeki etkisiyle mücadele etmekten geri durmamıştır.¹⁷⁰ Lenin'e göre devrimci sınıf partisi, devrimci grup olmanın ötesine geçip yığınları peşinden sürüklemek için ilk olarak kendi zaferlerinden korkan küçük burjuvaları, büyük burjuvaları yenmeye zorlamalı, sonra işçi sınıfının küçük burjuvaların bir işe yaramadığını kendi deneyimleriyle anlamalarına yardımcı olmalı ve son olarak işçi sınıfını küçük burjuva hükümetini düşürme noktasına taşımalıdır.¹⁷¹

Lenin proletaryanın, yarı proleter, küçük köylü/ küçük işletmeci ve orta köylü gibi gruplara bölünmesi, kapitalizmin doğal bir sonucu olduğundan komünist partinin, gerektiğinde farklı proleter gruplarla ve küçük üretici partilerle anlaşma yapmasını bilmek zorunda olduğunun altını çizer. Ekim devriminde küçük burjuva köylülükle anlaşmaya varılmıştır. Bu bir taktik meselesidir.

Lenin'e göre proletarya ilk sosyalist devrimle burjuvaziyi iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, uzun süre uzaklaştırdığı burjuvadan daha zayıf durumda kalır. Hem burjuvazinin uluslararası ilişkileri, hem de kapitalizmin, küçük meta üreticileri tarafından kendiliğinden ve sürekli bir biçimde yenilenmesi bunun nedenidir.¹⁷² Bu yüzden asıl önemli olan büyük toprak sahiplerinin ve burjuvazinin ortadan kaldırılması değil, ortadan kaldırılması onlar kadar kolay olmayan küçük üreticileri ortadan kaldırmak ve onların dağınıklık, bireycilik, heyecandan umutsuzluğa çarçabuk geçme gibi olumsuz etkilerinin işçi sınıfını küçük burjuva ideolojisine hapsetmesini engellemektir.¹⁷³ Çünkü bunlar günledik yaşantıları içinde gerçekleştirdikleri küçük eylemleri ile burjuvazinin iktidara gelmesinin zeminini hazırlarlar. Kapitalizm küçük üretimden doğmuştur. Bir yandan küçük burjuva ideolojisine sahip yeni orta tabakalar üretirken bir yandan da kaçınılmaz olarak bu küçük üreticileri proletarya saflarına katar.¹⁷⁴ Bu yüzden küçük burjuva dünya görüşüyle sürekli mücadele halinde olmak gerekir. Bu noktada biraz erken de olsa, Lenin'in devrimci partinin disipline yapısı ve merkezîyetçiliğine dair beklentilerinin nedenlerinden birinin bu olduğunu söylemek anlamlı olacaktır.

¹⁷⁰ Lenin, Sol Komünizm, s.68.

¹⁷¹ Lenin, Sol Komünizm, ss.84, 85.

¹⁷² Lenin, Sol Komünizm, ss. 66, 67.

¹⁷³ Lenin, Sol Komünizm, s. 36.

¹⁷⁴ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 250, 251.

Marksizm içerisinde, sınıf farklılıklarına dayalı olarak yapılan tüm bu tartışmalar, doğrudan sınıf mücadelesi kuramıyla ilişkilidir. Farklılık, her zaman için zıddını da beraberinde getirdiğinden, iki ihtimali barındırır: Bir yerden taraf olma ya da öteki olma. Proletarya için, sınıf mücadelesi süresince hangi sınıf katmanlarının öteki olacağının, mücadelenin sonucuna etki edecek kadar önemli bir mesele olduğu unutulmamalıdır.

1.4. SINIF MÜCADELESİ KURAMI

“İşçiler kafalarına koymuşlar ki, iş yapan elleriyle asıl gerekli nüfus onlardır, artı nüfus ise hiçbir şey yapmayan zengin kapitalistlerdir.”
(Friedrich Engels, İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu, Sol Yayınları, Ankara, 2010.)

Bu başlık altında Marksizm içinde teorik incelemenin yeri ve önemi, teori ve pratik birlikteliği, proletarya diktatörlüğü, devrimci şiddet, sınıf kini ve sınıfsız toplum gibi ana meselelerin yanında ülkeler arası gelişme farkları ve ulusal sorun gibi meselelere değinmek gerekmektedir.

“Nasıl?” sorusunu devrim için, yani bir yöntem sorunu halinde ele aldığımızda, Marksizm içinde genel hatlarıyla cevap bulmak mümkündür. Fakat soruyu devrim sonrası için sorduğumuzda kurgudan öteye gidemeyiz. Marksizmi bilimsel kılan ve onu ütöpik sosyalizmden ayıran da tam olarak, bu biçimiyle sorulan “Nasıl?” sorusuna cevap vermeyişidir. Dolayısıyla Marksist yazında, devrimden sonra ne olacağına dair bir reçete bulunmadığını en baştan söylemekte fayda var.

Marksizm bize, kapitalizmin de diğer bütün toplumsal formasyonlar gibi geçici niteliğe sahip olduğunu söyler. Fakat kapitalizmden sosyalizme geçiş, sırf üretici güçlerin ekonomik alandaki gelişimiyle müdahalesiz bir biçimde kendiliğinden gerçekleşmez. Bu geçiş ancak sınıf mücadelesiyle, yani insanların bilinçli eylemi ile mümkündür. Marx’ın sınıf mücadelesi hakkındaki genel görüşü¹⁷⁵ toplumun sınıflara bölünmesinin, sınıf kavgalarını kaçınılmaz kılacağı şeklindedir. Sınıflardan biri üretimde bulunur, diğeri ise üretilen ürünlerin bir kısmına el koyar. Yani sömürünün varlığı önce sınıfların daha sonra da sınıf mücadelesinin

¹⁷⁵ Emile Burns, **Marksizm Nedir?**, çev. Mehmet Dikmen, 4. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 59.

kurulumunu yapar. Croix sınıf mücadelesiyle alakalı, bir noktaya özellikle dikkat çeker: Ona göre Marx, sınıf mücadelesinden, öz bilinç ve siyasal eylemden azade bir biçimde bahseder; sınıf mücadelesi siyasi bir şey olmaya da bilir.¹⁷⁶ Sınıf bilincinin yokluğu, sınıfın olmadığı şeklinde yorumlanamayacağı gibi, o bilinç vesilesiyle ortaya çıkan siyasi mücadelenin yokluğu, sınıf mücadelesinin olmadığı şeklinde yorumlamaz; Marx'ta, sınıfın da sınıf mücadelesinin de özünde sömürü ve sömürüye karşı direniş bulunur.¹⁷⁷

Bir tanım yapma ihtiyacıyla, “Sınıf mücadelesi nedir?” diye sorulursa, Lenin'in ağzından verilecek cevap şu olur: “Sınıf savaşımlı halkın bir bölümünün diğerine karşı savaşımlı, paryalar, ezilmişler ve emekçiler yığınının ayrıcalıklara, ezenlere ve asalaklara karşı savaşımlı, ücretli işçilerin ya da proleterlerin mülk sahiplerine ya da burjuvaziye karşı savaşımlıdır.”¹⁷⁸

Marksizmden bireyler, hem mevcut toplumsal formasyon içindeki konumları gereği üretilmiştir hem de sınıf olarak hareket ettiklerinde bu toplumsal formasyonu değiştirme potansiyeline sahip olduklarından, ilk bakışta paradoksal bir yapı ile karşı karşıya kalır.¹⁷⁹ Bu noktada bireyin, toplumla arasındaki bağı kurup kavrayabilmesi için sınıf mücadelesi kuramı temel bir işlev üstlenir.

Marksizm yalnızca bireysel mülkiyetin kapitalizm içindeki gelişimine bağlanıp kapalı bir toplumsallaşma ile çözüme ulaşan bir çerçeveye hapsedildiği, sınıf mücadelesi kuramından sıyrılarak ele alındığı anda, araştırmanın nihai sonucu yani proletaryanın sınıfları kaldıracağı düşüncesi ortadan kaybolur.¹⁸⁰ Kısacası sınıf mücadelesi kuramı (proletarya diktatörlüğü de bu kurama dahildir), Marksizmin eleştirel ve devrimci niteliğinin en parlak noktasıdır ve dünyayı yalnızca anlama değil değiştirme iddiası da taşıması bu noktada önem kazanır. Teori, bir araç olarak proletaryaya hizmet eder; ona bilinç taşıyarak doğru bir savaşım yolu benimsemesine imkan verir.

Marksizm sistemselliği ile bir bütündür fakat kapalı ve tamamlanmış bir niteliğe sahip değildir. Salt teorik incelemeleri bünyesinde barındıran bir yapıda olmadığı gibi bu incelemeler sonucunda oluşturulan teori de katı ve değişmez

¹⁷⁶ Croix, ss. 83, 86, 95.

¹⁷⁷ Croix, s. 94.

¹⁷⁸ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 118.

¹⁷⁹ Ollman, Giriş, s. 114.

¹⁸⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 109, 110.

nitelikler taşımaz. Fakat buraya bir kenar notu olarak Luxemburg'un, teorinin amaçlanan hedeflerden, benimsenecek mücadele araçlarına ve biçimine kadar belirgin sınırlar koyduğunu hatırlatıp, pratik başarılar uğruna, kuramdan ayrılmaya yol açacak savrulmaların önüne geçmeye çalıştığını düşürmek gerekir.¹⁸¹

Marksizmin yalnızca teorik çalışmalardan ibaret olmayışının kanıtlarını teorisyenlerin yaşantılarından çıkartmak da mümkün. Bizzat Marx, yoğun teorik çalışmalarına rağmen pratik eylemden de uzak kalmamış, eylemi bir inceleme nesnesi olarak ele almanın ötesinde, tarihi yapan sınıf öznenin içinde var olan bir fert olarak mücadeleye katılmıştır. Tüm yaşamı boyunca teorik çalışmalarının yanı sıra proletaryanın taktiksel sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Özellikle 1850 ve 60'larda, demokratik hareketlerin canlanmasıyla bu durum belirginleşir. Marx, 1864 yılında kurulan Uluslararası Emekçiler Derneği/ I. Enternasyonal'e on yıl boyunca önderlik etmiştir. Engels de bu çalışmalarda aktif bir şekilde görev almıştır. İkisi de çeşitli ülkelerdeki işçi sınıfı hareketleriyle temas halindedir. Komünist Manifesto bile, Komünistler Birliği'nin bildirisi olarak kaleme alınmıştır. Luxemburg ve Lenin militan birer komünist olarak küçük yaşlardan öldükleri ana dek devrimci mücadelenin içinde yer almışlardır. Rosa Luxemburg, henüz lise döneminde Proletarya ismindeki örgütçüyle ilişkilenebilir, Lenin ise üniversitenin ilk yıllarında, çara karşı öğrenci ayaklanmaları örgütlemeye başlamıştır bile. Maddi varlığın bilinçten önce geldiğini söyleyen materyalizmin, bu düzlemde de pratiğin teoriden, eylemin düşünceden önce geleceğini söylemesi zor değildir, fakat bu ikisi ortaya çıktıktan sonra birbirlerine bağlanır ve birlikte yürürler.¹⁸²

Lenin sosyal demokratların teori çalışması, teoriyi geliştirmesi gerektiğinin, teorik çalışma olmadan ideolojik lider olunamayacağının altını çizer fakat bunun pratik çalışmadan önde gelmemesi gerektiğini de belirtir zira teorik çalışma pratik çalışmanın öne sürdüğü sorunlara çözüm bulmayı sağlar.¹⁸³ Neticede Marksizm teori ve pratiği, (belki de tamamlanmamış) bir bütün halinde sunarak **praksisi** dünyaya getirir. Praksisle, teori ve pratik arasındaki karşıtlık ve yıkıcı ilişki son bulmuştur. Luxemburg, kuramsal çalışmaların yalnızca “akademisyenlerin” sorunu olduğu

¹⁸¹ Luxemburg, Devrim, s. 107.

¹⁸² Burns, s. 102.

¹⁸³ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 106, 509. Lenin, Genç Komünist Birliği'ne yaptığı konuşmada gerçek bir komünist olabilmek için kitap ve broşür okumalarıyla sınırlı kalmayıp işçiler ve köylülerle birlikte çalışmak gerektiğine dikkat çeker.

iddiasını sert bir dille eleştirerek proletarya ile bilimsel sosyalizm arasına konan mesafenin kapanması gerektiğinin altını çizer.¹⁸⁴

Lenin, Marx'ın tezlerinden ikisine proletarya taktikleri açısından özel bir önem atfeder.¹⁸⁵ Birincisi Marx, geniş ölçekli sanayinin işçileri bir araya topladığını, rekabetin işçiler arasındaki çıkarları bölmesine rağmen ücretlilik üzerinden kurulan bağın onları tekrar birlik düşüncesine getireceğini ve birliğin korumasının ücretlerin korunmasından daha önemli hale geleceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶ İkincisi, komünistlerin işçi sınıfının öncelikli hedeflerini ve o günkü çıkarlarını gerçekleştirmek için çalışırken bir yandan da hareketin yalnızca bugününü değil geleceğini de temsil ettiklerini unutmamaları gerektiği konusunda yapılan vurgudur.¹⁸⁷

Diyalektik materyalizmin her şeyin içindeki “geçici” niteliği gözler önüne sermesiyle bağlantılı bir biçimde, devrim fikri Marksizmin olmazsa olmazıdır. Toplumsal değişim sağlayan şey; sınıf mücadeleleridir. Marx ile Hegel arasındaki tartışmanın orijininde de “Tarihin öznesi kimdir?” sorusuna verilen cevaplar yatar zira Hegel bu soruya “Eleştirel düşünceye sahip bireyler.” cevabını verirken Marx ise “İnsan kitlelerinin eylemleri.” cevabını verir.¹⁸⁸ Peki, insanlar neden bir sınıf çatısı altında bir araya gelirler? Bunun temel nedeni nesnel sınıf çıkarlarıdır.

Tam da bu noktada ilgi çekici bir hatadan bahsedilmesi anlamlı olacaktır. Luxemburg Junius'un broşüründe “Ya sosyalizm ya barbarlık altında gömülme!” düşüncesini, Manifesto'dan alıntılıdığını söyler fakat yanılır. Manifesto'da Marx ve Engels, burjuvazinin çöküşünün ve proletaryanın zaferinin kaçınılmaz olduğunu iddia ederken, dünya savaşı tehlikesi altında Luxemburg, sosyalizmin bilimsel gerekçelerini¹⁸⁹ bir çırpıda (kapitalist ekonominin anarşizmi, üretim sürecinin toplumsallaştırılması ve proletaryanın gelişen örgütlenme ve sınıf bilinci şeklinde) sıralamasına rağmen, bu zafere kesin gözüyle bakamaz. Bu durum, devrim ve sosyalizme giden yolda, sınıf mücadelesinin ne denli önemli olduğunun kanıtı niteliğindedir.

¹⁸⁴ Luxemburg, Devrim, s. 43.

¹⁸⁵ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 46, 47.

¹⁸⁶ Marx, Felsefenin Sefaleti, s. 171.

¹⁸⁷ Marx ve Engels, Manifesto, s. 90.

¹⁸⁸ Öngen, Prometheus, s. 50.

¹⁸⁹ Luxemburg, Devrim, s. 45.

Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı ve Kapital, Marx'ın ekonomi politik incelemelerinin devrimcileştiği eserlerdir. Marx eski toplum içinde sürekli gelişen üretici güçlerin bir zaman sonra mevcut yapı ile çelişmeye başladığını ve toplumsal dönüşümün yani devrimin dinamiğini belirleyen de işte bu çelişki olduğunu, söz konusu eserlerinde derinlemesine ifade eder. Bu kurguda, dinamiği gerçekleştirecek olan toplumsal güç sınıflardır. Ancak Marx bir adım daha atmaz ve dönüşümün nasıl gerçekleşeceği sorusunun cevabını vermez. Bunun bir nedeni, Lenin'in ifade ettiği üzere, işçi sınıfının zaferi için her ülkede, gelişmenin farklı şekillerde yaşandığı hazırlık okulları oluşturulması gerektiğidir.¹⁹⁰ Verilecek olan savaşın temel amaçları ortak olsa da somut özellikleri farklı olacaktır. Bütün devrimcileri birleştiren devrimci bir teori olmadan devrimci partiler güçlenemezler fakat bu teori dokunulamaz bir teori değil aksine geliştirilmesi ve farklı ülkelere uyarlanması gereken bir nitelik taşır. I. Enternasyonal içinde Marx, farklı uluslardan işçi sınıfı için ortak bir taktik oluşturmaya çalışmıştır. Fakat bu çaba her ülke için geçerli bir strateji ve örgütlenme formülü olarak algılanmamalıdır. Örneğin her ülke için bir yönetici merkez gereklidir fakat bu merkez eyleme geçerken mekanik bir tavırla hareket edemez.

Bu noktada biraz uzunca bir parantez açıp, ulusal sorun hakkında birkaç cümle etmekte fayda olduğu düşünülmekte. Öncelikle Marx'a göre kapitalizm her geçen gün ulus uzlaşmazlıklarının yerine sınıf uzlaşmazlıklarını koymakta olduğundan özellikle gelişmiş ülkelerde işçilerin vatani yoktur ve tam da bu yüzden farklı uluslardan proletarya arasında eylem birliği gerekmektedir.¹⁹¹ Yani Marx için emek sorunu, ulusal sorunun yanında bir adım öne çıkar fakat bu durumun Marx'ın ulusal hareketleri görmezden geldiği şeklinde yorumlanması söz konusu olamaz. Marx her şeyden öte, ulusların birbirinin üzerinde hâkimiyet kurma çabasının hırpalayıcı olacağının altını çizerek, "Öteki halkları ezen halk kendi zincirlerini kendisi imal eder." der.¹⁹²

¹⁹⁰ Lenin, Sol Komünizm, s. 91.

¹⁹¹ Marx ve Engels, Manifesto, s. 72, 73.

¹⁹² Marx, Mektuplar, s. 136. Marx'ın İrlanda sorunu üzerine düşüncelerinde bu görüşü net bir biçimde görebiliriz: İrlanda'nın özgürlük mücadelesinin desteklenmesi, asıl İngiltere işçi sınıfı için faydalı olacaktır.

Marx, işçi sınıfının kurtuluşunun yerel ya da ulusal değil, evrensel bir görev niteliği taşıdığını söyler.¹⁹³ Engels, Gotha Kongresinde ortaya çıkan birleşmeyi ve bu birleşmenin doğurduğu programı eleştirdiği mektubunda, işçi sınıfının enternasyonalizm ilkesine vurgu yaparak Alman İşçi Partisi üzerinden bütün işçi sınıfı partilerinin, Enternasyonale bağlı olsun olmasın, bütün ülkelerin işçileriyle dayanışma içine girmesi gerektiğini belirtir ve bu dayanışmanın beraberinde getirdiği yükümlülükler olduğunu ilan eder.¹⁹⁴

Lenin, konuya ilişkin biraz daha farklı bir konumlanma noktası seçer. Uluslar, kapitalizmin kaçınılmaz bir ürünüdür. Lenin işçi sınıfının ulusallaşmadan gelişip güçlenemeyeceğini ifade eder.¹⁹⁵ Ulusların kendi kaderini tayin hakkını yalnızca Rusya’da ve taktiksel anlamda değil dünya genelinde teorik anlamda savunur. Uluslararası farklılıkların silinmesi, bir hayalken bu farklılıklar kabul edilerek komünizmin temel ilkelerini bu farklılıklara göre uyarlamak anlamlı olacaktır.¹⁹⁶ Lenin işçi sınıfı hareketi içinde oportünizmi ve sol doktrinciliği yenme, burjuvaziye iktidardan düşürme, proletarya diktatörlüğünü kurma gibi bir takım ortak hedeflerin bile ancak ülkelerin özgün durumları kavrandıktan sonra pratikte karşılık bulacağını belirtir.

Rosa Luxemburg’un da içinde bulunduğu Spartakistler, ulusal sorun konusunda Lenin’le aynı fikri paylaşmaz. Luxemburg’a göre emperyalizm döneminde, ulusal kurtuluş savaşları olanaklı değildir. Emperyalizmin revizyonizmle olan ilişkisini ortaya koymasına rağmen bu eleştiriyi antiemperyalist mücadeleyi destekleme noktasına vardırmmamıştır. Zira Luxemburg’a göre emperyalizm ancak, emperyalist ülkelerdeki proletaryanın vereceği sınıf mücadelesiyle yıkılabilir. Sömürge ülkelerde yaşanacak ulusal mücadeleler, burjuvazinin iktidara gelmesine yol açacak, başlangıçta işçi sınıfı ve devrimcilerle ittifak halinde olan burjuvazi güçlenir güçlenmez, bu ittifakı darmadağın edecektir.¹⁹⁷ Bu yüzden o Lenin’in aksine, burjuva demokratik devrimin, proleter devrime dönüşmeyeceği

¹⁹³ Marx ve diğerleri, s. 59.

¹⁹⁴ Marx ve Engels, Gotha, ss. 47, 48.

¹⁹⁵ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 43.

¹⁹⁶ Lenin, Sol Komünizm, ss. 92, 93.

¹⁹⁷ Luxemburg, Spartakistler, ss. 36, 37. Tahsin Celal, Luxemburg’un ulusal soruna dair görüşlerinin, sömürge ülkeler örneği üzerinden değil, emperyalist ve gelişmiş ama bağımlı ülkeler üzerinden anlatıldığını, bu nedenle aslında Lenin’in tezine karşı sağlam bir cevap niteliği taşımadığını ifade eder. Bknz. A.g.e. s. 39.

kanaatindedir. Özellikle Polonya'nın toprak bütünlüğü meselesiyle ilgili, çeşitli mecralarda, işgal altındaki bölgeler ve işgalci bölgelerdeki işçi ve sosyalistlerin birlikte hareket etmesi gerektiğini belirterek enternasyonalist tavrını pekiştirmiştir. Ona göre ulusal bağımsızlığın öncelikli hedef olması, ekonomik gelişmeye ve onun sonucu olan sosyalizme sırt çevrilmesi anlamına geleceğinden, ulusal bağımsızlık hedefi proletaryanın değil, küçük burjuvazinin benimseyebileceği bir hedeftir.¹⁹⁸ Böylece proletarya için ulusal mücadelenin geçerliliğinin olamayacağı düşüncesi gerekçelendirilir ve ulusal bütünlük görüşünün yanlış olduğu kanaatine varılır. Neticede ulusal sorun, iki teorisyen arasında asla uzlaşıya varılamamış en önemli iki sorundan biri olarak kalacaktır.

Kar oranları, emek ile sermaye arasında sürekli devam eden savaş tarafından belirlenir.¹⁹⁹ Engels'e göre mülk sahibi sınıf, kar hırsının peşinden koştukça, toplumu karakterize eden sorun olarak karşımıza çıkan emek sermaye çelişkisi barışçıl yollarla çözülemez hale geleceğinden tek olası çözüm yolu olarak devrim; şiddetli bir devrim fikri karşımıza çıkar.²⁰⁰

Lenin'in, burjuva demokratik devrimin gerçekleşmesini gerekli gördüğü ve kurucu bir meclisle beraber cumhuriyeti, sosyalizm için bir ön koşul olarak ileri sürdüğü yukarıda söylendi. Bunu bir genel kural olarak cepte, fakat her zaman amaçların koşullar tarafından belirlendiğini de akılda tutmak gerek. Zira Lenin 1917 devrimiyle birlikte ortaya çıkan Sovyet örgütlenmesinin ardından, parlamenter cumhuriyet talebinin geri bir düşünce olup, kurulması gerekenin Sovyetler cumhuriyeti olduğunun altını çizmiştir.²⁰¹ Fakat Sovyetler cumhuriyeti kesinlikle, kapitalist gelişmeyi atlayan bir sosyalizm ideali olarak inşa edilmemiş; bir tür devlet kapitalizmi yaratılması çabası içine girilmiştir. Lenin bu noktada proleter devlet kapitalizmi ile burjuva devlet kapitalizmini birbirinden ayırır.²⁰²

¹⁹⁸ Laschitz, s. 48. Luxemburg Polonya'nın bağımsızlığı konusunda, dönemin birçok Marksist teorisyeniyle birlikte, Engels'le de ters düşmüştür.

¹⁹⁹ Marx, Ücretli Emek, s. 138.

²⁰⁰ Engels, İngiltere, s. 320. Bu noktada Marksizmde gerilimli alanlardan biri olan yapı ile özne ilişkisine, bu araştırmanın konusu olmamasına rağmen kısaca değinmek gerek. Kuramda bir tarafta yapının belirleyiciliğine dikkat çekilirken öte tarafta böyle bir belirlenim ilişkisinin yapılamayacağı vurgulanıp öznenin eylemlerine ağırlık verilir. Öngen'e göre Marx'ın tarih anlayışı, yapının da öznenin de etkili olduğu yorumunu çıkaracak kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. Bknz. Öngen, Prometheus, s.55. Yapının öznelere de etkileyen bir nesnellığe sahip olduğu ancak öznelere bu nesnelliğin gerçekleşmesinde etkin rol oynadığı düşünülmektedir.

²⁰¹ Lenin, İşçi Sınıfı, ss. 245, 246.

²⁰² Lenin, İşçi Sınıfı, s. 436.

Lenin’e göre devrimin gerçekleşmesi için “... sömürülen ve ezilen yığınların, eskiden olduğu gibi yaşamının olanaksız olduğu bilincine varmaları ve değişiklik istemeleri yetmez; devrimin olabilmesi için sömürücülerin eskiden olduğu gibi yaşayamaz ve yönetemez duruma düşmeleri gerekir.”²⁰³ Ezilenin de ezenin de etkilendiği bir ulusal kriz, bir hükümet bunalımı, kapitalizmin çelişkilerinin ve şiddetinin artması ile oluşan bir kriz (ya da başka bir şey), hem bilinç sahibi işçilerin onu devirmek adına yaşamlarını feda etmeyi göze almasına hem de mücadeleyi belirleyen yığınların; o zamana dek bilinçsiz olan yığınların siyasal savaşa katılma konusunda ikna olmalarına imkan tanır.²⁰⁴

Bu noktada Luxemburg’un devrimin zamanına ilişkin düşüncelerinden bahsetmekte fayda olduğu düşünülmektedir. Luxemburg, proletaryanın iktidarı ele geçirmesinin erken olduğunu iddia eden görüşleri eleştirerek, iktidarın sürekli elde tutulması için en azından birkaç defa vakitsizce elde edilmesi gerektiğinin altını çizer.²⁰⁵ Bu sayede proletarya, iktidarı elinde tutmasını sağlayacak yetenek ve deneyimi kazanacak, olgunluğa erişecektir. Benzer bir görüşü, genel grev fikri üzerinden yineler. Proletaryanın henüz güçlü örgütlenmelere sahip olmadığından uygulanacak bir genel grevin başarısızlıkla sonuçlanacağı fikrini doğru bulmaz.²⁰⁶ Marksizmde insanlığın kurtuluşu, proletaryanın özel mülkiyeti ortadan kaldırarak sınıf ayrımlarını yok eden devrimci mücadelesine bağlanmıştır. Toplumun kurtuluşu ancak proletaryanın kurtuluşu ile mümkün olacaktır. Marx da Engels de kurtuluşun, bireylerin iyi niyetli düşüncelerine ya da eylemlerine bağlı bir savaşımsızlıkta değil örgütlenmiş proletaryanın sınıf savaşımında olduğunu göstermişlerdir. Bu savaş özel mülkiyet ve anarşik toplumsal üretim kayboluncaya kadar devam edecektir.²⁰⁷ Marx ekonomik kurtuluşun esas olduğunu ve politik hareketlerin tümünün, ekonomik kurtuluşu sağlayacak bir araç olarak ona bağımlı olduğunun altını çizer.²⁰⁸ Bu süreçte devrimin, öncelikle toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla başlaması gerektiğini belirtir.²⁰⁹

²⁰³ Lenin, Sol Komünizm, s. 83.

²⁰⁴ Lenin, Sol Komünizm, ss. 84, 98.

²⁰⁵ Luxemburg, Devrim, ss. 102, 103.

²⁰⁶ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 10.

²⁰⁷ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 62.

²⁰⁸ Marx, Mektuplar, s. 136.

²⁰⁹ Marx, Mektuplar, s. 81.

Birbirini tamamlayan iki alıntıyla devam edelim. Feuerbach üzerine yazılmış 11. Tez, temel hedefin, filozofların yaptığı gibi dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmek olduğunu söyler. I. Enternasyonalin önsözünün açılış cümlesi ise kurtuluşun emekçilerin kendi eseri olması gerektiğinin altını çizerek eylemi özneye birleştirir.²¹⁰ İşçi sınıfının hem niceliksel hem de niteliksel açıdan taşıdığı özellikler, onun toplumsal değişimin gerçekleşmesindeki belirleyiciliğini ortaya koyar.

Marx 1852’de Weydemeyer’e yazdığı mektupta, ne sınıfları ne de bunlar arasındaki savaşı bulgulayan ilk kişinin kendisi olduğunu yazar ve şöyle devam eder:

*Benim yeni olarak yaptığım şudur: 1. Sınıfların varlığının, yalnızca üretimin belirli tarihsel gelişme aşamalarına bağlı olduğunu kanıtlamak; 2. Sınıf savaşımının, zorunlu olarak, proletarya diktatörlüğüne götürdüğünü kanıtlamak; 3. Bu diktatörlüğün bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma geçişten başka bir şey olmadığını göstermek.*²¹¹

Marx’ın bu özgüllüklerin ilkinde, tarihsel materyalist anlayışı ile ikinci ve üçüncüsüne ise tarihte zorun rolü olarak adlandırabileceğimiz bir devrim anlayışı ve (sosyalizm, ezilen sınıfın iktidara geçmesi yönüyle kendinden önceki tüm toplumsal formasyon değişimlerinden farklılaştığından özel bir tasarım gerektirir) bilimin kılavuzluğuna duyduğu ihtiyaç ile vardığını söyleyebiliriz.

Marx, 1847 yılında yazdığı Felsefenin Sefaleti’nde dünya komünizmine giden yolun sınıf savaşımından geçtiğini belirtir. Sınıf savaşımının varacağı yer devrimdir. Henüz proletarya diktatörlüğü kavramını kullanmazlar. Manifesto’da bahsedilen proletaryanın devrimle kuracağı siyasi egemenlik fikri ancak Fransa’da Sınıf Mücadeleleri’nde “proletarya diktatörlüğü” ismini alır.²¹² Engels, Paris Komününe “Proletarya Diktatörlüğü” adını verirken, Marx da Paris Komününden etkilenecek devrimden sonra işçi sınıfının kendi iktidarını kurması gerektiği fikrini kesinleştirmiştir.²¹³

Proletarya diktatörlüğü, kapitalizm ile komünizm arasında yer alan bir dönüşüm dönemi olarak karşımıza çıkar. Marx, sınıf mücadelesi sonucunda oluşacak olan proletarya diktatörlüğünü bir rejim olarak değil, devletin hangi sınıfın iktidarını

²¹⁰ Marx ve Engels, Gotha, s. 103.

²¹¹ Marx ve Engels, Gotha, s. 11.

²¹² Almış, s. 192.

²¹³ Burns, ss. 66, 67.

temsil ettiğini belirten bir vurgu olarak ele alır.²¹⁴ Çünkü Marx’a göre devletin her geçici örgütü, bir diktatörlüğü gerektirmektedir. Bu yüzden devrim ihtimalinin doğduğu anlarda diktatörlükten kaçınıp anayasal demokrasi konusunda ısrar edenler sert bir dille eleştirilir. Aslında Marx diktatörlük kavramını, devrimin olduğu günden komünizmin tam başlangıcına kadar varlığını sürdürecektir olan demokratik yönetim anlamında kullanır.²¹⁵ Proletarya diktatörlüğü temelde, sınıfsız topluma geçişi sağlayan bir ara istasyondur. Eski kurumların kalıntılarını yok etmek gibi çok temel bir görevi vardır.

Engels komünistlerin amaçlarını, burjuvazinin çıkarları karşısında proletaryanın çıkarlarını savunmak ve özel mülkiyeti kaldırmak şeklinde sıralayıp bunların ancak zora dayalı demokratik bir devrimin gerçekleştirilmesi ile mümkün olacağını ekler.²¹⁶ Proletarya diktatörlüğü özgürlük için değil, devam eden sınıf mücadelesi için gereklidir. Tarihte zorun rolü her zaman için vardır ve bazı sorunlar ancak zor yoluyla çözümlenebilir.

Luxemburg’a göre, kapitalist toplumla sosyalist toplumun üretim ilişkilerinin giderek benzemesine karşın, siyasi ve hukuksal ilişkileri arasında doğan fark, ancak siyasi iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesiyle kapanabilecektir.²¹⁷ Açıkça proletarya diktatörlüğünü, yaşanan hak mücadelesinin son hedefi olarak ortaya koyar. Proletarya, hukuk yasaları nedeniyle değil, ekonomik gelişme sonucunda sefaletle mahkûm edildiğinden, kurtuluşu da ancak siyasi iktidarın ele geçirilmesi ile mümkün hale gelir.²¹⁸ Fakat proletarya, bu noktada demokrasiden faydalanabilir; demokrasi hem gerekli hem de vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkar. Proletarya egemenliği almadan önce şiddete başvururken iktidarı elde ettikten sonra, (satın alma gibi) ikna yöntemlerine başvurmalı; “proletarya diktatörlüğünün barışçıl uygulaması” yoluna gitmelidir.²¹⁹ Zaten sorun, burjuva demokrasisi/ diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü/ demokrasisi arasında bir seçim yapma sorunudur. Proletarya diktatörlüğü, asla sadece şiddeti, kargaşayı ve anarşiyi barındırmaz. Bu konuda Marx’ın militarizmin ve bürokrasinin görece daha az belirgin olduğu İngiltere

²¹⁴ Savran, Sınıflar, s. 23.

²¹⁵ Ollman, Giriş, s. 43, 44.

²¹⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Seçme Yazışmalar 1 1844-1869**, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995, ss. 26, 27.

²¹⁷ Luxemburg, Devrim, s. 70.

²¹⁸ Luxemburg, Devrim, s. 98. Luxemburg, Spartakisler, ss. 54, 57.

²¹⁹ Luxemburg, Devrim, s. 100.

incelemelerinden hareket edildiğini, Lenin'in de benzer bir biçimde, uzlaşmayı kabul eden kapitalistleri satın almak, reddedenleriyse acımasızca ezmek şeklindeki iki yöntemin de kullanılması gerektiğini belirtmekte fayda var.²²⁰

Luxemburg, patlamak üzere olan dünya savaşının etkisiyle, işçilerin hedefine barışçıl yollarla ulaşamayacağına, giderek daha fazla ikna olur. Nitekim savaşın sonunda, Almanya'da, proletarya diktatörlüğünün bir görünümü olarak, işçi ve asker konseylerinin oluşturulması gerektiğini belirterek bu süreçte alınması gereken önlemleri sıralar. Bu önlemlerin içinde, proleter nüfusun silahlandırılması, İşçi Milislerinin oluşturulması, Kızıl Muhafız örgütünün yaratılması, silah depolarına ve fabrikalarına el konulması bulunur.²²¹

Lenin'in proletarya diktatörlüğü tanımı daha dinamik bir içeriğe sahiptir. Lenin'e göre "Proletarya diktatörlüğü eski toplumun güçlerine ve geleneklerine karşı, kanlı ve kansız, şiddete başvuran ve barışçı, askeri ve iktisadi, eğitici ve yönetsel, inatçı bir savaşımdır."²²² Bu savaşta zafer için kararlılık, disiplin ve sağlam bir irade, yani merkezileşmiş ve demir disiplinli bir partinin, siyasal ve kültürel çalışmanın her alanında etkin olması gerekmektedir. Devrim ihtimali belirlediği anda parlamentarist söylemlere devam etmek devrime ihanet etmek anlamına gelir. İşçi sınıfı devrimci diktatörlüğü, burjuvaziye karşı şiddet kullanarak kurar ve varlığı boyunca bir takım otoriter araçları kullanmaya devam eder. Sömürünün kaldırılması ve yeni bir üretimin örgütlenmesi, küçük burjuva alışkanlıkların yok edilmesi ve herkesin işçi haline getirilmesi, geniş zamanlara gereksinim duyar. Zaten herhangi bir devletin ortadan kaldırılmasının da, zaman içerisinde, "sönüp gitme" dışında başka bir yoldan mümkün olmadığı ifade edilir.²²³

Lenin'in bu görüşleri, çeşitli mecralardan eleştiriye tabi tutulur. Alman komünistleri içinde kendilerine "ilke muhalefeti" diyen "sol" gruba göre, proletarya diktatörlüğünün kimin/ neyin iktidarı olacağı sorusuna verilecek cevaplar, parti diktatörlüğü ve sınıf diktatörlüğü olmak üzere iki türlü olup esasında, proleter sınıf diktatörlüğü için çalışılmalı, partinin bütün örgütleri, stratejisi ve taktiği de bu amaca

²²⁰ Lenin, İşçi Sınıfı, ss. 380- 382.

²²¹ Luxemburg, Spartakusler, s. 152.

²²² Lenin, Sol Komünizm, s. 36.

²²³ V. İlyiç Lenin, **Devlet ve Devrim**, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, 2. Baskı, İnter Yayınları, İstanbul, 1999, s.31.

yönlendirilmelidir.²²⁴ Sonuç olarak devrim mücadelesini yukarıdan örgütlemeyi öngören ve parlamenter uzlaşmalardan kaçınmayan *liderlerin partisi* ile mücadelenin aşağıdan geleceğine inanarak parlamenter yöntemleri reddeden *yığınların partisi* olmak üzere iki türlü parti ortaya çıkar.²²⁵ Lenin böyle bir ayrımın yapılmasını doğru bulmaz zira yığınlar sınıflara bölünmüştür, sınıflarsa otorite ve etki sağlamış, deneyimli ve sorumlu liderlerden oluşan partiler tarafından yönetilir.²²⁶

Sınıf mücadelesi, sınıflar arasında barış temin etmeyi değil “sınıfsızlık” konumuna erişebilmeyi amaçlar. Diktatörlükle birlikte toprak sahipleri ve burjuvazi, siyasi anlamda yenilgiye uğratılıp mülksüzleştirilecektir fakat tam anlamıyla ortadan kaldırılamazlar. İşin en zor kısmı fabrika işçisi ile köylü arasındaki farkın ortadan kaldırılmasıdır. Bu, bir sınıfın alt edilmesiyle değil, toplumsal ekonominin yeniden kuruluşu ile mümkün hale gelecektir ve proletarya diktatörlüğü bu süreci yönetmek için kurulur.²²⁷ Dolayısıyla proletarya diktatörlüğü döneminde sınıflar değişikliğe uğrayarak varlıklarını sürdürürler.²²⁸ Örneğin sömürücü sınıflar büyük oranda ortadan kaldırılmıştır fakat hala uluslararası sermayenin bir kolu olarak, yenilginin beraberinde getirdiği hırs ile saldırmak için fırsat kollarlar. Köylüler ve küçük burjuvazi ise diktatörlük döneminde bile ara konumdadırlar. Bir taraftan halk yığını bir taraftan mal sahibi ve tüccardırlar. Bu yüzden bu dönemde proletaryanın yol gösterici rolü çok daha önemli bir hal alır. Kısacası sınıf mücadelesi, proletarya diktatörlüğü döneminde de biçim değiştirerek devam eder. Sınıf mücadelesinin bittiği an, herkesin işçi olduğu; sınıf farklılıklarının kalmadığı ana ve o da proletarya diktatörlüğünün sönümlenerek ortadan kalktığı ana denk düşer.

Engels’e göre proletarya sosyalist ve komünistlerle kaynaştıkça devrimin vahşeti ve şiddeti azalacaktır. Teorisyenler, safi şiddet fikrine karşıdırlar. Fakat proletaryanın maruz kaldığı şiddetin son bulması adına başvurulacak bir şiddet fikrini sahiplenirler. Bu yüzden Marx, silahlı ayaklanmayı da savaş gibi bir sanat olarak görür ve belli başlı kurallarını sıralar.²²⁹ Komünün gerçekleşmesinden birkaç ay önce yazdığı bir mektupta, savaşın son derece kötü sonuçlar doğurması ihtimaline

²²⁴ Lenin, Sol Komünizm, s. 31.

²²⁵ Lenin, Sol Komünizm, s.32.

²²⁶ Lenin, Sol Komünizm, s.33.

²²⁷ Lenin, İşçi Sınıfı, s. 340.

²²⁸ Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 489- 491.

²²⁹ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 406.

karşın, proletaryanın silah pratiği edinecek olmasını, olumlu bir gelişme olarak karşılamıştır.²³⁰

Zor kullanımına düşkün olduğu yönündeki eleştirilere maruz kalan Luxemburg’a göre de sosyalist devrim, çoğunluk tarafından gerçekleştirilecek ilk devrim olduğundan koşulsuz bir teröre ihtiyaç duymayacaktır. O, linçe, cinayete ve başka insanlık dışı yöntemlere ilkesel olarak karşı çıkar. Ancak ücret köleliğinin ortadan kaldırılması gibi devrimci bir talep, bu düzenden nemalanan kapitalistlerin, küçük burjuvazinin ve oportünistlerin direnciyle karşılaşacaktır. Burjuvazinin hâkimiyetini yıkmak için, şüphesiz demir bir yumruk, acımasız bir enerji gerekecektir. Fakat bu yumruğun da enerjinin de yıkıcılığı; yani devrimin ne tür bir şiddete ihtiyaç duyacağı, onun karşısında yer alan kitleye bağlıdır. Burjuvazinin şiddetine karşı proleter şiddet. Yani Luxemburg’a göre şiddet kullanımı proletarya için bir tercih meselesi değil tarihsel bir hak ve aynı zamanda bir zorunluluktur. Bu yüzden Luxemburg, barışçıl bir iktidarın mümkün olmadığını belirterek, iktidarın nasıl ele geçirileceği sorusunu, önceden kestirilmesi olanaksız bir soru olarak niteler ve bu soruyu bir kenara bırakmak gerektiğini söyler.²³¹ Onun için, tartışmasız ve koşullardan bağımsız bir biçimde, zafer için kullanılacak tek şiddet aracı, “işçi sınıfının günlük mücadeleler kanalıyla sosyalist aydınlanmadan geçmesidir.”²³²

Engels proletaryanın tamamının komünist olması durumunda devrimin barışçıl bir sonla bitebileceğini ancak böyle bir ihtimalin mümkün olmadığını ifade eder. İşçi sınıfının savaşının, ilerde daha doğrudan ve genel hale geleceğine inandığını belirterek kızgınlığın, gerilimin ve kavgaların gün geçtikçe arttığını söyler ve ekler: bu savaşın narası “Saraylara savaş, kulübelere barış!” şeklinde olacaktır.²³³

Burjuva iktisatçıları sınıfların, tarihsel anlamda yalnızca belirli koşullar altında var olabileceğini, koşulların değişmesiyle birlikte sınıfsız bir toplumun mümkün olabileceğini kavrayamamışlardır. Marx’ın ve Engels’in ilkel komünizm adını verdiği sınıfsız toplumlar, geçmişte var olduğuna göre, diyalektik harekete uygun olarak, tarihsel ilerlemeye ve üretici güçlerinin gelişimine bağlı bir biçimde,

²³⁰ Marx, Mektuplar, s. 147.

²³¹ Luxemburg, Spartakisler, ss. 64, 65. Nitekim Birinci Paylaşım savaşının sonunda, Luxemburg’un kitleleri emperyalizme karşı enternasyonalist mücadele vermeye çağırdığını, onlara açıkça “Savaşın!” diye seslendiğini de görüyoruz. Bknz. A.g.e. s. 143.

²³² Luxemburg, Spartakisler, ss. 55, 56.

²³³ Engels, İngiltere, ss. 360, 361.

sınıfsız olma özellikleriyle gelecekte de var olabilecektir. Marx için de Engels için de sınıf mücadelesinin temel amacı, sınıfların ortadan kaldırılmasıdır.²³⁴ Dolayısıyla esas yeni olan sınıfsız bir toplum düşüncesidir; Marx'ın sınıf teorisindeki özgüllük, sınıfların varlığı konusundaki ısrarından değil; tarihsel gelişmenin belli bir noktasında, sınıf mücadelesinin nihai hedefinin sınıfların ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmesinden ileri gelir.²³⁵ Komünizmde herkes çalışacağı için, (herkes kavramının içine çocuklar yaşlılar ve sakatlar girmez) üretici emek sınıfsal niteliğini kaybedecektir.

Kapitalizmdeki her ilerleme yoksulluk, sefillik ve suç üreten bir çarkı yeniden üretirken işçinin önünde iki yol vardır: Burjuvaziye isyan veya sarhoşluk ve ahlaksal çözüme.²³⁶ Bu iki yol da proleterlerin muazzam yoksunluk seviyelerinde toplumsal düzene karşı verdikleri tepkilerdir. İşçilerin bu denli baskı altında yaşamaya devam edebilmesi ve insanca hissedebilmesi için düzene yönelik nefretlerini diri tutmaktan başka çareleri kalmaz. Engels'e göre işçileri hedeflerine ulaştıracak tek moral dürtü sınıf nefretidir.²³⁷ Onlar “egemen sınıfa karşı öfkeyle dolup taşıkları sürece insandırırlar. Boyunduruk altında sabırla eğildikleri anda hayvanlaşırlar ve boyunduruğu kırma çabalarını bir yana koyarak yaşamı çekilir hale getirmeye çalışırlar.”²³⁸ Lenin de sınıf kinini “bilgeliğin başlangıcı” olarak ifade eder fakat bu kinin kitlelerin devrimcileşmesi için yeterli olmadığını belirtir.²³⁹ Lenin Engels'i, proletaryayı yalnızca acı çeken, ezilen ve sömürülen bir sınıf olarak tanımlamanın ötesinde, bu durumun onun mücadele iradesini yaratıcı bir etkiye sahip olduğunu; onu zorlayarak kendi kurtuluşunu sağlama yönünde baskı yarattığını ilk ifade edenlerden biri olduğu için takdir eder.²⁴⁰

Engels'e göre işçi sınıfı eylemlerinin en ham ve verimsiz biçimi olarak suç kavramından bahsedilebilir. Ancak suç kişiye yalnızca bir birey olarak protesto etme imkanı verdiğinden ve sistem tarafından kolayca cezalandırıldığından, suçun politik

²³⁴ Marx ve Engels, Gotha, s. 80.

²³⁵ Savran, Sınıflar, ss. 23, 24.

²³⁶ Engels, İngiltere, s. 191.

²³⁷ Engels, İngiltere, s. 295.

²³⁸ Engels, İngiltere, s. 165.

²³⁹ Lenin, Sol Komünizm, s. 78.

²⁴⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 65.

eyleme dönüşmesi gerekliliği çıkar ortaya.²⁴¹ Bu dönüşümün gerçekleşeceği kanalları açan iki araç bulunmaktadır: Sendika ve işçi sınıfı partisi.

İşçi sınıfının “kapitalizmin mezar kazıcısı” olarak adlandırılması ikili bir anlam ifade eder. Proletarya burjuvaziye karşı mücadelesinde bir taraftan kapitalist sömürüye karşı koyarken bir taraftan da kapitalizmden çok daha önce ortaya çıkmış olan başka bir sisteme; sınıflı toplum yapısına karşı çıkar. Zira ücretli emek olmadan sermaye, sermaye olmadan ücretli emek olmaz. İşçi sınıfının kapitalizmle mücadelesinde kullanacağı bilimsel silah ekonomi politiğin eleştirisi olmakla birlikte bu savaşta gerek duyulan örgütsel silahlar da vardır.

1.4.1. Sendikalar Üzerine

Marksizmin sendikal yapılanmalar hakkındaki görüşlerini açıklamak adına rekabet, grevler, sendikal mücadelenin faydaları ve sınırlılıkları, gerici sendikalar ve devrimcilerin tutumu, sendikaların tarafsızlığı gibi konulara değinmek gerekmektedir.

Yukarıda işçi sınıfının maddi varlığının, doğal olarak örgütlü bir mücadele vermesine yol açmayacağı belirtilmişti. Ancak kapitalizmin gelişimi ve burjuvazinin bir sınıf olarak işçi sınıfına uyguladığı baskı, işçilerin zamanla toplumsallaşmasına neden olur. Sınıf mücadelesi, işçi sınıfının örgütlenme gücü ve kapasitesine bağlıdır. Sendikalar ve grevler de işçi sınıfı hareketinin başvurduğu öncelikli örgütlenme biçimidir. Ancak bu genelleme bir koşul ya da kronolojik bir belirlenim şeklinde algılanmamalıdır.

Rekabet en başta proletaryayı yaratan ve genişleten bir olgu iken zamanla işçi sınıfı üzerinde ciddi bir baskı unsuru haline gelir. Bu noktada üç çeşit rekabetten bahsedebiliriz: İşçinin işçiyle rekabeti, burjuvazinin burjuvaziyle rekabeti, burjuvazi ve işçi arasındaki rekabet. Burjuvazinin burjuvazi ile rekabeti işbölümü ve makineleşme üzerinden işçi sınıfı üzerinde baskı yaratan bir unsurdur. Nitekim kapitalistler arasında rekabeti önleyici birleşmelerin yaşanması da işçi sınıfını olumlu anlamda etkilemez. Burjuvazinin işçi sınıfına karşı rekabeti ise burjuvazinin elindeki

²⁴¹ Engels, İngiltere, s. 271. RAF'ın kurucularından olan Ulrike Meinhof'un, yıllar sonra dediği gibi: “Eğer bir kişi bir taş atarsa, bu ceza gerektiren bir eylem olur eğer binlerce taş atılıyorsa bu politik bir aksiyondur.”

en keskin silahtır²⁴², mülkiyet egemenliğinin temelidir. Bu rekabet ücretlerin belirlenmesi üzerinden gerçekleşir. İşçinin işçi ile rekabeti aslında işçinin kendi ile rekabeti demektir.²⁴³ Engels işçiler arasındaki rekabetin yıkılmasıyla mülkiyet egemenliğinin sona ereceğini söyler.²⁴⁴ İşte bu yüzden işçi derneklerinin ve sendikaların, işçilerin kendi aralarında bulunan ve burjuvazinin en ağır baskı oluşturma yöntemlerinden biri olan rekabeti ilga etmek gibi çok önemli bir işlevi vardır. Bu durum işçiler arasında birlik ve dayanışma ortaya çıkararak örgütlü mücadelenin önünü açar.

1866 Cenevre Kongresinde sendikaların önemi sorunu ortaya atılmış, kongrede kabul edilen karar ile sendikal mücadelenin önemi açıkça kabul edilmiş ancak bu önemin ne küçümsenmesi ne büyümsenmesi gerektiği belirtilerek sendikaların işçi sınıfının siyasal hareketinden uzak kalmaması gerektiğinin altı çizilmiştir.²⁴⁵ Engels sendikaları işçilerin, içerisinde sermayeye karşı gündelik savaşımını yürüttüğü ve kendisini eğittiği gerçek sınıf örgütü olarak tanımlar.²⁴⁶ Sendikalar düzenin saldırılarına karşı durabildikleri ölçüde yararlıdırlar ancak yararları yalnızca, işçi sınıfının ekonomik çıkarlarının temsil mekanizmalarını kurmalarından ötürü değil işçi sınıfının ve örgütlü mücadelesinin oluşum mekanları olmalarından ileri gelir. Engels'e göre grevler çoğu zaman yenilgiyle sonuçlansa da işçi sınıfının grev yapmaya devam etmesinin nedeni işçilerin, insan olarak toplumsal koşullara boyun eğmeyip, toplumsal koşullara boyun eğdirmek arzusunda olmalarıdır²⁴⁷. Onların ses çıkarmaması bu koşulları kabullenmeleri anlamına geleceğinden grev yapmaya devam ederler. Grevler işçi sınıfının problemlerini çözmez ancak nihayetinde yaşanacak sınıf savaşımı için hazırlayıcı bir rol üstlenirler. Engels grevler için “emekçilerin askeri okuludur” benzetmesi yapar.²⁴⁸ Lenin de benzer bir şekilde sendikaların yalnızca iktisadi anlamda değil, askeri anlamda da önem taşıyan bir örgütlenme olduğunu ifade eder.²⁴⁹

²⁴² Engels, İngiltere, s.124.

²⁴³ Marx, Ücretli Emek, s. 52.

²⁴⁴ Engels, İngiltere, s. 276.

²⁴⁵ Lenin, Marx Engels Marksizm, s.120.

²⁴⁶ Marx ve Engels, Gotha, s. 49.

²⁴⁷ Engels, İngiltere, s. 276.

²⁴⁸ Engels, İngiltere, s. 282.

²⁴⁹ Lenin, Sol Komünizm, s.41.

Marx, sendikaları ve grevleri işçi sınıfının sınıf olarak örgütlendikleri yerler olarak niteler. Komünist işçiler, bir araya geldiğinde kuram ve propaganda ilk amaç olarak gözüktse de Marx zamanla, bir araya gelmenin daha temel bir amaç haline geldiğinin altını çizerek topluma duyulan gereksinime vurgu yapar.²⁵⁰ Bu yüzden sendikal mücadelenin kendisi, taleplerinden daha önemli hale gelir.

Benzer bir düzlemde, talepler arasında bir önem sırası belirir. Marx, sendikaların işçi sınıfının bilincini, sistemin sınırları dahilinde tutma eğilimini görerek “Ücret Fiyat ve Kar” başlıklı konuşmasının sonunda “adil iş günü” talebinin yerini nihayetinde “ücret sisteminin kaldırılması” talebine bırakması gerektiğini belirtir.²⁵¹ Engels de “Ücret Yasası” isimli makalesinde benzer bir noktanın altını çizer. Sendikaların, ücret sisteminin ortadan kalkmasını sağlayacak olan üretim araçlarının mülkiyetinin sınıfsal anlamda el değiştirmesi meselesini, hiçbir zaman amaç edinmediklerini ifade eder ancak hemen ardından böyle bir amaca sahip olmadıkları için sendikaların bütünüyle yararsız örgütler olarak değerlendirilemeyeceğini söyler.²⁵²

Luxemburg sendikaların, işçiler açısından, en önemli işlevlerinin kapitalist ücret yasasını (işçi sınıfının maddi ve manevi değerini yükselterek) ve iş saatini işçiler lehine düzenlemek olduğunu; fakat bu düzenlemenin asla ücret yasasının ortadan kaldırılması ile sonuçlanamayacağını belirtir.²⁵³ Sendikaların sosyalist anlamda işlevleri, işçi sınıfının bilincini ve bilgisini sosyalleştirmek, iktidarı ele geçirmesi için onu eğitmektir.²⁵⁴ Sendikalar sınıf mücadelesinin neden zorunlu olduğunu kitlelere anlatmak için kullanılabilecek en iyi araçlardır. Fakat sendikalar, çelişkiler derinleştğinde (örneğin sermaye düşen kar oranlarını yükseltmek için işçi ücretlerine saldırmaya başladığında) düzenle uyum içinde bulunan yanlarını törpülemek zorunda kalacaktır. Bu da sendikal mücadelenin sınırlarının belirginleşmesine yol açar. Luxemburg bu sınırı; yani sendikaların yalnızca bugünkü koşulları düzeltmede araç olabileceğinin, kapitalist mülkiyeti sosyalist mülkiyetle değiştiremeye yetmeyeceğinin, en baştan belirlenmesi gerektiğini

²⁵⁰ Marx, El Yazmaları, s. 134.

²⁵¹ Marx, Ücretli Emek, s.142.

²⁵² Marx, Ücretli Emek, s. 149.

²⁵³ Luxemburg, Devrim, ss. 58, 59, 88, 89.

²⁵⁴ Luxemburg, Devrim, s.72. Luxemburg, Spartakisler. 62.

söyler.²⁵⁵ Tam da bu nedenle sendikal mücadelenin, siyasi mücadele ile denetlenmesi gerekliliği ortaya çıkar.

Sendikalar bir taraftan yüksek ücret gibi taleplerle düzenle uzlaşma içerisine girmeye çalışırken bir taraftan da ücret sistemini ortadan kaldırma gibi daha ilerici ve düzenle uzlaşmaz bir göreve sahip olmalarından kaynaklı ikircikli bir yapıdadırlar. Sendikal mücadelenin sınırlılıklarını gören Engels de, İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu çalışmasında şöyle diyor:

*İngiliz emekçilerin aktif direnci, burjuvazinin para açlığını belli sınırlar içine kapatmakta ve burjuvazinin toplumsal ve siyasi bakımdan her yerde hazır ve nazır olmasına muhalefeti canlı tutmaktadır; ama bu arada egemen sınıfın gücünü kırmak için sendikalardan ve grevlerden biraz daha fazla bir şeye gerek olduğu itirafını da beraberinde getirmektedir.*²⁵⁶

Tam da bu yüzden Marksizmde sendikaların tarafsızlık gibi bir misyonları olmadığı altı çizilir.

Marx ve Engels sendikaların hem örgütlü mücadele ve sınıf bilinci açısından işçi sınıfını ileriye taşıyan hem de düzen içinde tutmayı sağlayan ikili karakterini görmüş olmalarına rağmen bu konuya teorik anlamda sistematik bir açıklama getirmemişlerdir. Bu konudaki ayrıntılı tahlil, Lenin ve Luxemburg’da bulunabilir. 1907, II. Enternasyon’da sendikaların tarafsızlık ilkesi reddedilmiş, siyasi partinin sendikalar üzerinde ideolojik ve politik bir etki yaratması gerektiği vurgulanmıştır. Bu durum Lenin için de Luxemburg için de böyledir.²⁵⁷ Tarafsızlık ve bağımsızlık, burjuva düzenine bağlılık anlamına gelecektir.

Lenin’e göre parti, toplumsal olarak güç kazanmaya başladığı zaman sendikalar, kaçınılmaz olarak, siyaset-dışı kalma eğilimi gibi gerici özellikler gösterirler. “Ama dünyanın hiçbir yerinde proletaryanın gelişmesi, sendikalar olmadan, sendikaların ve işçi sınıfının partisinin karşılıklı eylemi olmadan gerçekleşmemiştir ve gerçekleşemez.”²⁵⁸ Sendikaların birer komünizm okulu olduğu ve proletarya diktatörlüğünden sonra da uzun süre varlığını sürdüreceği akıldan çıkarılmamalıdır.²⁵⁹ Mevcut sendikalar, kapitalizmin sosyalizme bıraktığı birer miras olduğundan kapitalizmin bütün çelişkilerini de içinde barındırır. Sendikaların sahip olduğu ikircikli yapının temelinde bu yatar.

²⁵⁵ Luxemburg, Spartakisler, s. 62.

²⁵⁶ Engels, İngiltere, s. 276.

²⁵⁷ Savran, Sınıflar, s. 177.

²⁵⁸ Lenin, Sol Komünizm, s.43.

²⁵⁹ Lenin, Sol Komünizm, s. 44.

Luxemburg politik mücadele ile ekonomik mücadele arasına kesin bir çizgi çizilmesine karşı çıkar. Özellikle mutlakıyetçiliğin baskısı altında, ekonomik mücadelenin tümü, aynı zamanda politik mücadele de olmak zorundadır.²⁶⁰ Sendikalar ve devrimci parti arasında teknik işbölümünden kaynaklanan bir ayrılık söz konusudur. Parti, işçi sınıfının genel haklarını ve görevlerini temsil ederken sendika mesleki anlamda gündelik mücadelenin yanında konumlanır. Fakat bu ayrılık kesinlikle bir politik tarafsızlık meselesi haline getirilip sendikalardan parti karşısında tarafsız davranması beklenmemelidir. Bilakis Luxemburg, sendikaların, devrimci mücadeleye bağlanması gerektiğinin altını çizerek²⁶¹ Politik mücadelenin yayılmasıyla ekonomik mücadele de güçlenerek yayılacaktır.

Lenin de birçok yerde aynı vurguyu yapar. Ona göre ekonomi ile yoğunlaşmış ekonomi olarak adlandırdığı siyaset arasındaki ayrımın aşılması gerekmektedir. Kitlenin politik anlamda harekete geçebilmesi için ekonomik mücadelenin en uygulanabilir araç olduğu yönündeki görüşler ise tümüyle gericedir.²⁶² Siyasetin özgüllüğüne ve egemen rolüne vurgu yapar. Öncelikle siyasal egemenliğin ele geçirilmesi gerektiğini belirterek, politik mücadelenin önceliği üzerinde durmuştur. Lenin temelde siyasi mücadelenin önemine vurgu yapsa da iktisadi savaşımın zorunlu olarak siyasi savaşıma döneceğini²⁶³ belirterek dikkatleri bütüne çeker. Proletaryanın ekonomik savaşımı, kapitalistlere karşı işçilerin koşullarının iyileştirilmesi üzerinden kurgulanırken siyasi savaşımı ise hükümete karşı halkın haklarının genişletilmesi, demokrasi ve proletaryanın yasal gücünü artırma üzerinden kurgulanır.²⁶⁴

Lenin'e göre yalnızca ekonomik mücadeleyle sınırlı kalmak, işçi sınıfının politik bilincinin gelişmesi önünde engel teşkil edebilir. Dolayısıyla Lenin'de, ekonomistlerin yaptığı gibi, politik ajitasyonun sadece ekonomik temel üzerinde yürütülmesine yönelik herhangi bir ima yoktur. Zira bu durum kendiliğindencilığe tapma anlamına gelir.

²⁶⁰ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 55.

²⁶¹ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 93.

²⁶² Lenin, Ne Yapmalı, s. 78.

²⁶³ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 131.

²⁶⁴ Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 129, 130.

İşçi sınıfı ideolojisi, sınıf içinde yaratılmış bir ideoloji olmadığından işçi sınıfına taşınmalıdır; işçi sınıfı kendi çabasıyla yalnızca sendikal bilince erişebilir.²⁶⁵ Devrimci teori, işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişmesinden bağımsız bir biçimde gelişir. Bilimsel sosyalizm sınıf savaşımını ya da sınıf savaşımı bilimsel sosyalizmi doğurmaz. Lenin'in hem sendikalar hem de devrimci parti örgütü aracılığıyla taban hareketinin yönetilmesi gerektiği konusundaki tutumu, bu noktada anlam kazanır. Tam da bu yüzden Alman "sollarını", gerici sendikalarda çalışmama ve "temiz" sendikalar kurma kararları üzerinden eleştirir.²⁶⁶ İşçi sınıfının yoğun bir biçimde bir arada bulunduğu sendikalar, bilinç taşıma açısından önemli fırsatlar yaratırlar. Fakat bunun da ötesinde siyasi iktidarı ele almak için devrimciler, mevcut sendikalarda var olmalı ve bu sendikaların içindeki oportünistler ve sosyal şövenlerle savaşmalıdır. Bu savaşımın sınırları, her ülkenin nesnel koşullarına bağlı olarak değişecektir. Fakat değişmeyen bir şey vardır ki o da devrimcilerin bu savaşımı, işçi sınıfını kendi saflarına çekmek için verdiğidir. Komünistlerin gerici sendikalardan çıkması, hem hükmen mağlup sayılmaları hem de henüz gelişmemiş işçileri gericilerin ellerine bırakmaları sonucunu doğurur.²⁶⁷ Bu yüzden proleter ya da yarı proleter kitlelerin bulunduğu yerlerde ayırt etmeksizin özverili bir bilinçlendirme çalışması yürütülmelidir.

Sendikanın, işçilerin bir araya geldikleri ilk sınıf örgütlenmeleri oluşu, daha üst düzey bir birliğin ifadesi olan partinin sendikayı eğitip yol göstermesi sorumluluğunu ortaya çıkarır. Sendikaların gericiliğinden veya tutuculuğundan kaçınan sekter bir tavır ile proletaryanın bu sorumluluğu, yani işçi sınıfının ve köylülerin en geri katmanlarını bile bilinçlendirme rolü inkar edilmiş olur. Tam da bu yüzden sendikaların proletarya diktatörlüğü ve devrim karşısındaki gerici eğilimleri, tarihsel olarak bakıldığında kaçınılmaz olarak algılanmalı ve bu nedenle ne sendikalar devrimciler tarafından terk edilerek yeni ve temiz başka örgütlenmeler kurma çabası içine girilmeli ne de devrim, işçi sınıfının tüm önyargılarından arındığı bir tarihe bırakılmalıdır.²⁶⁸

²⁶⁵ Lenin, Marx Engels Marksizm, ss. 144, 145, 153, 154.

²⁶⁶ Lenin, Sol Komünizm, ss. 39- 48.

²⁶⁷ Lenin, Sol Komünizm, s. 46.

²⁶⁸ Lenin, Sol Komünizm, s. 44.

1.4.2. İşçi Sınıfı Partisi ve Taktikleri Üzerine

İşçi sınıfı partisinin gerekliliğine ve amacına, ekonomik ve siyasi mücadelenin birlikteliğine, taktik ve stratejilere, eylem biçimlerine, parlamenter mücadeleye, burjuva kurumlarıyla ilişkilere, devrimcilerin görev ve sorumluluklarına, Luxemburg'un kitle grevi ve Lenin'in öncü parti kuramlarına, Marksizmde siyasal parti kavramını tanımak adına değinilmesi gerekir.

Ele alınan klasik metinler içinde, devrim düşüncesini gerçekleştirme noktasında başat öneme sahip olan örgüt, devrimci parti olarak tanımlanır. Her ülkede, o ülkenin tarihine ve sınıf dinamiklerine uygun bir politika üretmek amacıyla ortaya çıkan bir parti gerekmektedir. Partinin örgütleniş biçimine dair fikir ayrılıkları olsa da gerekliliği konusunda dört teorisyen de ortaklaşır. Zira işçilerin bir vücut haline gelip kolektif birer özne olacakları biricik yer, devrimci partidir.

Marx da Engels de, 1847 yılından itibaren, çeşitli yerlerde, işçi sınıfının kurtuluşunun esas olarak bir işçi sınıfı partisi şeklinde örgütlenmesiyle mümkün olabileceğini ortaya koymuşlardır. Marx'ın kurucularından ve önderlerinden olduğu I. Enternasyonal'in kararlarında, işçi sınıfı partisinin, devrimin gerçekleşmesi noktasında asli unsur olduğu, sendikaların ise sınıf mücadelesinde kaldıraç rolü oynadığı ifade edilmiştir.²⁶⁹ Önsözünde ise işçi sınıfının ekonomik kurtuluşunun, siyasi hareketlerin de tabi olması gereken asıl büyük amaç olduğu belirtilmiştir.²⁷⁰ Burada ilk anda çıkıntılık yapan bir taş göze çarpar ancak dikkatli bakıldığında, o taşın da yerine oturmuş olduğu görülecektir. Sendikalar, partilere kıyasla, ekonomik taleplerin daha yoğun bir biçimde dillendirildiği örgütlenmelerdir fakat genellikle ekonomik kurtuluşu amaçlamazlar. Partinin tabi olması gereken, sendikal talepler değil, onun birkaç adım ötesinde bulunan ekonomik kurtuluş (üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirme) talebidir. Neticede yukarıdaki ifadelerden çıkarılması gereken sonuç şudur: İşçi sınıfının, emek araçlarından yoksun oluşu biçiminde somutlaşan ekonomik bağımlılığı, siyasi bağımlılığın da temeli olduğundan ekonomik kurtuluş amacı aslolanıdır ve bu amaç ancak bir işçi sınıfı partisinin varlığıyla, yani siyasi özgürlüğün elde edilmesiyle gerçekleşebilir. 1871 Londra Konferansında alınan karar şöyle der:

²⁶⁹ Marx, Ücretli Emek, s. 152.

²⁷⁰ Marx ve Engels, Gotha, s. 103.

Mülk sahibi sınıfların bu kolektif iktidarına karşı, işçi sınıfı ancak, kendini mülk sahibi sınıfların oluşturmuş olduğu bütün eski partilerden ayrı ve onlara karşı duracak bir siyasi parti olarak örgütleyebilirse bir sınıf olarak hareket edebilir... İşçi sınıfının kendini böyle bir siyasi parti olarak örgütlemesi, sosyal devrimin zaferinin ve bu devrimin nihai hedefi olan sınıfların ilgasının garanti altına alınabilmesi için vazgeçilmez bir nitelik taşır... İşçi sınıfının ekonomik mücadeleleri aracılığıyla zaten güçlerini birleştirmesi [sendikalar] aynı zamanda, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin siyasi iktidarına karşı vereceği mücadelede bir kaldıraç rolü oynamalıdır²⁷¹.

Bolte'a yazmış olduğu 1871 tarihli mektupta Marx, işçi sınıfının siyasi hareketindeki temel amacın siyasi gücü ele geçirmesi olduğunu söyleyerek bu siyasi gelişimin, onun iktisadi hareketinden doğan bir örgütlenmeyi gerektirdiğini vurgular. Ekonomik talepler çoğu zaman yalnızca ekonomik talepler değildir. Bir fabrikada ya da iş kolunda ücret artışı, çalışma saatlerine ilişkin düzenlemeler, buna ilişkin bir yasa çıkarma noktasına vardığında artık, politik bir iddia taşır.²⁷² Dolayısıyla Marksizmde ekonomik ve siyasi savaşım, bir bütün halindedir.

Aynı vurgu Lenin ve Luxemburg'da da karşımıza çıkar. Lenin ilk olarak işçi sınıfının kendinde bilincinin, sendikal bilinçle sınırlı kalacağını ifade eder. Ancak sendikal bilinci siyasal bilinçten bütünüyle ayrı bir şey olarak ele almak doğru olmaz. Sendikal bilinç, siyasal bilince içkindir. Lenin, siyasal bilinci toplumdaki her tür baskıya karşı geliştirilen bir tavır olarak görmüştür. Bu baskının en çok yoğunlaştığı alanlardan biri olan üretim alanına dair verilen mücadele de kesinlikle siyasal bir mücadeledir. Bu nedenle Lenin'e göre iktisadi grev, silahlı ayaklanmayla ortaya çıkan siyasi grevle bütünleşebilme ihtimalini bünyesinde barındırır.²⁷³ Nihayetinde Luxemburg, işçi sınıfının iki ayrı mücadelesi (ekonomik ve politik) olmadığını, onun tek mücadelesinin burjuva toplumun dayattığı sömürüyü aşmak olduğunu ifade ederek ekler: sendikal mücadele ile parti mücadelesi arasındaki tek fark, ilkinin işçi hareketinin günlük çıkarlarını, ikincisinin ise gelecekteki çıkarlarını temsil ediyor olmasından ileri gelir.²⁷⁴ Luxemburg'un kitle grevi tanımlaması, bu ayrımın aşılaraq iki mücadelenin kaynaşık bir hal alması noktasında oldukça anlamlıdır.

²⁷¹ Karl Marx, **The First International and After**, der. David Fernbach, Penguin, Harmondsworth, 1974, s.270'den aktaran Savran, Sınıflar, s. 172.

²⁷² Karl Marx ve Friedrich Engels, **Anarşizm Üzerine**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999, 50.

²⁷³ Lenin, Sol Komünizm, s. 90.

²⁷⁴ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 78, 79. Luxemburg özellikle Almanya'da bir işçinin, sendikaya üye olduğunda partiye de maddi anlamın dışında kalan bir üyelik ile bağlandığını düşündüğünü belirtir.

Lenin için parti, işçi sınıfına bilinç ve birlik kazandırmakla yükümlüdür. Bu noktada işçi sınıfının örgütlenmesine ve bilinçlenmesine, ideoloji sahibi bir sınıf öznesinin ortaya çıkmasına yol açacak devrimciler devreye girer. Devrimciler bunun için, oportünist olmayan bir parlamentarizm yaratma, bildiriler dağıtma, işçi ve köylülerin evlerine; halktan biri olarak meyhanelere, kahvelere gitme, dernek gibi halk topluluklarının bir araya geldiği bütün oluşumlarda yer alma, halkla konuşarak bilinçlendirme, burjuvazinin demokrasi iddiası etrafında şekillendirdiği oluşumdan (parlamento ve seçimler gibi) faydalanma, yaşadıkları ülke içinde hakları olmayan ezilen uluslara yönelik ajitasyon, propaganda ve örgütlenme çalışmaları yapma gibi girişimlerin tamamında bulunmalıdır.²⁷⁵ Böylece hem proleter hem de proleter olmayan yığınları etkileme şansı doğar. Ancak devrimcilerin oluşturduğu bütün, diğer işçi sınıfı partilerinden bağımsız bir parti olarak değerlendirilmemelidir zira komünistlerin proletaryanın çıkarlarından farklı çıkarları yoktur.²⁷⁶ Engels, Erfurt Programının eleştirisini yaptığı 1891 tarihli metinde, partinin yeni sınıf ayrıcalıkları ve yeni üstünlükler yaratmak uğruna değil, sınıf egemenliğinin ve sınıfların kendisinin ortadan kalkması uğruna savaştığını açık bir biçimde dile getirmiştir.²⁷⁷ Sınıfsal ayrımı yaratan olgu, üretim araçlarının mülkiyeti meselesi olduğundan, ortadan kaldıran olgu da bu olacaktır. Yani işçiler ancak üretim araçlarını kendi mülkiyetlerinde bulundurdıkları anda gerçekten özgür olabilirler. Marx'a göre bu mülkiyet, kolektif anlamda siyasal parti halinde örgütlenmiş proletaryanın devrimci eylemleri sonucunda elde edilebilir.²⁷⁸ Mevcut toplumsal ve siyasal düzene karşı her devrimci hareket desteklenmeli, üretim araçlarının mülkiyeti sorunu, o sırada ne derecede gelişmiş olduğuna bakılmaksızın, her hareketin başta gelen sorunu olarak ortaya konmalıdır zira komünist partinin amacı proletaryanın sınıfsal varlığını sağlayarak burjuvazinin egemenliğine son verip proletarya diktatörlüğünü kurmaktır.²⁷⁹ İşçi sınıfının atacağı ilk adım budur. Burada, II. Enternasyonalin bir ülkede tek bir sosyalist parti olması gerektiği fikrini de, bir kenar notu olarak belirtmek gerekmektedir.

²⁷⁵ Lenin, Sol Komünizm, ss.100, 109.

²⁷⁶ Marx ve Engels, Manifesto, s. 65.

²⁷⁷ Marx ve Engels, Gotha, s. 80. Benzer bir vurgu I. Enternasyonalin önsözünde de vardır.

²⁷⁸ Marx, Ücretli Emek, s. 82.

²⁷⁹ Marx ve Engels, Manifesto, s. 66, 91.

Marx'ın sınıf ve siyaset ilişkisinde kuram ile pratik arasında bıraktığı açıklığı kapatabilmek için Lenin öncü parti kuramını geliştirirken Luxemburg ise kitle grevi kavramını ortaya koymuştur. Luxemburg, politik kitle grevleri ile sınıf mücadelesini harekete geçirmek istemiştir. Bu noktada sosyal demokrasi, aşırı müdahaleci olmamalı, hazırlayıcı ve yürütücü bir konumdan ziyade öncülüğe yönelmeli, devrime ilişkin analizlerini proletaryaya açıklayarak süreci hızlandırmalıdır.²⁸⁰

Luxemburg'un örgütlenmeye dair düşünceleri, partinin rolünü anlamayarak kitlelerin kendiliğinden mücadelesine tapınmakla suçlanmıştır. Oysa o, devrimci mücadele için bir önkoşul olarak ileri sürülen devrimci partinin, Rusya'da kitle grevinden doğduğunu, aynı süreçte dağılmasından korkulan sendikaların güçlendiğini görmüştür.²⁸¹ Bu yüzden Rusya'daki kitle grevini, emperyalist politikanın baskısına karşı evrensel bir mücadele biçimi olarak tanımlar. Bu süreçte mücadeleye katılacak gruplar yalnızca proletaryanın örgütlü kesimi değildir. Aksine mücadele, örgüte katılacak yeni gruplar sağladığı için, sınıf mücadelesi örgütün ürünü değil, örgüt mücadelenin ürünüdür. Bu yüzden bir örgüt büyüyüp gelişmek için savaşa girmeli, kendini denemeli ve o savaştan yenilmiş olarak çıkmalıdır.²⁸² Ancak bu şekilde sınıf mücadelesi yalnızca örgütlü azınlığın değil, tüm emekçi halkın mücadelesi olacaktır. Dolayısıyla kendiliğindencilik savı, örgütlenmenin öneminin ihmal edilmesine yol açmaz. Kaldı ki Luxemburg'un, kuruluşunda ve gelişmesinde yer aldığı partilerin düşünülmesi, bu tezi temellerinden sarsar. O, en kötü işçi partisinin bile, hiç var olmayan bir partiden çok daha iyi olduğu kanaatindedir.²⁸³

Luxemburg'a göre parti örgütü ve genel grev gibi oluşumlar, çelişkiyi yoğunlaştıran önemli mücadele araçlarıdır. Kitleli hareketleri yöneten ve örgütleyen yapıdır. Fakat Luxemburg'un görmek istediği örgütlenme, işçi kitlesinin karar verme yeteneği ve eylem kabiliyetiyle iş yapan özne olduğu, yönetimlerinse yalnızca bunu

²⁸⁰ Luxemburg, Devrim, s. 22.

²⁸¹ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 36.

²⁸² Luxemburg, Kitle Grevi, s. 64. Luxemburg bu görüşünü temellendirirken Almanya'daki sendikaların 1878 sonrası deneyiminden hareket eder. O dönemde yeterli güçte olmadıkları söylenmesine rağmen mücadeleyi başlatan sendikalar, üye sayılarını on yıl içinde altı kat arttırmışlardır.

²⁸³ Laschitz, s. 306.

ifade eden kişiler olmakla kalacağı bir örgütlenmedir.²⁸⁴ Esasında onun parti anlayışı, “program ve kararlaştırılmış taktik temelinde birlik içinde hareket eden kitlesel bir parti ile mücadele içerisinde kendi kendisini disipline eden bir kitle hareketi arasında”²⁸⁵ gidip gelmektedir. Örgütlerin rolünün abartılması iki önemli tehlikeyi gün yüzüne çıkarır: Birincisi örgütlerin, kendi başına buyruk hareket etmesi; tepeden inme bir anlayışa sahip olup “devrime kahyalık” yapmaya çalışmalarıken ikincisi ise, örgütlenmemiş proletaryanın politik olgunluğunun küçümsenmesidir.

Devrimci parti kendi etkinliğiyle, sendikaların örgütleyebileceği, harekete geçmeye ikna ve sınıf mücadelesi için kazanılmış kitlenin varlığını hazırlar.²⁸⁶ Bu durum en açık şekilde kitle grevi temasında vücut bulur. Kitle grevi, Luxemburg’un düşüncesinde oldukça önemli bir alanı işgal eder. Her ne kadar Marx ve Engels, genel grevin (işçi sınıfının gündelik mücadelesini bir kenara bırakarak sosyal devrime geçişi öngören) anarşist yapısına karşı çıkmış olsa da aradan geçen 25 yıl ve kitle grevi düşüncesini hayata geçirmiş olan Rus devrimi, yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.²⁸⁷ Her dönemde devrim mücadelesinin ana biçimi değişir; yeni dönemde Luxemburg, kitle grevini tarihsel bir zorunluluk olarak görür. Luxemburg bütün bir Rus devrim tarihinden, 1905 yılına gelinceye dek yaşanan onlarca isyanı ele alarak bu isyanların milyonlarca kişide sınıf bilincinin uyanmasına neden olduğunu belirtir. Rusya’daki kitle grevlerini inceleyerek kitle grevlerinin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralar²⁸⁸:

1. Tarihin belli bir uğrağında, içinde bulunulan koşulların tarihsel bir görünümü olarak ortaya çıkar. Gelişigüzel karar verilip suni olarak yapılamaz. Hazırlanmış bir plan doğrultusunda bir merkezden yönetilemez. Bir icat değildir.
2. Karakter bakımından son derece çeşitliliğe sahiptir. Politik ve ekonomik grevleri, kısmi grevleri, gösterileri, meslek dalı grevlerini, tek bir kentteki grevleri, ücret mücadelelerini, sokak çatışmalarını, barikat savaşlarını

²⁸⁴ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 94. Luxemburg her zaman partinin, kitlelerden kopuk hareket etmesi tehlikesine karşı savaşmış; bu nedenle 1919 yılında Almanya’da gerçekleştirilecek seçimle alakalı boykot kararını desteklememiştir. Nitekim kurucusu olduğu Almanya Komünist Partisi kongresinden boykot kararı çıkmasına rağmen, mücadeleye atılmış kitlelerin arkasında durmaktan çekinmemiştir. Bu tavrıyla Marx’ın Paris Komünü karşısında takındığı tavrı anımsatır.

²⁸⁵ Laschitz, s. 383, 384.

²⁸⁶ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 85.

²⁸⁷ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 10, 11. Diyalektik materyalizmin hoş bir oyunu!

²⁸⁸ Luxemburg, Kitle Grevi, ss. 16- 52, 72, 73.

barındırır. Farklı nedenlerle bir araya gelmiş farklı biçimlerdeki oluşumlar beraberce akış içinde hareket eder.

3. Grevler genellikle ekonomik taleplerle başlayıp, süreç içinde siyasi nitelik alır. (Grevi başlatan ekonomik nedenler işsizlik, düşük ücret, aşırı çalışma, emeklilik hakkı ya da sendikal hak talepleri olabilir.) Bu durumun tersi de (daha az rastlanır olmak üzere) yaşanabilir. Esasen kitle grevi, politik uğrakla ekonomik uğrağın birliği anlamına gelir.
4. Devrimci hareketin başlamasında son derece önemli bir rol oynar. Devrimin tüm aşamalarını, politik ve ekonomik mücadelenin tüm evrelerini bünyesinde barındıran değişkenliğe sahiptir.
5. Tek bir eylem olarak değil, sınıf mücadelelerinin belki de on yıllar süren bir döneminin adıdır. Kitle grevi devrimi değil, devrim kitle grevini doğurur.
6. İşçi sınıfının eğitilmesi ve bilincinin olgunlaşması açısından işlevsel değildir. Bu esnada sosyal demokrasi, kitlenin kararlı ve zinde bir halk yığınınna dönüşmesi için çabalar.
7. Kitle grevinde bilinçli bir irade ve inisiyatif vardır. Bu, proletaryanın bilinçli, aydın, sosyal demokrat çekirdeğidir. Kitle grevinin içsel mekanizması, parlamento kararlarına tabi değildir. Fakat devrimci hareket, kitle grevi içindeki politik yönleri açığa çıkarmak ve devrime giden taktik formülü belirlemek durumundadır.

Aynı nesnel koşullar, Lenin'i öncü parti kuramını oluşturmaya iter. Öncü parti kuramı, Lenin'in düşüncesinin bel kemiğini oluşturduğundan, ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir. Buna göre işçi sınıfının politik mücadelesi içinde "enerji, metanet ve sürekliliği"²⁸⁹ güvence altına alan bir devrimciler örgütünün kurulması gerekmektedir. Esasen Lenin, özellikle Rusya koşullarında işçileri, yokluk içinde ezilmiş, sömürülmekten uyuşukluk içinde kalmış, koşulları sorgulamaktan çekinen ve hatta buna zaman bulamayan insanlar olarak nitelediğinden²⁹⁰ işçilere devrimci bilinci taşıyacak olan bir örgütün gerekliliği elzemdir. Lenin bu örgütü, öncü parti şeklinde adlandırır. Öncü parti devrimci mücadelenin olmazsa olmazıdır. İşçilerin içerisinde bulundukları uyuşukluk hali, tabandan talep olmaksızın yukarıdan müdahale edilmeyi gerektirir.

²⁸⁹ Lenin, Ne Yapmalı, s. 113.

²⁹⁰ Lenin, İşçi Sınıfı, ss. 62, 63.

Politik mücadele, ekonomik mücadeleden daha kapsamlı ve karmaşık olduğundan devrimci sosyal demokrat bir örgütün işçi örgütünden farklılaşması gerekmektedir. İşçilerin örgütü; sendikal bir örgüt olmak, geniş kapsamlı olmak, aşırı bir gizlilik içinde hareket etmemek gibi özelliklere sahip olmalıdır. Buna karşılık devrimciler örgütü, tek işi ve esas mesleği devrimci faaliyet olan kişilerden oluşmalıdır. Devrimciler örgütünün kapsamı dar tutulmalı ve işlerliği gizlilik ilkesi içinde sağlanmalıdır.²⁹¹ Bu yapı, demokratik merkeziyetçi bir yapı olarak nitelendirilebilir.²⁹² Proletaryanın sağlam çekirdeğini oluşturacak olan, devrimci bilince sahip profesyonel devrimciler, gerek işçi sınıfından gerekse de diğer toplumsal katmanlardan oluşturulabilir. Ancak özellikle partinin, iktidarı ele geçirdikten sonra maceracılar, kariyeristler ve sahtekarlar tarafından akına tutulacağı tehlikesine karşı, üye sayısı sınırlı tutulmalıdır. Lenin, parti üye sayısında çeşitli nedenlerle yaşanan azalmanın da, güçlü bir çekirdek kadro olması durumunda önemli olmadığını, hatta çoğu zaman bunun tercih edilebileceğini ifade eder. Lenin için “Bölünme, partinin ideolojik, teorik ve devrimci gelişme ve olgunlaşmasını önleyen, tek vücut olarak, gerçekten örgütlenmiş olarak ve gerçekten proletarya diktatörlüğünü hazırlama amacını güden pratik çalışmalarını engelleyen fikir kargaşalığından yeğdir.”²⁹³ Partinin kapılarının işçilere ve köylülere ardına kadar açılacağı dönemler, kimsenin partiye katılmaktan ötürü doğrudan fayda sağlayamayacağı, aksine partiye girmenin ancak göze alınabileceği ölüm kalım dönemleridir.²⁹⁴ Marx ve Engels de benzer bir biçimde, devrimci partinin kendine kopup gelen gerici unsurları uzaklaştırması gerektiğinin altını çizer.²⁹⁵

Lenin’e göre parti ve parti disiplini, proletaryanın silahları olduğundan bunları yadsımak, burjuvaziyle savaşında proletaryayı savunmasız bırakmak anlamına gelir. Küçük burjuvazinin süreç içerisinde proleterleşen kısmı proletaryanın taktiklerindeki yalpalamaların nedenleri arasındadır.²⁹⁶ Bu durum küçük

²⁹¹ Lenin, Ne Yapmalı, s. 120.

²⁹² Lenin Bolşevik Devrimi’nin bazı temel özelliklerinin yalnızca Rusya’ya özgü değil, uluslararası nitelikte olduğunu, yani Rusya’da olup bitenlerin uluslararası alanda yinelenmesinin tarihsel anlamda kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Ancak Bolşeviklerin katı disiplin ve merkezileşme ile elde ettikleri başarının yalnızca Rusya’nın tarihsel özelliklerine içkin olduğunun altını çizer. Bkz. Lenin, Sol Komünizm, ss. 7, 13.

²⁹³ Lenin, “Sol” Komünizm, s.108.

²⁹⁴ Lenin, Sol Komünizm, s. 40.

²⁹⁵ Marx ve diğerleri, s. 13.

²⁹⁶ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 283.

burjuvallaşan bir işçi sınıfının oluşmasına neden olabilir. Dağınıklık, kararsızlık, direnme eksikliği, birlik olmada kararsızlık gibi küçük burjuva özellikleri, işçi sınıfını çevreleyerek onu niteliksizleştirir. Bunun önüne geçmek için, disiplin ve çekirdek kadro öğelerine vurgu yapılır.

Proletaryanın devrimci partisini disipline eden, koruyan ve kollayan koşulları yaratan sınıf öncüsünün özellikleri şunlardır²⁹⁷:

1. Sahip olduğu sınıf bilinci sayesinde, özverili ve kararlı bir iradeyle kendini devrime adanması. (Parti içindeki disiplin bu sayede sağlanmıştır.)
2. Çalışan insan kitlesi içinden başta proletarya olmak üzere en geniş, proleter olmayan katmanlarla da bağ kurması ve onların içinde erime yeteneği. (Kitleleri değiştirip dönüştürme olanağı doğmuştur.)
3. Doğru siyasi strateji ve taktiklerin hazırlanması. (Bu sayede kitlelerin kendi deneyimleri sonucunda öncülere güven duyması sağlanmıştır.)

İkinci özellik, devrimci partinin sendikalara “doğrudan” dayanması gerektiği iddiasıyla desteklenir. Komünistlerden oluşan yönetici gruplar, partiden aldıkları direktifleri uygulayarak sendikalarla sıkı bağlar kurar, böylece parti ile sınıf arasındaki bağ kuvvetlenir. Sendikalarla sıkı bağların kurulması, burjuva demokrasisinin ideolojik saldırılarından korunmaları için, gerek sendika yöneticileri gerekse de militanlarıyla çeşitli propaganda ve bilinçlendirme çalışmaları yapılması ile mümkündür. Fakat Lenin buraya bir nokta yerine, yığınlarla kurulan bağın, sadece sendikalar üzerinden kurulmasını da eleştirip, parti ve sendika dışında kalan işçi ve köylü örgütlenmeleriyle de temas kurulması gerektiğini belirterek²⁹⁸ bir ünlem koymayı tercih etmiştir.

Yukarıda görüldüğü üzere, Lenin ve Luxemburg arasında parti örgütü konusunda ortaya çıkan bu görüş ayrılığı, Luxemburg’un, Lenin’in parti örgütlenmesi hakkındaki düşüncelerini sert bir dille eleştirmesine yol açmıştır. Temelde merkezîyetçilik ve bilinçli müdahale gibi konularda aynı fikirde olmalarına rağmen, Luxemburg Lenin’deki merkezîyetçiliğin bürokratik bir merkezîyetçilik olma yolunda gittiğini; bilinçli müdahalenin ise profesyonel devrimci bir azınlıkla neredeyse kitleden kopuk, en azından kitleleşmemiş bir partiye yol açacağını

²⁹⁷ Lenin, Sol Komünizm, ss. 12, 13.

²⁹⁸ Lenin, Sol Komünizm, s.41.

belirtir. Demokrasi ve diktatörlük ilişkisiyle özel olarak ilgilenerek baskı ve cezaların, hareketi demoralize edeceğinin altını çizer.²⁹⁹

Lenin ise Luxemburg'un eleştirilerine karşı, durumun beklenenin tam aksi yönünde seyrettiğini vurgular. Yani katı disiplin ve merkeziyetçiliğin bir arada bulunması, kitle desteği olmayan bir partinin ortaya çıkmasına neden olmaz. Dahası Lenin Bolşeviklerin iktidarı elde etmesini bu iki şeye bağlar: Partinin içinde var olan sert disiplin ve işçi kitlesinin bütününden alınan tam ve eksiksiz destek.³⁰⁰ Bu destek, işçi sınıfının, geri katmanlara önderlik ederek onları sürükleme yeteneğine sahip olmasından ileri gelir ki proletaryanın devrimciliği, önderlik bilincinin ortaya çıkardığı hegemonik rolü kavrayışıyla mümkündür. Lenin'in devrimci parti tanımı, önderleri, sınıfı ve yığını bölünmez bir bütünlük içinde birbirine bağlayan parti şeklindedir.³⁰¹

Partinin başarısında, işçi sınıfının genelinden alınan desteğin elzem oluşuna Engels de vurgu yapar. 1840'lı yıllarda İngiltere'de işçi hareketi çartist ve sosyalist olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sosyalistler, çartistlere kıyasla daha geniş bir perspektife sahip olmalarına rağmen işçi sınıfıyla bütünleşmeyi başaramamıştır. Engels çartistlerin kuramsal olarak daha geride olduklarını ancak temsilcilerinin gerçek proleterler olması nedeniyle İngiliz sosyalizminden daha ileri bir noktada bulunduklarını ifade eder. Kurtuluşun işçi sınıfının önderliğinden geçtiğini, bunun da ancak sosyalizmin çartistle birliğiyle mümkün olacağını vurgular.³⁰² Marx ve Engels İngiliz ve Alman sosyalizmini en çok, işçi sınıfı hareketinden uzak kalmaları konusunda eleştirmişlerdir. Engels devrimci partinin yalnızca işçi sınıfıyla değil, sınıf müttefikleriyle de bağlantı kurması gerektiğini belirtir fakat parti, kendi saflarına kırsal proleter ve küçük tarımcılar dışında kalan herhangi başka bir unsuru (büyük ya da orta köylülük, zengin çiftlik kiracıları, hayvan yetiştiricileri, ulusal toprağı işleyen kapitalistler vb.) kabul etmemelidir.³⁰³ Ortak düşmana karşı hep birlikte savaşılabılır fakat bu grup parti içine dâhil edilemez.

²⁹⁹ Laschitz, s. 439.

³⁰⁰ Lenin, Sol Komünizm, s.11.

³⁰¹ Lenin, Sol Komünizm, s.43.

³⁰² Engels, İngiltere, s. 296.

³⁰³ Lümpenler "perişan olmuş proleter" şeklinde tanımlanır. Disiplinsiz ve düzensiz, bir ölçüde güvenilirmezdirler. Bknz. Marx, El Yazmaları, s. 144.

Devrimci sınıf amaca giden yolda toplumsal eylemin her biçimini kullanabilmeli ve gerektiğinde bir toplumsal eylem yerine başkasını koymaya hazır olmalıdır. Engels “ahlaklılık” sorununu bir kenara bırakarak hedefe götüren her aracın doğru olduğunu söyler, dağılma ve savrulma eleştirilerini, proletaryaya duyduğu güvenle bertaraf eder.³⁰⁴ Lenin eylem biçimlerini silah olarak görür ve sınıf savaşımında düşmanın silahını kullanmayı bilmemenin ölüm anlamına geldiğini; mutlak galibiyetin ancak tüm silahları kullanmayı bilerek elde edileceğini ifade eder.³⁰⁵ Farklı ülkelerde, farklı zamanlarda dönemin nesnel koşullarına uygun farklı savaşım biçimleri benimsenebilir. Örneğin Avrupa’da parlamentarizme ve sendikal hareketlere, 1900’lerin başında temel savaşım biçimleri olarak bakılmıştır; 1870’lerde sosyal demokrasi genel grevi reddetmiş fakat 1905 deneyiminden sonra bütünüyle kabul etmiştir; 1840’larda sokak barikat savaşı kabul edilirken 19. yy. sonunda reddedilir.³⁰⁶ Bu yüzden gerektiğinde kullanmak üzere bütün savaşım biçimlerini bilmek gerekir. Engels’in “Özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. Zorunluluk ancak kavranılmadığı ölçüde kördür.”³⁰⁷ sözü, bu bağlamda da anlamlıdır.

Devrimci partiyi karakterize eden koşullar, pratik eylem ile son biçimini aldığından, kesinlikle bir dogma olmayan fakat kaya gibi sert bir zemine sahip devrimci teorinin çizdiği çerçeve içinde, birden bire ortaya çıkmamış; legal- illegal, sessiz- fırtınalı, yeraltında- açık, yerel çevreler- kitle hareketi, parlamenter- terörist ikililerinin hepsini kapsayan bir deneyim zenginliğinin sonucunda oluşmuştur.³⁰⁸ Bu ikililerden hangisinin kullanılacağına; hangi ikiliğin birlikte kullanılacağına, somut koşulların gerekleri analiz edilerek karar verilir. Kimi zaman legal çalışma ile illegal çalışmanın birleştirilmesi, örneğin parlamento dışındaki yığınların eylemi ile parlamento içindeki bir muhalefetin birleştirilmesi, (burjuvazinin komünist partilerin içine yolladığı provokatörlerin etkisini azaltmak gibi) birçok açıdan oldukça önemlidir. Bu yüzden Lenin, illegal savaş biçimleriyle legal savaş biçimlerini bir

³⁰⁴ Marx ve diğerleri, s. 124.

³⁰⁵ Lenin, Sol Komünizm, s. 97.

³⁰⁶ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 187.

³⁰⁷ Engels, Anti-Dühring, s. 184.

³⁰⁸ Lenin, Sol Komünizm, s. 14. Lenin silahlı savaşımı ve gerilla savaşını da bir mücadele yöntemi olarak kabul eder. Fakat siyasi bunalımın silahlı çatışmayı gerektirecek kadar yoğunlaştığı bir yoksulluk, açlık ve işsizlik döneminde benimsenebileceğini belirtir. Yalnız gerilla eylemlerinin parti tarafından denetim altına alınması gerektiğinin altını çizer. Bknz. s. 189- 196.

araya getiremeyen/ getirmeyi bilmeyen/ getirmek istemeyen devrimciyi kötü bir devrimci olarak niteler.³⁰⁹

Lenin'e göre bir Marksistin dayanak noktası, toplumsal barış değil sınıf savaşımı olduğundan, iç savaş ya da gerilla savaşına yönelik, dağınıklık ya da moral bozukluğu yarattığı, proletaryayı proleter olmayan bazı katmanlarla yakın ilişkiye soktuğu şeklindeki eleştiriler yersizdir.³¹⁰ Devrimci bir partinin yokluğunda; yani proletarya kendi haline kaldığında hangi savaşım yöntemini benimserse benimsesin "bozuktur". Lenin'e göre gerilla savaşı, devrimci parti unsurlarının kontrolünde yapılması gereken temkinli bir savaş alanıdır. Devrimin ilerlemesi için bir noktada gerilla savaşı ve iç savaş kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkabilir. Bu durumda bir devrimci elbette iç savaştan yana tavır almalıdır.

Devrim dikkatli, sabırlı ve planlı bir hazırlığın ürünüdür. Her durum için geçerli olan genel geçer bir taktik bulunamamaktadır. Lenin, Rus tarihinden onlarca örnek vererek nesnel koşulların çok çeşitli savaşım biçimlerini gerektirebileceğini ifade etmiştir. Bolşevikler 1917 Şubatı ile Ekimi arasında geçen zaman diliminde hükümetin devrilmesi çağrısında bulunmadıkları gibi burjuva parlamentosuna ve kurucu meclise yönelik boykot çağrısında da bulunmamışlardır. Nesnel koşullar Rusya'da 1905'te parlamento boykotu gerektirirken (bu boykot, zengin bir devrimci enerjiye sahip olan işçileri ve köylüleri silahlı bir ayaklanmaya hazırlama aşaması olarak değerlendirilmek istenmiştir) 1908'de ise parlamento katılmayı gerektirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında parlamento aşırı gerici olmasına rağmen, legal parlamentarizm, proletarya partisine büyük yarar sağlamıştır. Çünkü burjuva demokratik parlamento katılmak, proletaryaya bu parlamentonun niçin dağıtılması gerektiğini göstermiştir.³¹¹ Yani devrimcilerin, gerektiğinde karşı devrimci ya da gerici oluşumlar içinde yer alması, zamanı geldiğinde o oluşumun dağıtılmasını engellemez, aksine kolaylaştırır. Lenin'e göre burjuva parlamentolarına katılmayarak işçi hareketi içindeki burjuva demokratik etkilere karşı savaşım verdiklerini sanan boykotçular ve anti- parlamenterler, gerçekte bu savaştan

³⁰⁹ Lenin, Sol Komünizm, s. 98.

³¹⁰ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 192. Lenin iç savaş fikrini, özellikle emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi gerekliliği üzerinden kurgulamıştır.

³¹¹ Lenin, Sol Komünizm, ss. 55, 79.

kaçmaktadırlar.³¹² Lenin, mecliste yapılan bir konuşmanın, başka bir toplulukta yapılan bir konuşmadan daha az etkili olmadığını belirterek, önemli olanın içerik olduğunu belirtir.³¹³

Elbette ki gerici parlamentolar içinde, gerektiğinde bir takım uzlaşma adımları atarak var olmaya çalışmak, devrimci parti açısından hiç de kolay bir iş değildir. Fakat devrimci parti içindeki burjuva alışkanlıklarını yenmek, bu alışkanlıkların yozlaştırdığı liderleri partiden kovmak, burjuvaziden gelen fakat mücadele için gerekli olan insanları parti disiplinine uydurmak, sosyalist parlamenterlerin yığınları bilinçlendirme görevlerini parlamentonun üzerinde tutmasını sağlamak, milyonlarca köylüyü, küçük patronu, memuru, burjuva aydınını eğiterek proleter devrimine bağlı kılmak gibi gerçekten çok zor görevlerin yanında, burjuva parlamentosunda, sosyalist bir hizip kurmak, oyun gibi kalır.³¹⁴ Bu oyun oynanmazsa, burjuva kurumlara da aydınlara da etki edilemez.

Bu noktada önemli bir noktanın atını çizmek gerekmektedir. Zira Lenin'e göre devrimcilerin gerici parlamentolara katılmaması ya da katılması *genel olarak* doğru bir karar değildir. Fakat devrimciler, sendikalist ve parlamentarist çalışmaları komünist çalışmalara dönüştürmek için ellerinden geleni yapmalı, bunun için de gerekiyorsa bu çalışmaların içine girmekten çekinmemelilerdir. Çünkü yığınları sosyalizme hazırlayacak yegâne şey, içlerinde yürütülen devrimci çalışmadır ve bu çalışma asla boşa gitmez. Devrimci proletaryanın siyasetinde güçlükler ve karmaşıklıklar bulunduğundan, her zaman güvenli olan bir yol bulmak mümkün olmadığı gibi, hangi girişimin yığınların uyanışında etkili olacağı da belli olmaz. Bu yüzden bütün alanlar, ne kadar eski ve gerici görünürse görünürsün, kullanılmalıdır. Lenin, ilke olarak uzlaşmayı reddetmenin çocukluk olduğunu belirterek ekler, somut durumlar iyi tahlil edilmeli, uzlaşma oportünizmi ve proletaryaya ihaneti ifade ettiğinde eleştiri ve suçlama yöntemleriyle savaşılmalı, ezbere hareket edilmemelidir.³¹⁵ Nesnel koşullar her daim göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle Lenin kurucu meclisli bir burjuva cumhuriyetinin, kurucu meclissiz bir

³¹² Lenin, Sol Komünizm, ss. 55, 114. Lenin'e göre boykot, devrimin yükseldiği dönemlerde meşru ve temel bir yöntemdir, her kötü temsili kuruluşa uygulanmaması gerekir. Bknz. Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 236.

³¹³ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 239.

³¹⁴ Lenin, Sol Komünizm, ss. 55, 117.

³¹⁵ Lenin, Sol Komünizm, ss. 27, 65.

burjuva cumhuriyetinden daha iyi olduğunun altını çizmiş; bir işçi ve köylü cumhuriyetinin ise her ikisinden de iyi olduğunu eklemiştir.³¹⁶

Luxemburg da benzer bir biçimde devrim için, burjuva parlamentolarından devrimci amaçlar uğruna yararlanmak da dâhil olmak üzere, her olanağın kullanılması gerektiğinin altını çizer.³¹⁷ Parlamentolarda yer almak, hükümeti ileri taleplerle sıkıştırmak ve hükümet politikalarını kamuoyuna karşı gözler önüne sermek açısından anlamlı olacaktır. Fakat bu süreçte parlamento dışı eylemin parlamenter eylem uğruna harcanmaması, hiçbir eylemin yasallıkla sınırlandırılmaması gerekmektedir. Devrimciler yalnızca merkezi hükümete değıl yerel yönetimlere, özellikle belediyelere katılma konusunda da girişken olmalıdır. Zira Luxemburg’a göre merkezi hükümet, burjuva sınıfının hâkimiyetinde olup sosyalizm için yok edilmesi gerekirken yerel yönetimler ise sosyalizm için geleceğı yönelik bir dayanak noktasıdır.³¹⁸

1905 devriminin etkisiyle Luxemburg, oyların arttırılması, parti ve sendika örgütlenmesinin genişletilmesi şeklindeki eski taktiğın terk edilmesi gerektiğini düşünmüş, devrimin kitlelerin aktif mücadelesine, yani parlamento dışı siyasi eylem, seçimler ve ekonomik grevlerin gerçekleştirilmesine bağılı olduğunu söylemiştir.³¹⁹ 1918 yılında Alman Komünist Partisi içinde yürütölen, seçimlere katılıp katılmama tartışması esnasında, devrimci söylemleri kitleler arasında yaygınlaştırmak adına meclisin kullanılması gereken bir platform olduğunun altını çizip, seçimlere katılmaktan yana tavır almıştır. Yine millet meclisi seçimlerinde boykot kararına karşı çıkarak bu sürecin işçiler için yeni bir okul olabileceğini ifade etmiştir.³²⁰

Lenin’e göre devrimci parti, devrimci olmayan akımlarla iki şekilde temas kurar: Bir kere gerici parlamentolarda sosyal şovenler, oportünistler ve reformistlerle sert çatışmalar içine girerek bu tür eğilimlerin ihanetini kitlelere anlatarak; İkinci olarak küçük burjuva demokratlarının reformculuk ve devrimcilik ile bunun türevleri arasındaki gel gitlerinden yararlanmayı bilip bunlar proletaryaya yaklaştıkları anda,

³¹⁶ Lenin, Sol Komünizm, s.20.

³¹⁷ Luxemburg, Spartakisler, s. 184. Fakat Luxemburg, hükümetin üyesi olmanın ancak istisnai durumlarda kabul edilebileceğini, aslolanın ilkesel muhalefet yolu olduğunu belirterek daha katı bir tutum sergiler. Bknz. Laschitz, s. 125, 128.

³¹⁸ Laschitz, s. 129.

³¹⁹ Luxemburg, Kitle Grevi, s. 7.

³²⁰ Luxemburg, Devrim, s. 27.

ödünlerde bulunarak.³²¹ Bu şekilde potansiyel sahibi işçilerin, komünistlerin saflarına gelmesine imkân tanınacak, katılmalar sonucunda kamuoyu devrimcilere yönelik olumlu bir tutum benimseyecektir. Sovyetlerin Brest- Litovsk Anlaşmasına, Almanya'nın ise Versailles anlaşmasına bir süre dayanmayı göze alması bu noktada anlamlıdır. Devrimciler kimi zaman legal koşulları illegal koşullara tercih etmek, kimi zaman da emperyalistlerle uzlaşma içine girmek, (propaganda, ajitasyon ve siyasal eylem özgürlüğünü korumak koşuluyla) burjuva partileriyle işbirliği yapmak zorunda kalabilirler. Bu tür ara aşamalardan geçmek ve uzlaşmalara dâhil olmak, Lenin için de Engels için de komünistliğe leke sürmek anlamına gelmez. Nesnel koşullar bazı gerçekleri altüst ettiğinden Lenin, devrimci hareketin en büyük eksikliğini taktiklerde yüksek derecede bir esneklik göstermenin bilincinden yoksunluk olarak tanımlar.³²²

“Anlaşmalar ve uzlaşmalar her durumda uygulanmalıdır/ uygulanmamalıdır.” Şeklinde bir genel kural bulmak mümkün olmadığı gibi böyle olduğunu düşünmek, parti örgütünün ve önderlerinin varlık nedenlerinden birini ortadan kaldırmak anlamına gelir.³²³ Her özel durumun kendine özgü bir pratiği olduğundan, pratikler içinde en uygununu bulmak gerekmektedir. Dogmalardan ve sabırsızlıklardan uzak adımlar atılmalıdır. Uzlaşmanın doğru şekilde yapılması zordur fakat zafere giden yolda da laleler sümbüller yoktur. Devrimci deneyim ve örgütsel yetenek elde edilebilecek şeylerdir, ancak bunun için öncelikle eksikliklerin kabul edilmesi gerekir.³²⁴

Lenin, parlamentarizmin zamanını doldurduğu söyleminin propaganda açısından doğru ama pratikte gerçekçi olmadığını ifade ederek ekler, kapitalizm zamanını doldurdu söyleminin kapitalizmle mücadeleyi sürdürmeyi gereksiz kılmaması mantığı parlamentarizm için de geçerlidir.³²⁵ Kaldı ki yığınların parlamentarizmin yanında olmakla kalmadığı bir de karşı devrimci olduğu bir dönem için parlamentarizm, siyasi olarak zamanını doldurmamış olup aksini iddia etmek, ideolojik tutumların gerçeklikle; öznelliğin nesnellikle karıştırılması anlamına

³²¹ Lenin, Sol Komünizm, ss. 71, 81.

³²² Lenin, Sol Komünizm, ss. 103, 104.

³²³ Lenin, Sol Komünizm, s.64.

³²⁴ Lenin, Marx Engels Marksizm, s. 147.

³²⁵ Lenin, Sol Komünizm, ss. 50, 51.

gelecektir.³²⁶ Devrimciler için parlamentarizm zamanını doldurmuş olsa dahi önemli olan, yığınlar için zamanını doldurmamış olmasıdır. Bu noktada devrimciler, gerici sendikalarda takındıkları tavrı, burjuva kurumları içinde de takınarak, özellikle burjuva önyargılara kapılmış yığınlara gerçeği söyleme ve onların önyargılarını kırma görevini yerine getirmek için, yıkamadıkları burjuva kurumları içinde çalışmak zorundadırlar.³²⁷ Bu gibi durumlarda parlamento, geri katmanları eğitmek ve uyandırmak için kullanılması gereken zorunlu yoldur, parlamentodan devrimci bir şekilde yararlanılabilir. Fakat Lenin'e göre her zaman için yığınların eylemi, parlamenter eylemden daha önemlidir.

Engels de bir partinin yaptığı işlerin, o partinin sahip olduğu resmi programdan çok daha önemli olduğunu ifade eder.³²⁸ Bu yüzden devrimci parti için taktik ve strateji oldukça önemlidir. Parti somut durum karşısında geliştirdiği tavır ile pişer. Marx için devrimci eylemin yenilgisini, pes etmekten ya da savaşmamaktan daha değerli kılan da budur. Yenilgi de devrimci mücadele için önemli bir okuldur. Marx 19. yy. proleter devrimlerinden bahsederken bu devrimlerin kendi akışını kesintiye uğratan, kendini eleştiren, yenilen, devasa amacı karşısında korkan, geri çekilen fakat nihayetinde hiçbir çekilmenin mümkün olmadığı koşulların oluşmasına imkan veren bir yapıda olduğunu söyler.³²⁹ Luxemburg, sosyalizm tarihinin yenilgilerle dolu olduğunu fakat devrimcileri nihai zafere götürecek olanın da aynı tarih olduğunu belirtir.³³⁰ Devrimci partiler eğitimlerini, nasıl saldıracaklarını ve nasıl geri çekileceklerini öğrendikleri anda tamamlarlar. Yenilgiden sonra ordularına en az zarar getirecek şekilde geri çekilmesini bilmeleri gerekir. Devrimci sınıf nasıl geri çekileceğini deneyim içinde kavrar. Bolşevikler zamanında, geri çekilmenin stratejik önemini kavramakla kalmamış, legal alanlarda ve gerici örgütlerde çalışmanın gereğini anlamayan kitleleri saflarından attıkları için de başarılı olmuştur.³³¹

Gazeteler, kitapçıklar ve bildiriler devrimci mücadele içinde önemli ajitasyon ve propaganda araçlarındandır. Fakat işçilerin bilgisini arttırmak söz konusu

³²⁶ Lenin, Sol Komünizm, s.52

³²⁷ Lenin, Sol Komünizm, s.53.

³²⁸ Marx ve Engels, Gotha, s. 51. Bu durum teorisinin ihmalî şeklinde anlaşılmalıdır. Marx, birleşmeler söz konusu olduğunda ilkelerden vazgeçilmemesi konusunda ısrar eder.

³²⁹ Marx, 18 Brumaire, s. 19.

³³⁰ Luxemburg, Spartakisler, ss. 200, 201.

³³¹ Lenin, Sol Komünizm, s. 17.

olduğunda özellikle gazetenin önemine vurgu yapılır. Böylece yerel çalışmadan genel çalışmaya kayma mümkün olur. Devrimciler bu iş için burjuva aydın kesimden gelme insanları da kullanabilir.³³² Lenin'e göre gazete, bildirinin seviyesine indirilmemelidir. Böyle bir gazetenin oluşturulmasında, profesyonel kadrolara ihtiyaç duyulacaktır. Bu ihtiyacı giderecek olan, her şeyi bilen insanlardan oluşan bir ordu toplayacak olan ise yine sosyal demokrat devrimci partidir. Luxemburg'un da içinde bulunduğu Almanya Sosyal Demokrat Partisinin, 1912 yılında çıkardığı 90 tane günlük gazete akla getirildiğinde, gazetenin o dönemde ne denli önemli bir araç olduğu anlaşılacaktır.

Lenin, devrimci taktiği ayrıntılandırmasına karşın, yığınlarda devrimci duygunun ve bu duyguyu oluşturacak nesnel koşulların yokluğu durumunda, devrimci taktiğin eyleme dönüşmeyeceğini belirtir.³³³ Taktiğin oluşturulabilmesi için ise o ülkedeki, komşu ülkelerdeki ve dünya çapındaki sınıf ilişkilerinin nesnel bir değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirmeler dinamik bir biçimde yapılmalı, geçmiş ve gelecek arasındaki diyalektik bağa zarar vermemelidir. Neticede zafere giden onlarca yolun ancak somut koşulların somut tahlili ile keşfedilebileceği bir kez daha vurgulanır.

Görüldüğü üzere devrimin ve sosyalizmin gerçekleşebilmesi Marksizm'de biri alttan, öteki üstten giden iki derin dalgaya bağlanmıştır. İlk olarak üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişki, yeni bir toplumsal formasyonu gerekli kılacaktır. Örneğin kapitalizm içinde giderek artan oranda devam eden emeğin toplumsallaşması süreci, sosyalimin kaçınılmazlığı için bir kanıt niteliğindedir. İkinci olarak proletaryanın burjuvaziye karşı açtığı savaşta galip gelmesi gerekmektedir. Yapı ve özne arasında bir uyum bulunmalıdır. Luxemburg'un da ifade ettiği gibi sosyalizm, kapitalizmin çelişkilerinin artmasıyla ve işçi sınıfının kurtuluş için sosyal devrimin gerekli olduğu bilincini kazanmasıyla gerçekleşebilecektir.³³⁴

³³² Lenin, Sol Komünizm, s. 114.

³³³ Lenin, Sol Komünizm, s. 58.

³³⁴ Luxemburg, Devrim, s. 73.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN TOPLUMSAL SINIFLARA BAKIŞ: KAPİTALİZM VE SINIFLARIN OLUŞUMU, TEORİDE SINIF TANIMI VE SINIF MÜCADELESİ KURAMI

2.1. OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE İLK BİRİKİM

Osmanlı'nın son, cumhuriyetin ilk döneminde, sınıf kavramı ve sınıf mücadelesi kuramına dair yapılan teorik üretim, ülkenin içerisinde bulunduğu nesnel koşullardan etkilenmiştir. Zira sınıfların oluşması, üretim biçimindeki değişikliklerle doğrudan ilişkilidir. Kapitalizmin geliştiği Batı kaynaklı bilimsel sosyalizm teorisi, kapitalizmle oldukça geç tanışan Osmanlı devleti söz konusu olduğunda, kendi özgün yorumlamalarını beraberinde getirmiştir. Bu özgünlüğü anlamak adına, Osmanlı devletinin kapitalizmle nasıl tanıştığını, sınıfların, işçi eylemlerinin ve örgütlerinin ortaya çıkış sürecini, sınırlı bir çerçevede de olsa ele almak gerekmektedir.

Çalışmanın odaklandığı nokta, kapitalizmde sınıflardır. Fakat Osmanlı toplumunda, var olan geleneksel yapısı nedeniyle, nüfusun yoğunlaştığı sektör, tarım sektörüdür. Osmanlı'da sanayinin gelişmemesi uzun süre, ücretli işçiliğin dışı değer bir büyüklüğe sahip olmamasına neden olur. Fakat Yıldırım, Osmanlı'da işçi sınıfının oluşumu ve işgücünün varlığı konularını birbirinden ayrı tutmak gerektiğini ifade eder zira Osmanlı, her döneminde (mülksüzleşmiş olmasa da) büyük miktarda bir işgücüne ev sahipliği yapmıştır.³³⁵ Bu iş gücünün ne kadarının işçi sınıfı içerisinde değerlendirilebileceği noktasında, literatürde farklı görüşler bulunmaktadır.

Osmanlı'da özel mülkiyet, iltizam sistemiyle birlikte, mültezimlerin elinde gittikçe daha büyük oranda bir artışın birikmesine paralel bir biçimde, bürokrasinin bir kısmının, önce vakıf çatısı altında sonra da açıkça toprak sahibi olmasıyla ortaya

³³⁵ Kadir Yıldırım, **Osmanlı'da İşçiler (1870- 1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 24.

çıkıştır.³³⁶ Sanayi devrimini yaşamakta olan Batı Avrupa'yla Osmanlı arasında, imzalanan ekonomik anlaşmalar ile meta dolaşımının yaygınlaştığı bir pazar ilişkisi ortaya çıkar.³³⁷ Bu durum Osmanlı'da, sınırlı da olsa bir ticaret burjuvazisinin oluşmasına neden olur. Eşitsiz ekonomik anlaşmalar ve Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın daha liberal bir ekonomiye geçmesine, modern işletmelerin ortaya çıkmasına yol açar. Kısacası 1839- 1923 dönemi, Osmanlı'nın endüstriyel piyasa ekonomisine geçtiği, dolayısıyla sınai işgücünün ve kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönemdir.³³⁸

1870'lere kadar, Osmanlı'da dış ticarete bağlı olarak yerli üretim çöker. 1870'ten sonra sanayileşmeye dönük çabalar söz konusu olmuştur. Bu tarihten sonra, işçi hareketi de yoğun bir şekilde artmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı devleti, ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için fabrikalar kurar. Özellikle nitelikli işler için yabancı işçiler temin edilir; nitelikli işçi kıtlığı Osmanlı'da uzun yıllar sorun olarak yaşanacaktır.

Kimi zaman öksüz çocuklar kimi zaman da suçlular, kendi rızaları dışında yeni açılan fabrikalarda çalıştırılmıştır.³³⁹ Zamanla özel fabrikaların da açılmasıyla, çeşitli nedenlerle topraktan kopan köylüler ve rekabet koşullarına dayanamayarak üretim araçlarını kaybetmiş zanaatkarlar, işçi sınıfını oluştururlar. Devlet gerek gördüğü taktirde askerleri, mahkumları ve savaş esirlerini de işgücü olarak kullanmayı ihmal etmez.

Limanlar, demiryolları, madenler, tarım ve kamu hizmeti gören alanlara yatırım yapan yabancı sermaye kuruluşları ve yabancı sermaye ile iş birliği içerisinde olan Rum, Ermeni ve Yahudi iş adamlarının kurmuş oldukları fabrikalar, Osmanlı işçi sınıfının önemli kaynaklarındandır.³⁴⁰ Osmanlı'nın özellikle bazı bölgelerinde 19. yüzyılda başlayan sanayileşme atılımı, 20. yüzyıl boyunca da devam etmiş, toplam nüfus içindeki işçi sayısı miktarı sürekli artmıştır. Özellikle Selanik, önce iç

³³⁶ Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908- 1980**, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, (TSM), ss. 40, 41.

³³⁷ Savran, TSM, ss. 42, 43.

³³⁸ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839- 1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51, 52.

³³⁹ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış- Islahatlar Devri 1812- 1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2**, (Der. Halil İnalcık ve Donald Quataert), 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 1012.

³⁴⁰ Yüksel Akkaya, **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 53.

pazara dönük ithal ikamecilikle, daha sonra ihracata yönelik üretime geçerek sanayisini geliştirmiştir.³⁴¹ Selanik, Edirne, İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, Diyarbakır, Musul, Şam ve Halep, Osmanlı'nın önemli üretim merkezleri arasındadır.

Osmanlı devletinin kendi eliyle fabrika kurması, modern işçiliği, devletin bir ürünü haline getirir.³⁴² Bu durum işçilerin devleti kendilerinden görmesine yol açan geleneği ortaya çıkarır. 1909 yılına kadar işçiler devletten yardım dilemiş, grevler birçok kez devletin arabuluculuğuyla sonlandırılmıştır. Osmanlı işçisinin kafasında devlet himayeci bir öznedir.³⁴³

Osmanlı'nın son, cumhuriyetin ilk döneminde, devletin işçilere yönelik yaklaşımı, yalnızca o dönemi değil sonrasını da etkilemiştir. 1930'larla beraber uygulamaya konan ithal ikameci politika, sömürünün devlet eliyle gerçekleştirilemeyeceği görüşünün propaganda sahnesi olur. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanununda sendikadan söz edilmezken devlete, işçiler yararına iş ilişkisine müdahale edebilme görevi verilmesi örneğinde olduğu gibi birçok biçimde bu gelenek beslenir. Bu durum, işçilerin sendikalara karşı mesafeli durmayı tercih etmelerine neden olur.

1884 yılında önemli işçi kaynaklarından birini yaratan Tütün Rejisi kurulmuş; Rum, Ermeni, Süryani ve Mısırlı işçiler, İstanbul, İzmir ve Selanik başta olmak üzere tütün fabrikalarında çalıştırılmıştır.³⁴⁴ Dönem itibarıyla mevsimlik niteliğe sahip olan tütün sektöründe, gelir durumunda yaşanan dengesizlik, işçi mücadelelerinde daha yüksek ses çıkarılmasına yol açmıştır. Fakat işverenler hem maliyetleri düşürmek hem de işçiler üzerinde baskı kurmak amacıyla zaman zaman erkek ve kadın işçilerin sayılarında oynamalar yapar.³⁴⁵ İşçi sınıfı arasında cinsiyete, etnik kökene ve dine dayalı ayrımların kullanıldığı bu tür müdahalelerle birçok kez karşılaşılır.

Osmanlı'da bir taraftan fabrikalar kurulmaya devam ederken bir taraftan da atölyeler varlığını korur. Avrupa'da ticaret sermayesinin gelişmesiyle birlikte,

³⁴¹ Akkaya, s. 39.

³⁴² Akkaya, s. 53.

³⁴³ Karakışla, ss. 45, 46.

³⁴⁴ Gülhan Balsoy, "Osmanlı Emek Tarihinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Okunması: Erken 20. Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası", **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 58, 59.

³⁴⁵ Balsoy, s. 60.

Osmanlı'da feodal üretim ilişkisi içerisinde üretilen tarımsal ürünler de meta haline getirilir. Aslında kapitalizm, mevcut üretim ilişkilerini hemen değiştirmek zorunda olmadığı gibi bu ilişkileri korumaya dönük adımlar da atabilir.³⁴⁶ Fakat Osmanlı'da hem sanayileşme sürecinin, Avrupa'dakine benzer, istikrarlı bir biçimde devam edip tamamlanamaması, hem devam eden savaşlar, hem de mali sıkıntılar fabrika işçisinin gelişmesine engel olmuştur.³⁴⁷ Bu durum, hakim üretim ilişkisinin ne olduğu sorusunun da kolayca yanıtlanamamasına neden olur.

Osmanlı ve cumhuriyet üzerine yapılan incelemelerde, hakim üretim ilişkisinin ne olduğu tartışmaları, sol hareketin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı için Asya tipi ya da feodal, cumhuriyet içinse yarı feodal ya da kapitalist nitelendirmeleri, tartışmanın eksenini oluşturur.³⁴⁸ 1960'lardan itibaren Türkiye'de, sol hareket içerisinde ortaya çıkan iki ayrı kanadın da, hakim üretim ilişkisinin ne olduğu konusunda farklı cevapları vardır. Bunlardan ilki, Türkiye'yi emperyalizme bağlı yarı- feodal bir ülke olarak tanımlamış, bu nedenle öncelikli hedefin, milli burjuvaziye de içerisine alan geniş bir cephe ile Milli Demokratik Devrimi gerçekleştirmek olduğunu belirtmişken; ikinci kolu meydana getiren Türkiye İşçi Partisi ise işçi sınıfı öncülüğünde bir sosyalist devrimi öncelikli hedef olarak belirlemiştir.³⁴⁹

Osmanlı'da kapitalizmin gelişme sürecinde yaşanan gecikmeler ve aksamalar, sınıfların oluşumunu da etkilemiştir. Bu etkinin biçimi, en açık şekilde işçi hareketlerinden izlenebilir.

2.2. İŞÇİ HAREKETLERİ

İşçi hareketleri dendiğinde, öncelikle akla işçi sınıfına dahil edilen kesimin niteliğine dönük sorular gelir. Bu noktada karşımıza sınırlı düzeyde de olsa sınıf bilincine sahip, fabrika, sendika, işçi derneği gibi oluşumların en az biriyle temas etmiş olanların dahil edildiği yaklaşım ile işçi sınıfı ideolojisiyle temas etmemiş ve

³⁴⁶ Savran, TSM, s. 39.

³⁴⁷ Yıldırım, , s. 35.

³⁴⁸ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 454, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 16

³⁴⁹ Oya Köymen, **Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 160.

fabrika dışı üretim mekanlarında çalışanların dahil edildiği iki ayrı yaklaşım çıkmaktadır. İkinci gruba giren yeni emek tarihi çalışmaları, yalnızca grev, sendika ve siyasi parti oluşumlarına odaklanan eski yöntemi dışlayarak toplumsal cinsiyet, etnisite, yaş, hane halkı ve enformel sosyal ilişkiler gibi konuları da içeren bir boyutta genişlemiştir.³⁵⁰ Bu durum, Osmanlı'da büyük ölçekli sanayinin gelişmemesiyle işçi sınıfının yokluğu arasında, var olduğu söylenen bağın koparılmasına yol açmıştır. Yeni yaklaşım Osmanlı'da işçi sınıfının varlığına dair soru işaretlerini, geniş coğrafyaya yayılmış toprakların farklı bölgelerinde ortaya çıkan parçalı sanayi, küçük ölçekli, ev içinde yapılan ve kadın emeğine dayalı üretimin özgün yapısıyla açıklar.³⁵¹

Osmanlı'da bir taraftan küçük ölçekli üretim korunurken bir taraftan da makineleşme çabaları eş zamanlı olarak yürütülür. Üretim alanında makineleşmenin artması iki önemli gelişmenin yaşanmasına neden olmuştur. İlk olarak teknolojinin gelişmesiyle işsiz kalmaktan korkan çalışanlar, bir dizi protesto eylemiyle ortaya çıkar. Bu eylemler kimi zaman doğrudan makinelere zarar vermek, kimi zaman makinanın kullanılacağı fabrikanın kurulmasına engel olmak ya da grev yapmak şeklinde gerçekleşir. 1600'lü yıllarda Almanya ve İngiltere'de yaşanan olaylara benzer fakat daha az şiddetidir.³⁵² Dolayısıyla modern anlamda ilk işçi hareketleri, makine kırılcılığıyla başlamıştır. Fakat batıdakinden farklı olarak Osmanlı'da tek neden, makinelerin işçileri işsiz bırakacağı kaygısı değildir. 1839, 51, 51, 61, 73, 1907, 1908 tarihlerinde yaşanan makine tahripleri kimi zaman, fabrikanın mezarlık üzerine kurulu olması, işletmeye ait arabanın bir çocuğu ezmesi gibi başka nedenlerle de gerçekleşmiştir.³⁵³ Her ne yüzden olursa olsun, işçilerin ve küçük üreticilerin makineleşmeye karşı durması ve direnmesi, Osmanlı sanayisinin gelişimini yavaşlatmıştır.³⁵⁴ Makineleşmenin artmasıyla beraber ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme ise makinelerin yani teknolojinin yalnızca erkek işçiler

³⁵⁰ Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett (Der.), **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8, 9.

³⁵¹ Balsoy, ss. 55, 56.

³⁵² Makine kırılcılığının Avrupa'daki şiddetli örnekleri için bkzn. Marx, Kapital 1, ss. 408- 418.

³⁵³ Karakışla, s. 29.

³⁵⁴ Yıldırım, s. 193.

tarafından kullanılmasıdır.³⁵⁵ 1908 sonrasında boykot da işçilerin kullandığı eylem biçimlerindendir.

Osmanlı'da ilk grevin ne zaman gerçekleştiği konusunda farkı görüşler vardır.³⁵⁶ Özellikle dış pazara yönelik üretim yapılan yerlerde, rekabet nedeniyle işçi ücretleri muazzam ölçüde düşük tutulduğundan, ilk grevler ücretlerin ödenmemesi ya da az bulunması yüzünden gerçekleştirilir.

1878- 1908 arası dönem, II. Abdülhamit'in istibdat dönemi olduğundan çok az sayıda greve rastlanır. 1908 devriminden sonra ise sadece beş aylık bir sürede gerçekleşen grevlerin sayısı, son 600 yılda gerçekleşen isyanların sayısından fazladır.³⁵⁷ Erdem, 1908 grev dalgasının yalnızca yoksulluktan değil, aynı zamanda burjuva devrimine yardım etmiş olan işçi sınıfının, beklentisinin karşılanmamasından kaynaklandığını ifade eder.³⁵⁸ Osmanlı sosyalist hareketi, kitleyi yönlendirebilecek güce sahip olmadığından bu grevlerin büyük çoğunluğu, arkasında sendika ya da herhangi bir işçi örgütlenmesinin bulunmadığı, kendiliğinden ortaya çıkan grevlerdir.³⁵⁹ İşçilerin yoğun hak talebini dillendirmesi, Osmanlı aydınlarının da sosyalizm üzerine düşünüp, sosyalizme yakınlaşmasıyla eş zamanlı olarak gerçekleşir.

1909 yılına kadar gerçekleştirilen grevlerin neredeyse hepsi, ekonomik temellidir. Burjuvaziye karşı greve gitmeye hazırlanan işçiler, öncelikle müzakere yolunu, o dönemde iktidara tam anlamıyla yerleşmemiş olan İttihat ve Terakki üzerinden kullanmaya çalışmış, fakat zamanla İttihat ve Terakki'nin iktidara yerleşerek işçilerden desteğini çekmesi, işçi sınıfının çareyi kendi örgütlerini kurmakta bulmasına yol açmıştır.³⁶⁰ Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, devletin

³⁵⁵ Balsoy, s. 70.

³⁵⁶ 1473 yılında seramik işçileri tarafından gerçekleştirilen grev ilk grevdir görüşü için bkznz. Yıldırım, s. 208. 1863 yılında Zonguldak kömür madeni işçileri tarafından gerçekleştirilen grev ilk grevdir görüşü için bkznz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 1797. Şefik Hüsnü de ilk grev ilan eden işçilerin demiryolu işçisi olduğunu söyler. Bknz. Şefik Hüsnü, **Türkiye'de Sosyal Sınıflar**, çev. Memet Türkkân, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, (Sınıflar), s. 114.

³⁵⁷ Yıldırım, s. 190.

³⁵⁸ Hamit Erdem, **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 9.

³⁵⁹ Özge Unsur, **Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 12.

³⁶⁰ Erdem, ss. 19- 21, 127.

işçi sınıfını himaye eden niteliğe sahip olduğu illüzyonu sürekli bir biçimde yaratılmaya devam edilmiştir.

1909 yılında, sendikaların kapatılmasını, yeni sendika kurulmasının yasaklanmasını ve grev hakkının kısıtlanmasını öngören Tatil-i Eşgal Kanununun, meclisteki görüşmeleri esnasında, Selanik'te 5.000'i aşkın kişinin katılımıyla gerçekleşen miting, Osmanlı işçisinin düzenlediği siyasi mitinglerden ilkidir.³⁶¹ Fakat Tatil-i Eşgal Kanunu ve 1913 Babıali baskınının yarattığı baskıyla, grevlerde ciddi oranda bir azalma meydana gelmiştir.

Tatil-i Eşgal Kanunu ve sonrasında yapılan düzenlemelerle işçi hareketinde yaşanan durgunluk, 1919 yılı itibariyle son bulur. Bu tarih milli mücadelenin de başladığı tarihtir. Fakat milli mücadele yıllarında, ona karşı mücadele edilen düşman özne, işveren değil emperyalist güçler olarak görülmüş; milliyetçilik sosyalizmden daha etkili olmuştur.³⁶² Sosyalizm, kuşkusuz, antiemperyalist mücadeleyi de bünyesinde barındırmak zorundadır. Fakat antiemperyalizm, milliyetçilikten ya da sosyalizmden beslenebilir. Milliyetçilikten beslenen antiemperyalist mücadele ile sosyalizmden beslenen antiemperyalist mücadele arasında fark vardır. Esasen mücadele, milliyetçilikten beslendiğinde, tam anlamıyla bir antiemperyalizm mümkün olmaz.

Emekçiler milli mücadelede etkin bir rol oynadığından, 1923 İzmir İktisat Kongresinde kendilerini temsil etmiş, isteklerini hiçbir etki altına girmeden dile getirmişlerdir. Bu taleplerin bir kısmı ekonomik nitelikteyken bir kısmı da örgütlenme hakkı, “amele” yerine “işçi” kelimesinin kullanılması, 1 Mayıs işçi bayramı olarak tanınması gibi sınıf bilincine dönük politik taleplerdi.³⁶³ Kongrede bir araya gelen işçiler, aynı yıl ulusal düzeyde bir örgüt olan Türkiye Umum Amele Birliği'ni kurmuşlardır.

Kongre'de işçi grubu tarafından dile getirilen ve kabul edilen taleplerin devlet politikasına da yansması konusundaki beklenti, geçen iki yılın ardından boş

³⁶¹ Karakışla, s. 37.

³⁶² Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi**, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1993, (İşçi Hareketi), s. 108.

³⁶³ Yıldırım Koç, “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, Yıldırım Koç Makaleler, <http://www.yildirimkoc.com.tr/userfile/1323204775a.pdf>, (25.01.2017), s. 4, 5.

Şefik Hüsnü kongreyi, işçi sınıfının siyasi olgunluğa erişip erişmediği konusunda bir sınav olarak görmüş ve bu sınavın başarıyla verildiğini ifade etmiştir. Bknz. Hüsnü, Sınıflar, s. 121.

çıkıştır. 1925 Takrir- i Sükûn Yasasıyla birlikte, sol muhalifler ve işçi sınıfı hareketi bastırılmaya çalışılır.

1925- 46 dönemi genel olarak işçi hareketi açısından, olumsuz koşulların hüküm sürdüğü, baskıcı bir dönemdir. Buna rağmen 1920'ler ve 30'lar boyunca birçok grev ve işçi eylemine rastlanır. 1921 yılında, işgal altında olmasına rağmen İstanbul ve İzmir'de yapılan 1 Mayıs kutlamaları, Temmuz Zonguldak ve Ereğli maden işçilerinin grevleri, Ağustos İstanbul Bomonti bira fabrikası grevi, İzmir Mensucat fabrikası ve Aydın Demiryolları grevi, Ekim İstanbul tekstil işçileri ve Şark Demiryolları işçileri grevi bunların arasındadır.

1929 krizinin etkisiyle, 1930'lu yıllarda köyden kente göçler muazzam ölçüde artmıştır. İşsizliğin ciddi bir sorun haline geldiği bu dönemde, yabancı işçiler ile Türk vatandaşlığına geçmemiş Rum ve Ermeni işçiler arasında, milliyetçi duygularla beslenen bir düşmanlık baş göstermeye başlamıştır. Sol hareket, üzerindeki baskının yarattığı zayıflık nedeniyle, milliyetçi düşmanlığa set çekememiştir. Bu durum aynı zamanda, burjuvazinin işçi sınıfının birliğini dağıtmak için fırsat kaçırmadığının kanıtı niteliğindedir. Türkiye'nin 1930'lar boyunca yaşadığı gerilim, faşizme karşı koyabilmek için geniş bir cephenin var olması gerektiği inancının ortaya çıkmasına ve solun sağa yaklaşmasına yol açmıştır.³⁶⁴

Esasen Osmanlı'da sosyalist hareketin gelişmesiyle, milliyetler arasındaki farklılıktan kaynaklanan ayrışma giderilmeye çalışılmıştır fakat 1909 yılında kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu gibi birkaç istisna dışında başarılı olunamamıştır. Bu yaralar, cumhuriyet kurulduktan sonra da kaşınmaya devam etmiştir.

Osmanlı'da işçi hareketinin kullandığı direnme biçimleri, işten kaçma, iş bırakma, grev, üretim araçlarına zarar verme, boykot, ücret artışı, çalışma saatinin azaltılması, barınma, beslenme ve sağlık hizmeti taleplerinin dillendirilmesi şeklindedir.³⁶⁵

³⁶⁴ Akkaya, s. 226.

³⁶⁵ Can Nacar, “‘Bir Hayvan Kadar Bile Değerimiz Yoktu’ İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 165- 173.

2.3. SOSYALİST HAREKETLER

Osmanlı'nın sosyalizmle tanışması 1848 isyanları aracılığıyla, sosyalizm düşüncesinin halka açılması ise 1870'lerde basında yer alan tartışmalar aracılığıyla gerçekleşmiştir.³⁶⁶ Paris Komünü, Osmanlı aydınlarını sosyalizm üzerine tartışmaya itmiştir. Avrupa sosyalist hareketini takip eden Osmanlı basınında kimi zaman sosyalizm düşüncesi ve ütöpik sosyalistlerle alakalı daha “teorik” metinler; kimi zaman da Enternasyonal Cemiyeti ve Paris Komünü gibi somut gelişmelere dönük değerlendirmeler olumlu ve olumsuz içeriğe sahip bir biçimde yayımlanmıştır.

Sosyalizme yöneltlen eleştiriler, sosyalizmin mal ve kadınların ortak kullanımını amaçladığı görüşü üzerinden gerçekleştirilir. Bu durumun ve genel olarak sosyalizmin İslamiyet'e aykırı bir içeriğe sahip olduğu söylenir. Savunmalar da bu argümanı olumsuzlayarak, sosyalizmin İslamiyet'le örtüştüğü ileri sürülerek yapılır.

1848 yılında yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Şark gazetesi başyazarı Şemsettin Sami, Marx ve Engels'in ayrıntılı bir biçimde eleştirdiği uzlaşmacı sosyalizm örneği olan Gotha Programını olumlar ve sosyalizmi komünizmden ayrı tutarak, sosyalizmin İslamiyet'e uygun olduğunu söyler.³⁶⁷ Müslümanlar bu şekilde sosyalizme kazandırılmaya çalışılmıştır. Yazılarda toplumsal sınıflardan ziyade, zengin, fakir, yoksul ifadeleri kullanılır.

Osmanlı basınında bilimsel sosyalizme dair yer alan ilk yazılardan biri, Karl Marx'ın Fransa ve Almanya ilişkisi üzerine yazdığı bir yazının tercümesidir. 1871 yılında, Hakayik-ül Vekayi gazetesinde yayımlanmıştır.³⁶⁸

Ticaretle ilgilenen gayrimüslimler kapitalizmle, dolayısıyla sosyalizmle erken vakitte tanışmışlardır. Gayrimüslimler, Müslümanlardan daha önce işçileşmiş olduklarından dolayı, daha önce de devrimcileşmişlerdir. Sosyalizme dair yayınların büyük bir kısmı, özellikle gayrimüslimler tarafından kaçak yollardan ülkeye

³⁶⁶ Yıldırım, s. 147.

³⁶⁷ Erdem, s. 17. Hüseyin Hilmi'nin İştirak'taki tek makalesinde de sosyalizmi savunmaya dinsel öğeleri kullanarak başladığı görülür. Bknz. Selçuk Gürsoy, **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 245- 247. Şefik Hüsnü de İslamiyet ve sosyalizm üzerine yazı yazmıştır. Fakat o, İslamiyet'i benimsemiş toplumlarda, ortak mülkiyet, eşitlik, kolektivist düşünce ve devrim girişimleri üzerine, tarihsel verilere ve somut gelişmelere dayalı bir inceleme yapmıştır. Bknz. Hüsnü, Sınıflar, s. 74- 79.

³⁶⁸ Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994, ss. 30-58.

sokulmuştur. Esasen 1908 devrimine kadar, imparatorluk içindeki Türkler kendilerini, sosyalizm düşüncesinden sakınmıştır.³⁶⁹

1876 yılında meşrutiyetin ilan edilmesiyle sosyalist örgütlerin, git gide fazlalaşarak kurulduğu gözlemlenir. Ermenilerin sosyalist hareket içerisinde örgütlenme adına özel bir yeri bulunmaktadır. Osmanlı Ermenilerini devrimci olarak yetiştirmek üzere, 1885'te Van'da Armenakan, 1887'de Cenevre'de Sosyal Demokrat Hınçakyan (Hınçak Partisi), 1890'da Tiflis'te Daşnakzutyun (Daşnak Partisi) örgütleri kurulmuştur.³⁷⁰ 1894 gibi erken bir tarihte Komünist Manifesto'nun Ermenice tercümesi Osmanlıya girer.³⁷¹ Hınçakyan Cemiyeti, Robert Owen, Saint Simon, Charles Fourier, Karl Marx ve Friedrich Engels'ten ve onların fikirlerinden bahseden yayınları basmıştır.

Sosyalizmin Osmanlı'da yaygınlaşması ve bir zemine oturması, 1908 İkinci Meşrutiyetin ilanıyla gerçekleşir. 1908, farklı sınıfların ve ezilen ulusların desteği ile gerçekleşmiş, öncesinde yaşanan vergi isyanları ve grevlerle yükselişe geçmiş ve nihayetinde işçi hareketinde belirgin parlamalar yaratmış bir burjuva devrimidir. Sosyalizm, 1908 öncesi genellikle fikrîsel düzeyde tartışılırken, 1908 sonrasında örgütsel anlamda da bir zemine oturtulur. 1908 devrimiyle beraber Osmanlı'da yeni işçi dernekleri ve siyasi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Sosyalist düşüncenin tabana yayılmasında, öncülüğü yine gayrimüslimler yapar.

1908 sonrası sosyalist düşünce en çok Selanik ve İstanbul'da, Bulgar ve Ermeni Cemiyetleri arasında gelişir. Ermeni sosyalist hareketinin handikabı, tabanı, Osmanlı'daki etnik unsurların tümü olarak değil yalnızca Ermeni vatandaşları olarak almasıdır.³⁷² Hınçak ve Taşnak Cemiyetleri, programlarında sosyalist olduklarının altını çizmelerine rağmen milliyetçi yönleriyle de ön plana çıkarlar. Örneğin Hınçak Cemiyeti, çalışma hayatına dönük son derece ileri taleplere sahip olmasına rağmen, bu hedeflere ulaşmak için harcanan çaba, siyasi faaliyetler için harcanan çabanın yanında sönük kalmıştır. Bu nedenle Rum ve Türklerin yoğun olarak yer aldığı

³⁶⁹ Paul Dumont, "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 3, 1997, s. 31.

³⁷⁰ Anahide Ter Minassian, "1876- 1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876- 1923)**, (Der. Mete Tunçay ve Erik J. Zürcher), çev. Mete Tunçay, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 167.

³⁷¹ **Komünist ve İşçi Partilerinin 4 Toplantısı**, Ürün Yayınları, İstanbul, 1976, s. 426.

³⁷² Yıldırım, s. 156.

örgütler tarafından eleştirilmişlerdir.³⁷³ Fakat Osmanlı gayrimüslimlerini, milliyetçilik ile itham etmeden önce, Osmanlı devlet yönetiminin, toplumu organize ediş biçimine değinmek gerekmektedir. Zira ırk değil inanç esasına göre düzenlenmiş bir toplumsal yapı içerisinde, gayrimüslimler ve Müslümanların etkileşim içinde bulunmasının önü kesilmiş, gündelik yaşantıları birbirinden ayrılmış, gayrimüslimler alt tabaka olarak değerlendirilmiş, sonuç olarak en başından itibaren kaynaşmamış bir Osmanlı toplumu ortaya çıkmıştır.³⁷⁴ Bu sebeple Osmanlı'da sosyalist hareketlerin, Müslüman ve gayrimüslimler arasında bütünleşememiş olması, milliyetçi akımlarla ilişkilidir fakat kökleri daha eskiye, Osmanlı devlet yönetiminin benimsemiş olduğu ayrışık toplumsal yapıya dayanmaktadır.

1908- 18 yılları, Osmanlı'da sosyalistlerle işçiler arasında ilk temasların olduğu yıllardır.³⁷⁵ Bu yıllarda, sınıf bilincine sahip; dünyadaki diğer işçi örgütleriyle de bağı bulunan kuruluşlara (örneğin Osmanlı Müterripler Derneği) rastlanır. Yalnızca sendika değil işçi dernekleri de boy gösterir. Akkaya, dönem itibariyle işçi sınıfının zayıf ve örgütsüz olmasına rağmen, 1908 devrimi öncesindeki canlılığının ciddi bir potansiyeli gösterdiğinin altını çizerek, devrimden hemen sonra Tatil-i Eşgal kanunun çıkarılmasını da bu potansiyelin gerçekleşmesi konusundaki kaygılara bağlar.³⁷⁶

Selanik'te farklı etnik unsurların bir arada bulunduğu ve sosyalizm düşüncesini benimsemiş güçlü işçi örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. Bulgar sosyalistleri, 1800'lerin sonundan itibaren sosyalizmin yayılması için çaba sarf etmiş, ülkenin her yanında çalışmalarda bulunarak işçileri örgütlemeye ve greve yönlendirmeye çalışmıştır.³⁷⁷ İstanbul'da da işçi sınıfını eğiterek sosyalist düşüncüyü yaymak amacıyla çeşitli cemiyetler kurulmuş, bu cemiyetlerin kendileri sendikalar kurmuştur.³⁷⁸ Ancak örgütlerin kitle ile kaynaşması, zaman almıştır.

³⁷³ Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait 2 Sendika Tüzüğü", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 79, 1990, s. 27.

³⁷⁴ Yüksel Akkaya, Osmanlı Devletinde Sınıfı Yeniden Düşünmek: Ayrıştırarak Birleştirmek mi, Birleştirerek Ayrıştırmak mı?, http://www.academia.edu/19613794/Osmanl%C4%B1da_S%C4%B1n%C4%B1f%C4%B1_Yeniden_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnmek, (03.02.2017), ss. 2, 3.

³⁷⁵ Karakışla, s. 38.

³⁷⁶ Akkaya, ss. 49, 50.

³⁷⁷ Yıldırım, s. 166.

³⁷⁸ Silier, s. 24.

Bu dönemde özellikle Türk unsurun ön planda olduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF), Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) öncülüğünde kurulur. Sosyalizm üzerine birçok yazının yer aldığı, partinin yayın organlarından biri olan İnsaniyet gazetesinde, sosyalizmin bir hayal olduğu iddialarına karşı, tek bir sosyalizmin olmadığı, fırkanın hümanist sosyalizmi benimseyeceği fakat ütöpik sosyalizmin, işçi sosyalistliği, kürsü sosyalistliği, demokrat sosyalistliğin de var olduğu ifade edilerek sosyalizm düşüncesi detaylandırılır.³⁷⁹

Sosyalizmin işçi örgütleriyle yakınlaşması ile sol hareketteki bu parlama, peş peşe savaşların çıkmasıyla (Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı) ışığını kaybeder. İşçi örgütlenmelerindeki durgunluk ve düşüş, sosyalist harekete de yansır.

1919 yılı itibariyle, işçi hareketine paralel bir biçimde, Türkiye sosyalist hareketi içerisinde bir yükseliş yaşanır. Birçok kaynakta bu tarih, Türkiye'deki sosyalist hareketinin başlangıç tarihi olarak anılır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu tarih aynı zamanda, milli mücadelenin ve Kemalist devrimin başlangıç tarihidir. Savran, 1919- 23 yılları arasında gerçekleşen ikinci burjuva devrimi için, (1908'de gerçekleşmiş olan ilkinin aksine) kitlenin dinamizmini ortadan kaldıran kitlesiz bir devrim nitelemesini kullanır.³⁸⁰ Bu döneme toprak kayıpları damgasını vuracaktır. Ermeni ve Bulgar sosyalistlerinin yokluğunda Türk unsurlar ön plana çıkmıştır. Gayrimüslimlerin yokluğu, 1919 yılının Türk sosyalistleri için, sosyalizm adına bir milat şeklinde adlandırılmasına neden olur.³⁸¹

1919 yılı itibariyle, sosyalist düşünce içinde gerçekleşen bu yükselişi etkileyen birkaç şeyden bahsedilebilir. 1918 Mondros Mütarekesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu fiilen ortadan kalkmıştır. İkinci olarak 1917 Sovyet Devriminin rüzgârı, savaş sırasında esir edilen Türk askerlerini etkilemiş, bu askerler Rusya'da sosyalizm düşüncesiyle tanışmış, Bolşevik devrimine katılmışlardır. Bu noktada 1919 yılında kurulan III. Enternasyonalin, komünist partilerin doğmasına olumlu etki ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Son olarak Almanya'ya Osmanlı devleti tarafından eğitim için (yaşanan kalifiye işçi problemini de çözmek amacıyla) gönderilmiş zanaatkarlar ve öğrenciler, burada, devrimci sosyalist bir hareket olan Spartaküs hareketiyle tanışmışlardır. Gidenlerin birçoğu, sosyalist düşünceye ve sınıf

³⁷⁹ Gürsoy, s. 436.

³⁸⁰ Savran, TSM, ss. 21, 48, 119

³⁸¹ Yıldırım, s 172.

bilincine erişmiş bir biçimde geri dönerler fakat İttihat ve Terakki, politik nedenlerle devamlı olarak, sınıf bilincinin yerine lonca bilincinin yerleşmesini teşvik eder.³⁸² Türkiyeli sosyalistlerin bu iki grubu (Rusya ve Almanya) arasındaki bağ, Ethem Nejat ve İsmail Hakkı tarafından kurulmuş; bilimsel sosyalizmin Türkiye'ye girişi de bu işçi ve öğrenciler sayesinde gerçekleşmiştir.³⁸³ Dolayısıyla sosyalist teorinin Türkiye'ye, ulusun aydın kesiminin kaygısıyla girdiği, teorinin gerektirdiği örgütlerin de, kitlenin doğrudan talebi olmaksızın oluşturulduğu söylenebilir.

Aşağıda ayrıntısıyla ele alınacak olan Türk ve Müslüman unsurun yoğunlukta olduğu sosyalist partiler içerisinde öne çıkan iki isim, yukarıda belirtildiği üzere OSF, ardından da Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) kurucusu unvanıyla karşımıza çıkan Hüseyin Hilmi ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) kurucusu Dr. Şefik Hüsnü Değmer'dir. İştirakçi Hilmi kendinden geriye, teorik anlamda pek bir şey bırakmamış olsa da işçi hareketi içerisindeki yeri ve önemiyle ön plana çıkar. Dr. Şefik Hüsnü Değmer ise, Fransa'da gördüğü eğitimin de etkisiyle bilimsel sosyalizmin Türkiye'deki ilk ve en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Türkiye'ye dair sınıfsal çözümlemelerde bulunmuş, Türkiye'de gerçekleşecek devrimin strateji ve taktiklerini belirlemiştir.

Bu döneme dair erkenden, Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve Mustafa Suphi ismini de anmak gerekmektedir. 1922 yılında TKP'nin başına Şefik Hüsnü geçecektir.

TİÇSF, yayınlarından olan Kurtuluş'un Berlin'de çıkan çift sayısında, Marx'ın biyografisi ve ressam Namık İsmail Bey tarafından çizilmiş bir portresi yer almıştır. Marx, Hegel'den feyz alarak bilimsel sosyalizmi kuran kişi şeklinde anılır

³⁸² Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923- 45", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 125.

³⁸³ **Kurtuluş**, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1975, s. 10.

Bu noktada özellikle 1910'larda, Anadolu'nun güneydoğusundan Amerika'ya, ilginç bir göç akımından da bahsedilebilir. Göç edenlerin içerisinde, Balkan Savaşları nedeniyle zorunlu askerlik yapmak istemeyen ve ekonomik olarak zor koşullar altında yaşayan Türk, Kürt ve Ermeniler bulunmaktadır. Göç edenler, Amerika'ya yerleşme amacı gütmeyen, bir miktar para kazandıktan sonra memleketlerine dönme isteği içinde olan çiftçi- köylülerdir. Deri işinde çalışmalarına ve ağır çalışma koşullarına rağmen, ilk dönemde sendikal faaliyetler içerisine girilmemiş; 1. Dünya Savaşının son bulmasıyla toplu pazarlık, grev ve nihayetinde ücret artışı gibi gelişmeler deneyimlenmiş; bu işçiler aktif sendika üyeleri haline gelmiştir. 1920'lerden itibaren memleketlerine dönen işçiler, bu deneyimlerini de beraberlerinde getirmiştir. Bknz. Işıl Acehan, "Amerika'da "Osmanlı Sokağı": Peabody, Massachusetts'te Türk Deri İşçileri", **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 28, 29, 44, 45.

ve Marx'ın maddeci tarih anlayışından, kabaca bahsedilir.³⁸⁴ Tarihin her döneminde ezen ve ezilen şeklinde iki sınıfın bulunması, endüstri devrimi ve öncesinde yaşanan Rönesans, Reform, coğrafi keşifler gibi birçok gelişmenin kapitalizmi, feodalizmin bağrından çekip çıkarması, dergide işlen temalar arasındadır. Berlin sayısında, bilimsel sosyalizmin esaslarının öğrenilmesi adına okuyucuya bir de Almanca okuma listesi sunulmuştur.³⁸⁵ Kurtuluşun üçüncü sayısında da benzer bir listeye rastlanır.

TİÇSF bilimsel sosyalizmi Türkiye koşullarına göre yorumlarken, özgün tezler de ileri sürmüştür. Osmanlı'nın nasıl, Avrupa'da yaşanan ekonomik gelişmeden etkilendiyse, sosyalizm akımından da etkileneceği beklentisi söz konusudur fakat bu akım, dış baskılar yoluyla değil, ülke içinde adım adım (örneğin başlangıçta halkçılık akımı vasıtasıyla) gelişmelidir.³⁸⁶

Kurtuluş'ta, ekonomik yapının sanayi değil tarım ağırlıklı oluşunun da, Türkiye proletaryasının örgütsüz oluşunun da sosyalizmin, Türkiye'de uygulanamayacağı sonucunu doğurmayacağı ifade edilmiştir.³⁸⁷

Şefik Hüsnü, 1921'de, Hegel ve Feuerbach'ın Marx'ın diyalektik materyalizm anlayışını geliştirmesine nasıl etki ettiğini anlatan, teorik açıdan oldukça zengin bir yazı yayımlar.³⁸⁸ İki yıl sonra, işçiler arasında yaygın bir biçimde görülen üç akımın (anarşizm, sosyalizm ve komünizm) olduğunu söyler ve sosyalizm ile komünizmi açıklamaya koyulur.³⁸⁹ Fakat bu tür ayrımların Türkiye için pek bir anlam ifade etmediğini de belirtir.

Hem Osmanlı devletinin hem de cumhuriyetin sosyalizme karşı benimsediği düşmanca tutum, sosyalist hareketin gelişmesi önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. En başta sosyalizmin düşünce olarak ülkeye girmesi engellenmeye çalışılır, basına sansür konulur; daha sonra ise özellikle yabancılar içinde sosyalist ve anarşist fikirlere sahip olanlar tespit edilmeye çalışılır.³⁹⁰ Komünistlerin işçilerle bağ kurmasını engellemek için gözaltılar, baskınlar ve tutuklamalar gerçekleştirilir. Gözaltına alınan, tutuklanan komünistlerin içerisinde işçilerin sayısı anlamlı

³⁸⁴ Kurtuluş, s.30.

³⁸⁵ Kurtuluş, ss. 57, 58.

³⁸⁶ Kurtuluş, ss. 71, 72.

³⁸⁷ Kurtuluş, s. 92.

³⁸⁸ Hüsnü, Sınıflar, ss. 55- 62.

³⁸⁹ Hüsnü, Sınıflar, ss. 144- 151.

³⁹⁰ Yıldırım, ss. 185, 186.

düzeydedir.³⁹¹ Yalçın Küçük, Mustafa Kemal'in bu süreçte bir taraftan batıyla anlaşma yolunda ilerlerken bir taraftan da Sovyet dostluğuna gölge düşürmemeye çalışmasına ve bu dostluğu her fırsatta dile getirdiği şaşırtıcı politikasına dikkat çeker.³⁹² Anadolu'yla bağlantısı olan komünist partiler tasfiye edilirken resmi bir komünist partisinin kurulması söz konusu olmuştur. Solu kontrol altına almak ve Komüntern'in desteğini tek başına almak isteyen resmi TKP'nin Kemalistlerce kurdurulması da bu noktada örnek gösterilebilir.³⁹³ Devlet kimi zaman gevşetip kimi zaman sıkı da, sosyalist hareketin boynuna baskı ilmeğini hep takılı tutmuş, sınıf mücadelesi cumhuriyetin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren varlığını hissettirmiştir. Bu baskıya rağmen bilimsel sosyalizmin kavram ve kategorileri Türkiye'de aranmaya devam etmiştir.

2.4. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL SINIFLARIN TANIMI VE KAPSAMI

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiyeli teorisyenlerin kapitalizm ve sınıflar üzerine düşünceleri, 1800'lerin ortalarında oluşmaya başlamıştır. Şefik Hüsnü bu durumu, Osmanlı ve Türkiye'de, çok uzun süre, ulus birliğinin sınıf birliğinden üstün tutulmuş olmasıyla ilişkilendirir.³⁹⁴ Toplumsal işbölümünün uluslararası yapılmış olması, bir tarafa, sosyal sınıfların henüz tohum halinde olduğu, küçük büyük memur ve ordu çalışanı olarak görev yapan Türk'leri, diğer tarafa ise sosyal sınıfların belirgin bir hal almaya başladığı, ticaret ve zanaatla ilgilenen Yahudi, Rum ve Ermenileri yığmıştır. Hüsnü'nün "politikanın ekonomi üzerinde yüzyıl süren bu anormal egemenliği" şeklinde ifade ettiği süreç, Tanzimat'la sona ermiş ve ona göre 1921 yılı itibarıyla sınıflar bütün özellikleriyle ortaya çıkmıştır.³⁹⁵

Burjuva devrimlerinin eşitlik, özgürlük, adalet ve kardeşlik gibi söylemlerinin içeriğinde var olan boşluğun gün yüzüne çıkmaya başlamasıyla, sınıf karşıtlıkları belirginleşmeye başlar. Kurtuluş dergisinin Berlin'de çıkarılan sayısında, konuyla alakalı şu ifadeler kullanılmıştır:

³⁹¹ Akkaya, s. 92.

³⁹² Yalçın Küçük, Sırlar, 2. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 141, 142

³⁹³ Unsur, s. 22.

³⁹⁴ Hüsnü, Sınıflar, ss. 14, 15.

³⁹⁵ Hüsnü, Sınıflar, s. 16.

... (adalet) in görevi, Devrimde aristokrasiden müsadere edilen şeyleri spekülasyon kanallarıyla, yasaya uydurulmuş dolandırıcılıklarla ele geçirerek daha fazla kanlanan ve güçlenen burjuvazinin sınıf imtiyazlarını korumaktan, (eşitlik) in anlamı da çalışma gücünden başka dünyada hiçbir şeyi bulunmayan işçi ile, toplumun bütün üretim araçlarını tek elinde tutan fabrikatörü, toprak ağasını, bankeri, tüccarı yaşama kavgasında aynı kuvvette saymaktan ibaret kıldı. Yani devrimden çıkan sonuç, kısaca şuydu: Soylulara ait (arma) duvardan indirilmiş, yerine kapitalistin (firma) levhası çakılmıştı.³⁹⁶

Aynı sayıda Vedat Nedim, endüstri devriminin toplumu, bir tarafta üretim araçlarına sahip burjuvazi ve öteki tarafta tek “mülkü kolunun veya kafasının iş kuvveti olan sınıf: Proletarya” olmak üzere ikiye ayırdığını belirtir.³⁹⁷ İşçinin toplumsal gelirden kendi payına düşen miktarı ücret, burjuvanın ise kar olarak aldığını fakat karın, Marx’ın deyimiyle artı- değerin, ödenmemiş iş gücü anlamına geldiğini söyler.³⁹⁸ Kurtuluş’un İstanbul’da basılan ilk sayısında da benzer ifadelerle rastlanır. Endüstri devrimi sonucunda soyluluk ve derebeyliğine dayalı sosyal yapının ortadan kaldırıldığından ve yerine zarurete boğulmuş proletarya ve zenginlere dayalı yeni bir sınıflı toplum yapısının ortaya çıktığından bahsedilir.

Şefik Hüsnü, Aydınlik’ın ilk sayısına yazdığı “Türkiye’de Sosyal Sınıflar” başlıklı yazıda, sosyal sınıfların çok eski devirlerden beri var olduğunu, her dönemde ezilenlerin, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturduğunu, değişimin ise yalnızca sınıflar arasındaki ilişkinin biçiminde gerçekleştiğini ifade eder.³⁹⁹ Kurtuluş’ta çıkan bir yazısında da Şefik Hüsnü, proletaryanın, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturduğuna vurgu yapar. Proletaryanın, yani “kolunun, beyninin çalışma gücünden başka bir sermayesi bulunmayan” bu sınıfın halk olduğunu belirtir.⁴⁰⁰ Halk kavramı, bu kez sınıfsal farklılıklar göz önünde bulundurularak Aydınlik’ta bir defa daha açıklanmıştır. Buna göre şehirde ve köyde, ücret karşılığında başkaları için çalışanlar ve kendi üretim aracıyla, kendi emek gücünü de kullanarak çalışan esnaf ve zanaatkarlar halkı oluşturur.⁴⁰¹

³⁹⁶ Kurtuluş, ss. 28, 29.

³⁹⁷ Kurtuluş, s. 31.

³⁹⁸ Kurtuluş, s. 32.

³⁹⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 13.

⁴⁰⁰ Kurtuluş, s. 173.

⁴⁰¹ Hüsnü, Sınıflar, s. 141.

Kurtuluş yazarlarından Hamit Sadi, dünyanın her yerinde bulunan iki sınıfı genel olarak zenginler ve fakirler, özelde ise endüstri ülkelerinde kapitalist ve amele, ziraat ülkelerinde ise eşraf ve rençper olarak adlandırır.⁴⁰²

Pedagoji profesörü ve Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı İsmail Hakkı Bey, son sayısında Kurtuluş'un sorularını yanıtlamıştır.⁴⁰³ Türkiye'de sınıf ayrılığı var mı, sorusuna sınıftan anladığının eşitlik fikrine karşı olan sosyal yapılanma olduğunu, ülkede reaya fikrinin öldüğünü, sosyal anlamda yalnızca kadın ve erkek arasında bir ayımın bulunduğunu ifade eder. Ekonomik anlamda sınıfların, zenginliğin bölünüşüyle ilgili olduğunu belirtir. Bu eşitsizliğe artık dur demek gerektiğini ifade eder fakat toplumsal sınıflar üzerine söyledikleri bununla sınırlı kalır.

Bilimsel sosyalizmin yegâne temsilcisi olan Kurtuluş'ta sınıflar, ezen- ezilen ilişkisi şeklinde ele alınırken, bu ilişkinin nedeni, üretim araçlarının mülkiyetinin bir sınıfın elinde toplanması şeklinde ifade edilir. Yoksulluk, sefalet ve düşük gelir, öne çıkan temalardır. Artı- değer ve karın oluşumu gibi konulara ancak değinilmiş; bu konular geri planda kalmıştır.

2.4.1. Sınıfların Nesnel Varlığı

Osmanlı ve cumhuriyet emek tarihi yazınında, işçi kavramıyla kimlerin kastedildiği tartışmalı bir konudur. Konuya dair iki temel görüşten ilki, üretim araçlarına sahip olmadığından emek gücünü satmak zorunda kalanları işçi sınıfına dahil eder ve Osmanlı'da sanayi, madencilik, ulaşım ve haberleşme şeklinde dört sektörde çalışanları kapsar.⁴⁰⁴ İkinci görüşe göre geleneksel zanaat içerisinde, örneğin ayakkabıcılık, terzilik, fırıncılık gibi işlerde çalışan ücretliler de, işçi sınıfına dahil edilmelidir. Bu iki farklı kapsam arasında, derin bir kırılmanın ayak seslerini çoğaltan boşluk doğmuştur.

Ancak bilimsel sosyalizm açısından bakıldığında, yaşamak için çalışmak zorunda olma, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama, ücret karşılığı çalışma

⁴⁰² Kurtuluş, s. 265.

⁴⁰³ Kurtuluş, ss. 261- 263.

⁴⁰⁴ Bknz. Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 12.

gibi işçiliğe ait özellikler, iki görüş için de sağlanmıştır. Farklılık çalışma alanları, kullanılan teknik, iş yeri mekanı, işçi sayısı, üretim ölçüğü gibi noktalarda ortaya çıkar.

Yukarıda da ifade edildiği üzere esasen, işçileşme süreçleri kapitalizmin ülkeye girmesiyle birlikte Osmanlı'da da yaşanmıştır. Fakat burjuvazinin güçlü olmaması, kendi hesabına çalışanlar ve küçük üreticilerin direnç göstermesi gibi nedenlerden ötürü bir kanadın gecikme, diğer kanadın ise özgünlük olarak adlandırdığı bir süreç söz konusu olmuştur. Osmanlı ve akabinde Türkiye işçi sınıfının niteliği, hiç kuşkusuz bu süreçten etkilenmiştir. O dönem için hem işçi sınıfı hem de burjuvaziyle alakalı, “sınıf vardır” ya da “sınıf yoktur” tartışmaları yaşanmıştır.

Osmanlı'nın son, cumhuriyetin ilk döneminde gözler, batıda var olduğu şekiliyle (ağırlıklı olarak sanayide çalışan fabrika işçisi) bir işçi sınıfı görmeye meylederse “sınıf yoktur” sonucuna varılması gayet doğaldır. Bu sonucu doğuran ikinci bir neden de, emek gücünün büyük bir kısmının sendika, dernek ya da parti gibi örgütlenmelerden biriyle bile temas etmemiş olmasıdır. Fakat sınıf bilincinin yokluğunun, sınıfın yokluğu şeklinde yorumlanması, ilk bölümde de ifade edildiği üzere, bilimsel sosyalizm açısından doğru bir yaklaşımı yansıtmaz.

1910 yılı sonrasında başlayan toprak kayıpları, Osmanlı işçilerinin büyük bir kısmının sınır dışında kalmasına neden olmuştur. Soykırım ve mübadele nedeniyle ülkeyi terk etmek durumunda kalan gayrimüslim işçiler, yalnızca emek güçlerini değil, deneyimlerini ve birikimlerini de götürmüşlerdir. Oysa o dönemde, işçilerin önemli bir bölümünü gayrimüslimler, vasıflı işçileri ise yabancı uyruklular oluşturmaktadır. Cumhuriyete miras kalan işçiler, Osmanlı işçi sınıfının en deneyimsiz ve birikimsiz kitlesini oluşturan Türk Müslüman işçilerdir. Cumhuriyet'e Osmanlı'dan miras kalan burjuvazi ise, sanayi ile değil ticaretle ilgilenmektedir.⁴⁰⁵ Genellikle sanayi, madencilik, demiryolları gibi alanlarda çalışan işçiler, işçi sınıfının en dinamik kanadını oluşturur fakat Türkiye'de fırın ve belediye işçileri de bu gruba eklenir.⁴⁰⁶ Özellikle 1908 sonrası kurulan işçi örgütleri ve siyasi partiler

⁴⁰⁵ Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923- 40”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 155.

⁴⁰⁶ Belediye işçileri örneği için bkz. Akkaya, s. 191.

için, sosyalizmi işçiler arasında yaymak ve onlara bilinç kazandırmak temel hedeflerden biri olmuştur. Osmanlı aydınları işe öncelikle işçi sınıfının kimlerden oluştuğu sorusunu cevaplamakla başlar. Buna göre işçi olmanın temelinde üretim aracına sahip olmama ve emek gücünü satma zorunluluğu vardır.

TSF'nin yazarı belli olmayan, “En Büyük Kuvvet” isimli broşüründe⁴⁰⁷ “Çalışanlar Kimlerdir?” sorusu dikkat çeker. Öncelikle iş gören herkesin, örneğin dağda eşkıyalık, şehirde hırsızlık edenlerin, çalışan olarak adlandırılmaması gerektiği ifade edilir. Daha sonra çalışanlar iki kategoriye ayrılır: yalnızca kendine faydası bulunanlar ve topluma faydalı işlerde çalışarak kendi ihtiyaçlarını karşılayanlar. Nihayetinde köylü, işçi, öğretmen, mühendis, memur, bakkal, kasap, fırıncı, dükkancı gibi “namuslu bir iş gören” insanların tamamının, ikinci kategoriye ait olduğu ifade edilir. Broşürde her ne kadar üstü örtük bir biçimde ifade edilse de, sınıflar arası ayrımın, bir tarafın emek gücünü satmasından kaynaklandığı bilinir. “En büyük, en önemli kuvvet hayat kuvvetidir.” ifadesinde hayat kelimesinden kasıt aslında emek gücüdür.

TSF tarafından çıkarılan başka bir broşürde⁴⁰⁸, üretim aracını kaybedenlere, Avrupa’da proleter dendiğinden ve proletaryanın kelime anlamının “Evlatlarından başka sermayesi olmayan sefiller.” olduğundan bahsedilir. Servet için, üretim aracının, hammaddenin ve emek gücünün gerektiği fakat karı yaratanın emek gücü olduğu anlatılır.

Ermeni İstanbul milletvekili Zöhrab Efendi, ülkede büyük sanayinin olmadığını fakat tarımda çalışanlar da dâhil, 2 milyonluk bir işçi sınıfının var olduğunu ifade eder.⁴⁰⁹ “İşçi sınıfı” ifadesi, kapitalist üretime özgü bir unsur olarak değil, çalışan, emek harcayan ve ezilen bir kitleyi anlatmak için kullanılmıştır. TSF programının “Sermayesiz Sınıf İdaresi” başlığı altında, küçük tacir, çiftçi ve amele, sermayedar sınıfın zulmü altında ezilen bir bütün olarak işçi sınıfının içine dâhil edilir.⁴¹⁰

Kurtuluş’un İstanbul’a taşındıktan sonraki ilk sayısında Ethem Nejat’ın “Proletarya Kimlerdir?” isimli yazısı yayınlanır.⁴¹¹ Burjuvalar yani “*her şeyden çok*

⁴⁰⁷ Sadi, s. 399.

⁴⁰⁸ Broşürün tam metni için bkz. Erdem, s. 236.

⁴⁰⁹ Erdem, s. 34.

⁴¹⁰ Erdem, s. 134.

⁴¹¹ Bknz. Kurtuluş, ss. 75- 83.

sermayeye değer verenler” kısa zamanda muazzam bir birikim elde ederler. Onlar için sermayenin merkezileşmesi, elde ettikleri birikimin olmazsa olmazı olduğundan, büyük fabrikalar ve çiftlikler kurulur. İlişkinin diğer kanadında proletarya vardır. Ethem Nejat, sözcük olarak proletaryanın Türkçe karşılığı olmadığını, dolayısıyla bu şekilde kullanılması gerektiğini bir dipnotla belirtir. Ona göre proleter, çalışan fakat çalıştığı oranda kazanç elde edemeyen, daima güçlük içinde yaşayan, sermayesi olmayan, burjuvaya bağımlı ve öldüğünde çocuklarına herhangi bir gelir bırakmayan kişidir. Yalnızca fabrika işçilerinden oluşmadığını; işsizler, köylüler ve çiftçileri de içine alarak nüfusun %95’ini kapsayan bir genişliğe sahip olduğunu, genel bir ifade ile proletaryanın 19. yüzyılın çalışan sınıfları olduğunu belirtir. Kafa ya da kol emeği ayrımı yapmaz.

Şefik Hüsnü de benzer bir soru üzerinden sınıf kavramına eğilir. Kurtuluş’un ikinci sayısında yayımlanan yazısında⁴¹² Türkiye’de sanayinin gelişmemesi yüzünden işçi sınıfının var olmadığını iddia eden görüşlere karşı çıkarak onları, proletaryanın kapsamını dar tutmakla eleştirir. Onlar yalnızca “amele proletaryası”ndan bahsetmektedirler. Şefik Hüsnü, yalnızca sanayi işçisini değil, mal mülk sahibi olamayan, emek harcayarak yaşamını sağlayan ve çalışmadığı zaman geçinemeyecek durumda olanların tümünü, proletarya olarak tanımlar. Dolayısıyla örneğin işsizler de işçi sınıfı saflarına dahil edilmiştir.⁴¹³ İçerisinde bu kadar farklı katmanları barındıran bir toplumda, genel olarak işçi sınıfının kapsamı geniş tutulmaya çalışılmıştır.

Şefik Hüsnü’nün yazılarında “amele proletaryası” ifadesine benzer bir ifade olarak “proletaryanın asıl ameli kısmı”⁴¹⁴ şeklinde bir ifadeyle de karşılaşılır. İşçi sınıfının kapsamı geniş tutulduğundan, fabrika işçisini anlatmak adına böyle bir ifadeye gereksinim duyulduğu söylenebilir.

Hüsnü, “amele proletaryası”nın sayısının gün geçtikçe artacağından bahseder. Zira Birinci Dünya Savaşının yarattığı yıkımın onarılması için yalnızca para değil, aynı zamanda emek gücü de gerekecektir. Şehirlerdeki işgücü kaynağı yeterli gelmediğinde, köyden kente göç furyaları başlayacaktır. Bu durum aynı zamanda küçük toprak sahibi köylülerin de yıkım sürecini başlatır. Kurtuluş’ta çıkan bir

⁴¹² Kurtuluş, ss. 109- 116.

⁴¹³ Hüsnü, Sınıflar, s. 40.

⁴¹⁴ Kurtuluş, s. 173.

yazıda, Birinci Dünya Savaşının yarattığı yıkımla, aydınların ve memurların proletaryaya dâhil olduğu ifade edilir.⁴¹⁵ Şefik Hüsnü, 1927 tarihli başka bir yazısında da, işçi sınıfı kitlesinin köyden gelenler, iflasa sürüklenen küçük burjuvazi ve orta burjuvazi tarafından gün geçtikçe büyütüldüğünü gözlemleyerek okuyucuyla paylaşmıştır.⁴¹⁶

Bütün bir harekete yansıtılmamak üzere Kuruluş içerisinde, savaş zamanı canlarını veren ve buna karşılık kendi yoksulluklarını inşa eden subayların ve rütbesiz askerlerin de, az çok proletarya sınıfına mensup oldukları görüşünün var olduğunu da söylemek gerekmektedir.⁴¹⁷

TİCSF'nin yayın organlarından Aydınlık'ta ise işçi sınıfıyla alakalı, “kol ve kafa yeteneklerini ancak karnını doğurabilecek kadar bir ücret karşılığında başkasına kiralayanlar topluluğu” şeklinde bir ifadeye rastlanır.⁴¹⁸ Yoksulluk, işçi sınıfı içerisinde sıkça karşılaşılan bir durum olmakla birlikte asla sınıfa dahil olmak için bir kriter değildir. Bilimsel sosyalizme göre, kişinin ne kadar ücret aldığı, sınıfsal pozisyonunu etkilemez.

Özellikle 1920'lere kadar, genel olarak işçi sınıfının yoksulluk altında ezilen ve acı çeken bir sınıf olarak tanımlandığı söylenebilir. Türkiye işçi ve çiftçileri, örgütlenmeleri zayıf olduğundan eziyet ve kahr gören bir kitle olarak görülmüştür.⁴¹⁹ O, ancak merhamet değil hakkını istediğinin⁴²⁰ bilincine eriştiğinde güç kazanacaktır.

2.4.2. Sınıfların Öznel Varlığı

Sınıf tanımına bağlı olarak ortaya çıkan ayrımla ilişkili bir biçimde, Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfına dair yazılarda, iki zıt sınıf profili karşımıza çıkıyor: disiplinli, bilinçli, militan eylemlere girişen, iyi örgütlenmiş ve uzun vadeli düşünebilen bir

⁴¹⁵ Kurtuluş, s. 70.

⁴¹⁶ **Türkiye’de Komünist ve İşçi Hareketi**, Aydınlık Yayınları, çev. Fatma Bursalı, İstanbul, 1979, s. 167.

⁴¹⁷ Kurtuluş, ss. 192, 193.

⁴¹⁸ Hüsnü, Sınıflar, s. 19.

⁴¹⁹ Kurtuluş, s. 59.

⁴²⁰ Kurtuluş, s. 138.

profil ve disiplinsiz, bilinçsiz, günübirlilik davranışlar sergileyen diğer profil.⁴²¹ İlkinde işçi sınıfı bir fail olarak, ikincisinde ise kendinde sınıf bilincinden yoksun olarak ele alınıyor. Buradaki ayrılık, esasında, kendinde sınıf olma halinin, iki grup için de farklı şekilde değerlendirilmesi durumunun, kendi için sınıf olma haline de yansmasıyla ortaya çıkar.

Ahmet Makal, Yıldırım Koç, Ahmet İnel, Şehmus Güzel gibi isimler, henüz oluşum esnasında olan Türkiye işçi sınıfının ilk dönemde, modern bir işçi kimliğine sahip olamadığını; düzensiz ve geçici şekilde, köyle bağlarını koparmaksızın çalışma hayatı içinde yer aldığını göz önünde bulundurarak onu, siyasi bir fail olarak ele almazken, diğer tarafta modern işçi sınıfı tanımlamasını idealist ve tarih dışı olarak nitelendiren ve oluşum aşamasındaki işçi sınıfını siyasi fail olarak ele alan görüşlerden de bahsetmek mümkün.⁴²² Zürcher ve Keyder, fabrikalardaki sınıai işgücünün tarihteki öneminin geçici olduğunu dile getirirken küçük ölçekli imalatın da, işçi sınıfının bilinç kazanmasının ve örgütlenmesinin önüne geçen bir çeşit tikanıklık olarak algılanmasına karşı çıkarlar.⁴²³ Aslında bu görüş, örgütlü işgücüne odaklanan araştırmalara değerinden bir şey kaybettirmez fakat bu araştırmaların daraltıcı olduğu iddia edilen etkisi ortadan kalkar.

Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı hakkında yapılan değerlendirmelerde, ortaya çıkan bu iki zıt bakış açısı, kendinde sınıf için gerekli olan sınıf bilincinin, oluşmasını engelleyen şeyler nelerdir, sorusuna verilen cevaplar söz konusu olduğunda da ortaya çıkar. Genel olarak sınıf bilincinin oluşmasının önünde engel şeklinde değerlendirilen birkaç temel unsur vardır. Bunlardan ilki, yukarıdaki ayrışmanın temel nedeni olan, nüfusun çoğunun, fabrikadan ziyade az sayıda işçinin bulunduğu atölyeler ya da küçük işletmelerde çalışması durumudur. Fakat Ahmad Türkiye özelinde, oldukça dikkat çekici bir değerlendirme yaparak, sanayileşmenin hızlanması ve işçileşmenin artması ile sınıf bilincinin gelişmediği, aksine köreldiğini ifade eder zira devlet artık, köylüleri işçi yapmaya başlamıştır.⁴²⁴

⁴²¹ Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (Der.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, 3. Baskı, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16. Burada şüphesiz bölgesel farklar özellikle dikkat çekici. Şam ve Selanik işçi sınıfı birinci profile, İstanbul ve Anadolu işçileri ise ikinci profile örnek gösterilebilir.

⁴²² Nacar, ss. 155- 157.

⁴²³ Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (Der.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, 3. Baskı, çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 18, 19, 22, 23.

⁴²⁴ Ahmad, ss. 147, 148.

Vatter, Osmanlı işçi sınıfının modern sanayide çalışan işçiler ve zanaat işçileri olmak üzere iki zıt parçaya ayrıldığını söyler fakat sanayi işçilerinin sınıf bilincine sahip siyasi özne olmalarına rağmen küçük atölye ve evlerde çalışan işçilerin, sınıf bilincinden yoksun olduklarını ileri süren görüşleri, Şam'daki tekstil işçileri örneği üzerinden eleştiriye tabi tutar.⁴²⁵ Ona göre zanaata dayalı üretim yapısı ve lonca sistemi, zannedildiği kadar eşitlikçi bir yapıda değildir; kalfa, üretim araçlarından yoksun bir ücretli işçi, usta ise onun sırtından geçinen bir işveren pozisyonundadır. Bu bakış açısına göre loncalar da birer sınıf mücadelesi alanı olarak görülür. Vatter özellikle 1870'lerden itibaren kalfaların ustalarına karşı grevlere gittiğinin, bu grevlerin kolektif ve disiplinli hareketler olduğunun altını çizer. Kalfaları sınırlı bir sınıf bilincine sahip işçiler olarak değerlendirmekle kalmaz, modern sanayi işçisiyle ücretli zanaatkâr arasında, tecrübeden inşa edilmiş bir köprü de kurar. Bu görüşe göre Osmanlı işçi hareketinin köklendiği yerlerden bir tanesi Avrupa ise bir tanesi de geleneksel zanaatkârlardır.

Ahmad'a göre ise işçiler, uzun süre lonca benzeri derneklerde örgütlendikleri için kendilerini sınıf yerine zanaatla özdeşleştirmişlerdir.⁴²⁶ Ahmad, Osmanlı'da sınıf bilincinin oluşmamasının bir nedeninin de meslek kollarındaki katıksız bir iş bölümü olduğunun altını çizer.⁴²⁷ Osmanlı'nın kozmopolit yapısı içerisinde, iş kolları arasında yapılan ayırım, etnik, dinsel ve toplumsal cinsiyet temelli bölünmelerle ilişkilenerken girift bir hal alır. İşler, din ve milliyet farkı göz önünde bulundurularak ayrılmıştır. Bazı işleri belli bazı gruplar yapar. Örneğin kasiyerlik ve muhasebe sekreterliği, Rumlar ve Ermeniler tarafından yapılmaktadır ya da terzi olarak listelenenler Rum, Musevi ve Levantenlerdir.⁴²⁸

Feshane işçileri gayrimüslim kadın ve çoğunluğu Müslüman erkeklerden oluşur. Kadınlar, yakından denetlenen bir eve iş verme sistemiyle evde, erkekler ise

⁴²⁵ Sherry Vatter, "Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri, 1850- 1914", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 56- 81.

⁴²⁶ Ahmad, s. 131. (11. Dipnot)

⁴²⁷ Ahmad, s. 127.

⁴²⁸ Yavuz Köse, "Modernitenin Dikey Çarşıları: İstanbul'da Batılı Mağazalar ve Çalışanları (1889-1021)", **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110.

fabrikada çalıştırılmıştır.⁴²⁹ Cibali tütün fabrikasında çalıştırılan kadın işçilerin tamamına yakını gayrimüslimdir. Din, etnik köken ve cinsiyet ayrımları çalışma hayatında (iş bulma, örgütlenme, yükselme vb. konularda) kimi zaman engelleyici kimi zaman ise destekleyici bir rol oynamıştır. İşgücünün son derece parçalı halde bulunması nedeniyle işçiler arasında, aksi örnekler bulunsa da işçi olmaktan kaynaklanan dayanışmanın doğmadığı görülür.

İşçi sınıfı arasındaki başka bir parçalanma örneğinin ise, dayanışmaya engel olduğu görülür. Zonguldak kömür havzasındaki iş mükellefiyeti sistemiyle birlikte işgücü, özgür olan- olmayan, yer altında çalışan- yer üstünde çalışan, yerli köylü işçiler- havza dışından gelen işçiler şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Buna rağmen 1908- 1913 yılları arasında ortaya çıkan bir dizi grevle işçiler, ortak çıkarlarına uygun bir biçimde birleşmekten geri durmamıştır.⁴³⁰

Sınıf bilincinin oluşmasının önündeki bir diğer engel, mücadele için gerekli olan kavramların Türkçede, halk dilinde karşılık bulmamasıdır. Bu nedenle özellikle yabancı dil bilen aydınlar ki sosyalizmin öncüleri de onlardır, terminolojik anlamda bir mücadele başlatarak teorinin bu topraklardaki tohumlarını atmaya çalışırlar.⁴³¹

Son olarak, sınıf bilincinin oluşmasının önündeki diğer engelin, devlet eliyle gerçekleştirilen müdahaleler olduğu söylenebilir. Gerek konan yasaklar ve çıkartılan yasalar, gerekse de devlete yakın işçi örgütleri kurmak vasıtasıyla mevcut işçi yapılarının üzerine gidilmiştir.

Yasal düzenlemeler yoluyla müdahale 1909 yılında, Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanunu ile başlar. İlkiyle grev, ikincisiyle ise sınıf esasına dayalı herhangi bir dernek ya da siyasi partinin kurulması yasaklanmış olur. Ardından 1925 Takrir-i Sükûn yasası ile sol basının ve muhaliflerin susturulduğu, tutuklamaların yapıldığı bir süreç başlar.

Şefik Hüsnü'ye göre gericiilere karşı çıkarılmış bir yasa gibi gözükse de devrimcileri hedef alan Takrir-i Sükûn yasası ile burjuvazi, yüksek bir sınıf bilincine

⁴²⁹ Mustafa Erdem Kabadayı, “Geç 19. Yüzyılda İstanbul’da Bir Fes Fabrikasında Çalışmak”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 76.

⁴³⁰ Nurşen Gürboğa, “Madencilikte İş Mükellefiyeti Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940- 1947)”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 127, 128.

⁴³¹ Ahmad, ss. 135- 141.

sahip olduğunu göstermiştir.⁴³² Baskı dönemi, 1926 Ceza Kanunu, 1929 Ceza Kanunu, 1936 İş Kanunu, 1938 Cemiyetler Kanunu ile devam ederek süreklilik arz eder. Bu süreçte birçok dernek kapatılmış, hükümet kontrolünde olan birçok yeni dernek kurulmuştur. Fakat hükümetten bağımsız örgütlenme çabaları da devam etmiştir.⁴³³

1932 yılında hükümet (dönem itibarıyla aynı zamanda devlet), komünistlerin yoğun faaliyet yürüttüğü ve işçilerin devletin dışında kalarak örgütlenmeye çalıştığı önemli bir muhalefet merkezi olan İzmir’de, aynı iş kolunda çalışan işçi ve esnaf örgütlerinin birleştirilmesi yolunda adımlar atmış; işçileri denetimi altına almak istemiştir.⁴³⁴

Devlet derken, yönetici elitlerin yanı sıra burjuvazi de kastedilmektedir. Zira sınıf mücadelesi, yalnızca proletaryanın vermiş olduğu mücadele değil, burjuvazinin de vermiş olduğu mücadeledir. Yukarıda anlatılan baskılar, hiç kuşkusuz sınıf mücadelesi içerisinde ele alınmalıdır. Savran, kapitalist toplumda hakim konumda olan taraf burjuvazi olduğundan, burjuvazinin yalnızca savunma pozisyonunda olduğu izleniminin bir yanılgıdan ibaret olduğunun altını çizer.⁴³⁵

Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalistlere karşı mücadele veren halk kavramını, sınıfların olmadığı bir kalabalık şeklinde kullanan Kemalistlerin söylemleri de sınıf bilincini aşağı çeker. Sınıf yerine ulusa vurgu yapma gayesi ile işçi örgütlerine devlet eliyle milliyetçilik pompalanmıştır. Sömürgecilik ve milliyetçilik, Türkiye’de işçi sınıfının oluşumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Sosyalist partiler kimi zaman milliyetçi ayrışmayı engellemeye çalışsa da⁴³⁶ başarılı bir sonuç elde edilememiştir. İşçi sınıfı mücadelesi yerine ulusal mücadeleyi seçen işçiler, sınıf çıkarlarını ulusal çıkarlara feda etmiştir.

⁴³² Şefik Hüsnü, **Yazı ve Konuşmalar**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, (Konuşmalar), s. 63.

⁴³³ Devletin baskıcı ve paternalist doğasına yapılan vurgunun, kimi zaman işçi sınıfının siyasi failliğinin ortaya çıkmasına engel teşkil ettiği yönünde görüşler de vardır. Bknz Gürboğa, ss. 133-136.

Burada, 1940 yılında Milli Koruma Kanunuyla ortaya çıkan ağır mükellefiyet koşullarından kurtulmaya çalışan işçilerin, öncelikle firar yolunu, daha sonra da CHP’nin sunduğu dilek ve şikâyet kanallarını kullanma yolunu denemeleri onların birer siyasi fail oldukları şeklinde yorumlanır. Özellikle dilek ve şikâyet mekanizması, mükellef işçilerin hükümet politikalarını yönlendirmeye çalıştıkları bir araç olarak ele alınır. Bu durum, dönemin kendine özgü koşullarında ortaya çıkan özgün bir sınıf kitlesinin benimsediği, özgün bir sınıf mücadelesi yöntemi düşüncesi ortaya çıkar.

⁴³⁴ Akkaya, s. 71.

⁴³⁵ Savran, TSM, s. 20.

⁴³⁶ Türkiye Sosyalist Fırkası, “Sosyalistlik Nedir?” broşürü içinde bknz. Erdem, s. 247.

İşçilerin, rejim tarafından yurttaş olarak değil uyruk olarak görülmesi, kendi algılarında da bir tahribat yaratmıştır.⁴³⁷ Yavuz, sadece işçi sınıfının değil burjuvazinin de egemen konuma çıkmayıp Kemalist devletçi söylemin dili ve alfabesi içerisinde var olmasını, sınıfsız ve imtiyazsız millet anlayışının hakimiyetine bağlar.⁴³⁸ Sınıfsız ve imtiyazsız millet söylemi 1930’larda yerini “milliyetçi Türk işçisi” söylemine bırakacaktır.⁴³⁹

Bütün bu olumsuz etmenlere rağmen Osmanlı ve Türkiye sosyalist hareketi, sınıf bilincinin gelişmesi adına çaba sarf etmiştir. Medeniyetleri kuranın ve toplumdaki bütün zenginliği yaratanın çalışanlar olduğu, işçilerin toplumun ezici çoğunluğunu oluşturduğu teması, sıklıkla işlenmiştir. İşçilerden, hem sayısal olarak üstün olmalarının hem de üretimden gelen güçlerinin farkına varmaları ve birleşmeleri beklenmiştir.

TKP lideri Mustafa Suphi, işçi sınıfının devrime hazır bir gelişim içerisinde olduğunu iddia ederken⁴⁴⁰ TİKSF ve Şefik Hüsnü ise Türkiye’nin henüz ilkel kapitalizmle karışık bir derebeylik olduğunu, dolayısıyla sınıfların olgunluğa erişmediğini ifade eder.⁴⁴¹ Ekonominin feodal özelliklerini koruduğunu savunmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Şefik Hüsnü’nün itiraz noktası, işçi sınıfının varlığı değil, onu, sınıf mücadelesine itecek olan sınıf bilincine sahip olmamasıdır.⁴⁴² İşçi sınıfının, köylülerin uyuyan bilincini de uyandırması gibi zorunlu bir göreve sahip olduğunu, fakat Türkiye’de henüz oluşmaya başlayan işçi sınıfının bu görevi yerine getirecek düzeyde örgütlü bile olmadığını da altını çizer.⁴⁴³

Kurtuluş yazarlarından Falih Rıfkı da, halkın kendi için “fakir rençber” ismini verdiğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Bu ifade halkın büyük bir kısmının, kendini işçi olarak görmediğini ve işçi sınıfı bilincine sahip olmadığını ima eder.

⁴³⁷ Akkaya, s. 66.

⁴³⁸ Yavuz, s. 175. Şevket Süreyya Aydemir ve onun bağlı bulunduğu Kadro çevresinin, yarı sömürge ve sermayesiz bir ülke tanımlamaları, sınırlı düzeyde bulunan sınıf ayrılıklarının karma bir ekonomi ile önüne geçilebileceği söylemleri, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum düşüncesine örnek gösterilebilir.

⁴³⁹ Akkaya, s. 67.

⁴⁴⁰ Mustafa Suphi, “Komünist Enternasyonal’in Kuruluş Kongresinde Konuşma”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, (der. Emir Ali Türkmen), 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 57- 61.

⁴⁴¹ Hüsnü, Sınıflar, ss. 49, 19.

⁴⁴² Kurtuluş, s.171.

⁴⁴³ Hüsnü, Sınıflar, s. 21.

⁴⁴⁴ Kurtuluş, ss. 121, 122.

Şefik Hüsnü, “Bugünkü Proletarya ve Sınıf Şuuru”⁴⁴⁵ başlıkla yazısında, “proletaryanın asıl ameli kısmı”nın kendi çıkarı için sosyalist partilerde birleşmesi gerektiğini idrak etmesine yol açan bilince eriştiğini fakat dağınık ve bilinçsiz kısmın iki nedenden dolayı işçi hareketlerinden uzak durduğunu ifade eder. Bunlardan birincisi, kendini başka bir sınıftan sayması, ikincisi ise henüz çıkarlarının farkına varmamış olmasıdır. Proletarya içindeki ilk grup, işyerlerinde sürekli birlikte oldukları için bu bilince erkenden sahip olurken perakende çalışanlar, kendilerini genellikle burjuva sınıfına dahil görürler. Burjuva sınıfına dahil olmakta çıkarı olduğunu düşünürler. Oysa gerçekten burjuvaziye karışabilecek olanların sayısı çok azdır. Perakende çalışan proletaryanın da sınıf şuuruna varması ve sınıf savaşına katılması, kurtuluş için tek yol olarak gösterilir.

Yani Şefik Hüsnü, köyde/ kentte yaşama, kol emeği/ kafa emeği harcama, eğitilmiş/ eğitilmiş olma gibi ayrımlara gitmeksizin, yalnızca tarım işçilerinin değil, memurların da sınıf bilincinden yoksun olduğunu ifade etmiş fakat fabrikalarda çalışan “proletaryanın asıl ameli kısmı”nı ayrı bir yere koymuştur.

Şefik Hüsnü, kapitalizmin temel çelişkisi olan uzlaşmaz sınıf karşıtlığının idrakinin, proletaryanın bilinç kazanması noktasında kilit bir rol oynadığını ifade ederek ekler: çalışanların ve düşünürlerin bilinci üzerinde, Birinci Dünya Savaşının yarattığı etki, barış zamanı yaratılan etkinin kat be kat fazlasıdır.⁴⁴⁶

İşçi sınıfının büyük bir çoğunluğunun bilinç sahibi olmadığını düşünmesine rağmen, işçi sınıfı hareketinin kendiliğindenliğine güveni tamdır. İşçi hareketini komünistlerin yarattığı görüşüne itiraz ederek işçi sınıfının kültür düzeyi düşük olsa da sınıf içgüdüsünün çok gelişmiş olduğunu ifade eder.⁴⁴⁷ Bu durum sistemli bir mücadeleye girişilmesini sağlamasa da proletarya her daim isyan etmiştir. Kendiliğinden var olan bu hareket, komünistler tarafından belli bir çizgiye yönlendirilmiştir.⁴⁴⁸

Şefik Hüsnü halkın, bir tarafa özel girişimleri ve kar ile geçinenleri, diğer tarafa da devlet bütçesinden maaş alanları koyarak ve bu iki sınıfın birbirine zıt olduğunu sanarak yanlış bir sınıflandırma yaptığını ifade eder.⁴⁴⁹ Hâlbuki vaktiyle

⁴⁴⁵ Kurtuluş, ss. 170- 175.

⁴⁴⁶ Hüsnü, Sınıflar, s. 42.

⁴⁴⁷ Hüsnü, Konuşmalar, s. 69.

⁴⁴⁸ Hüsnü, Konuşmalar, s. 71.

⁴⁴⁹ Kurtuluş, s. 170.

devlet kademelerinde görev almış kişiler, ekonomik anlamda gittikçe erimelerine rağmen kendilerini işçi sınıfına dahil görmemekte diretmekte; tam da bu nedenle, halk arasında “rüyasız bir uyku ile uyumuşa benzeyen bu sınıf bilincini” canlandırmak için mücadele verilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁵⁰

İşçi sınıfının büyük bir kısmının bilinç sahibi olmadığı böyle bir dönem için, bilgi ve bilinç aktarma görevi aydınların sorumluluğundadır. Şefik Hüsnü aydınların, konferanslar, dersler vermesinin, kitap yazmasının, tarlaya tohum serpmek kadar faydalı olacağını ifade eder.⁴⁵¹ Bu noktada Şefik Hüsnü’nün aydınlara dair görüşlerini bir nebze daha derinleştirmek gerekmektedir. O, Türkiye’deki aydınları, Avrupa’daki muadilleri gibi serbest meslek sahiplerinin temsil etmediğini zira Türkiyeli aydınların, devletten ve onun haznesinden bağımsız bir varlık sergileyemediklerini; aydınların bilinç sahibi olmadıkları gibi hareket kabiliyetinden de yoksun olduklarını ifade eder.⁴⁵² Bu sebeple eski yönetim altında eğitim gören ve o yönetimin nimetlerinden yararlananlar değil, ancak yetişmekte olan gençlik, işçi sınıfı ideolojisini yaymak gibi bir hedefe giden uzun yolu koşmaya talip olabilir.⁴⁵³

1925 yılı itibariyle ise Hüsnü, Türkiye işçi sınıfının çıkarlarının ve tarihsel rolünün bilincine eriştiği kanaatine varmıştır.⁴⁵⁴

Şefik Hüsnü devrimden ve sınıf mücadelesinden bahsederken, yalnızca bilinç sahibi işçi sınıfının varlığından bahsetmez, maddi koşullara da değinir. Üretim araçlarının gelişiminin, mevcut üretim ilişkisinin sınırlarına dayandığı anda devleti, sınıfları ve bütün bir toplumsal yapılanmayı değiştirecek güce sahip olacağını, eski toplumun içinden yeni toplumun doğacağını ifade etmiştir.⁴⁵⁵ Sınıfların istemleri, mutlaka ve mutlaka iktisadi bir zorunluluğa dayanmalıdır.

2.4.3. Sınıfsal Katmanlar ve Sınıf İttifakları

Kapitalist üretim ilişkisindeki iki ana sınıf olan proletarya ve burjuvazi, Osmanlı’nın son, cumhuriyetin ilk döneminde farklı başlıklar üzerinden parçalanmış

⁴⁵⁰ Kurtuluş, s. 171.

⁴⁵¹ Hüsnü, Sınıflar, s. 30.

⁴⁵² Hüsnü, Sınıflar, ss. 82, 83.

⁴⁵³ Hüsnü, Sınıflar, s. 84.

⁴⁵⁴ Hüsnü, Konuşmalar, s. 16.

⁴⁵⁵ Hüsnü, Sınıflar, s. 98, 99.

halde bulunur. 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'da konumlanan iki karşıt sınıf ittifakı vardır: İlki geleneksel düzeni savunan, lonca örgütlenmesiyle iç içe geçmiş Yeniçeri ocağı; ikincisi Avrupa devletleri tarafından desteklenen komprador burjuvazi ve büyük toprak sahipleridir.⁴⁵⁶ Kapitalizme geçiş sürecinde çoğu zaman büyük toprak sahipleri burjuvalara dönüştüğünden, büyük toprak sahipleri ve burjuvazi arasında, kendiliğinden bir bağ oluşur. Bu bağ, burjuvazinin işçi sınıfının dinamizminden korkmasıyla perçinlenir. Burjuvazinin kurduğu bu ittifak, toprak sorununun çözülmesini de zorlaştırır.⁴⁵⁷

Ezilen sınıflar açısından bakıldığında, bu çalışmada ele alınan dönem içerisinde, köylüler, istikrarlı ve tecrübeli emekçiler, fabrika ve köy arasında mekik dokuyan köylü- işçiler, mükellef işçiler, askerler, hükümlüler, köleler, savaş esirleri, yabancı uzmanlar, yabancı işçiler, kadın ve çocuk işçiler gibi farklı grupların, işgücü talebini karşılamak amacıyla kullanılmış olduğu görülmüştür. Yerli işçilerin nicelik ve nitelik anlamında yetersiz kalması, devletin başka guruplara yönelmesine neden olur. Bu gurupların bazılarını işçi sınıfından ziyade işgücü kaynağı olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı'da 1800'lerin ortalarından itibaren, özellikle yabancıların ve gayrimüslimlerin kurduğu fabrikalarda çalışmaya başlayan bir işçi kitlesi vardır. Fakat burjuvazi ve işçi sınıfı dışında kalan unsurlar da, uzun süre varlığını korur.

Osmanlı aydınları Avrupa'ya bakarak, zanaat sahiplerinin, köylülerin, küçük tacirler ve küçük faizcilerin iflas ederek işçileştiğini görür. Benzer bir durumun Türkiye'de de yaşanacağı beklentisi ya da yaşandığı düşüncesi içindedirler. Ethem Nejat, kapitalizmin Osmanlı'ya girmesiyle “küçük tezgah sahipleri, el işçileri, (bezzazlar, dokumacılar, basmahaneciler, yemeniciler, kalemtraşçılar, çakıcılar, mürekkepçiler, dökmeciler, oyuncakçılar, Uzunçarşılılar... gibi), küçük esnaflar, küçük çiftçiler”in⁴⁵⁸, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da yok olduğu ya da gelişemediğini ifade eder. Bu sınıflar burjuvaziyle olan savaşında eridikten sonra, onlardan geriye kalan proletarya olacaktır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Savran, TSM, s. 47.

⁴⁵⁷ Savran, TSM, s. 63.

⁴⁵⁸ Kurtuluş, s. 77.

⁴⁵⁹ Kurtuluş, s. 82.

Şefik Hüsnü, Nejat'ın bıraktığı yerden devam ederek ara sınıfların ortadan kalkarak, toplumun burjuvazi ve proletarya şeklindeki iki kutuplu hale gelmesi beklentisinin haklılığını ortaya koyar. Milli hükümet genç burjuvaziye destekleyerek, küçük işletmelerin mülksüzleşmesi ve iflası üzerine, güçlü ticaret ve sanayi şirketleri kurulmasına vesile olmuştur.⁴⁶⁰

Şefik Hüsnü, 1926 yılında yazmış olduğu bir yazıda, paranın değerinin düşürüldüğünü, vergilerin birkaç kat arttığını fakat memur ücretlerinin ortaya çıkan farkı kapatacak düzeyde arttırılmadığını ifade ederek yoksullaşma süreçlerinden bahseder.⁴⁶¹ Böylece memurların proleter kimlikleri de belirginleşmiş olur. Şefik Hüsnü, Kemalistlerin köy nüfusu karşısında da benzer bir tavır takındıklarını yazar. Zengin köylülerin daha da zenginleşmesini sağlayacak bir dizi düzenleme yapılırken, fakir ve orta köylüler proleterleşmeye sürüklenmiştir.⁴⁶²

OSF Paris temsilcisi Dr. Refik Nevzat, burjuvazi ve işçi dışında kalan, “orta ahali” dediği, küçük tacirler, küçük fabrikacılar, küçük mülk sahipleri, küçük zürra (çiftçi) ve köylülerden oluşan üçüncü bir gruptan bahseder.⁴⁶³ Sınıf mücadelesinin sonucunu belirleyen etmenlerden biri, ara katmanların hangi ana sınıfa dâhil olacağı meselesi olduğundan, “orta ahali”nin, her an değişebilme özelliği gösteren sınıf ittifakını kiminle kuracağı meselesi, oldukça önemlidir.

Osmanlı ve akabinde kurulan cumhuriyet düşünüldüğünde, kuşkusuz ki en önemli unsurlardan biri köylülüktür. Feodalizm batıda 8. Yüzyılda, parçalı halde bulunan toprakları tek bir egemenlik altında bütünleştirmek üzere ortaya çıkmıştı. Toprakların mülkiyetine sahip olan krallar, asker yetiştirmeleri koşuluyla bazı toprakların tasarrufunu kontlara (derebeylerine) vermiş, kontlar da yine belli koşullar karşılığında toprakların bir kısmını köylülere tahsis etmişti. Yani köylülük, feodal döneme ait bir sınıf olma özelliği taşır. “Köylü, çok belirli tarihsel- iktisadi koşullar bağlamında, teknik olarak ilkel teknolojiyle, temel olarak kendi geçimini sağlamak için üretim yapan, belli bir homojenliği olan özgür, küçük toprak sahibidir.”⁴⁶⁴ tanımı, tam da bu gerçeğe vurgu yapmaktadır. Tarımsal üretim, Osmanlı için her

⁴⁶⁰ Hüsnü, Konuşmalar, s. 39.

⁴⁶¹ Hüsnü, Konuşmaları, s. 34.

⁴⁶² Şefik Hüsnü, “Kemalizmin Tekamülü: Milli İnkılaptan Burjuva Diktatörlüğüne”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, (der. Emir Ali Türkmen), 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 73.

⁴⁶³ Erdem, s. 253.

⁴⁶⁴ Köymen, s. 13.

daim önem verdiği bir mesele olarak kalmıştır. Bu durum işçi sınıfı oluşumunun hem nicelik hem de nitelik anlamında gecikmesine neden olmuştur.⁴⁶⁵

Türkiye bir köylü ülkesi olarak anılır fakat 1910'lar itibariyle, köylülerin büyük çoğunluğu, kendi geçimlerini sağlamaya yetecek miktarda toprağa sahip olmadığından büyük toprak sahiplerinin yanında yarıcı, maraba, ortakçı, kiracı olarak çalışmak zorunda kalmışlardır.⁴⁶⁶ Dolayısıyla o dönem için dahi, tarımda çalışan unsurların tamamını “köylü” olarak adlandırmak doğru olmaz. Yine de mülksüzleşmekten korkan köylünün, batıda, kolektif mülkiyeti savunan sosyalistlere hep belirli bir mesafede durduğu, feodalizm sonrası dönemde sürekli borçlandığı büyük toprak sahipleri ve tüccarların yanında yer aldığı göz ardı edilmemelidir.⁴⁶⁷ Taner Timur, Fransa'da büyük kapitalist tarım işletmelerinin kurulmayışının nedeni olarak Fransa'nın devrimci geleneğini gösterir zira Fransız burjuvazisi yükselen işçi sınıfı karşısında daima korkuya kapılmıştır.⁴⁶⁸ Küçük köylülük, işçi sınıfına karşı kurulan koalisyonlarda yer alır.

Şefik Hüsnü köylerdeki sınıf yapılanmalarını ele aldığı yazısında⁴⁶⁹, şehir burjuvalarına karşılık olarak köy ağalarından bahseder. Fakat şehir burjuvaları arasında var olan sınıf bilinci, köy ağaları arasında oluşmamıştır. Bir parantez açıp belirtmek gerekir ki Şefik Hüsnü, daha ileri bir tarihte yazdığı başka bir yazıda, Türkiye'de büyük toprak ağalarının, topraktan elde ettikleri rantı, sanayi işletmelerine, büyük kredi ve ticaret şirketlerine yatırarak, nasıl burjuvallaştıklarını anlatmıştır.⁴⁷⁰

“Elindeki birkaç dönüm toprağı ekerek, ağalardan birinin gölgesi altında geçinenler, aynı koşullar altında birkaç sütlü hayvan besleyerek geçim savaşını sürdürenler, her köyde en ilkel şekillerde dükkancılık, kahvecilik, demircilik, nalbantlık, dülgerlik, terzilik gibi sanatları yapanlar” köylerdeki küçük burjuvaziye karşılık gelir. Şefik Hüsnü bunların da, özellikle Batı ve Güney Anadolu'da, ileri düzeydeki modern işletmeler yüzünden, kendi topraklarında kiracı hatta gündelikçi

⁴⁶⁵ Yıldırım, s. 32.

⁴⁶⁶ Köymen, ss. 108, 111.

⁴⁶⁷ Köymen, ss. 66, 67. Köylülüğünün, burjuvazinin egemenliği altında, onun yanında oluşunun bir örneği Demokrat Parti/ Adalet Partisi geleneği örnek gösterilebilir.

⁴⁶⁸ Taner Timur, **Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 113.

⁴⁶⁹ Hüsnü, Sınıflar, ss. 13- 21.

⁴⁷⁰ Hüsnü, Konuşmalar, s. 37.

olmak zorunda kalarak işçileştiğini anlatır.⁴⁷¹ Geri kalan bütün köylüler ise, tarım işçilerini meydana getirir. Aralarında maaşlı çiftçiler, gündelikçiler, hasatçı ırgatlar, orakçılar, çobanlar, orman işçileri vb. bulunur.

Kurtuluş'un üçüncü sayısında M.R. Dünder imzalı yazıda, sosyalizm savaşına katılma çağrısı yapılanlar köylüler ve amelelerdir.⁴⁷² Şefik Hüsnü de birçok kez işçi ve köylünün birlikte vereceği mücadeleyle burjuvazinin yıkılacağını ifade etmiştir.⁴⁷³ Komintern'in köylülere yönelik propaganda yapmadığı gerekçesi ile eleştiride bulunması, Şefik Hüsnü'nün yazılarında, köylülükle alakalı daha çok vurgu yapılmasına neden olur.⁴⁷⁴ Nitekim 1934 tarihli yazısında, TKP'nin köylülükle bağlar ve köylük alanda çalışma noktasında eskisi gibi, çok zayıf olduğunu ifade ederek özeleştiri verir.⁴⁷⁵

Osmanlı'da da cumhuriyetle de zorunlu çalışma ve iş mükellefiyeti uygulamalarına rastlanır. Özellikle Zonguldak kömür havzasında, 1867 yılından itibaren özgür olmayan işgücü kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat'la birlikte angarya ve zorunlu çalışma yasaklansa da devlet, kömüre olan bağıllık nedeniyle kendi koyduğu yasağı delmeye devam eder. Kimi zaman yol veya köprü yapımında da zorunlu çalışma örneklerine rastlanır.

1914'te Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tarımda zorunlu çalışma uygulanmıştır. 1940 yılında Milli Koruma Kanunu'yla (MKK) çıkarılan zorunlu çalışma, 1947 yılına kadar sürmüştür. İş mükellefiyeti, köylülerin çalışma hayatlarına dair kalıcı etkiler bırakmış: madencilik ve tarım faaliyetlerinin bir arada yürütülmesine ve esnek çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁷⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra bu yaklaşım, kentli bir daimi işçi sınıfının oluşmasını; dolayısıyla sınıf mücadelesini engellemek ve emeğin yeniden üretimi maliyetini tarıma devretmek amacıyla bilinçli bir şekilde kullanılmıştır.⁴⁷⁷ Kırsal bağlarından tam anlamıyla kopamamış ve bu nedenle bilinen şekliyle işçileşememiş bir işçi sınıfı, gözlerini dünyaya açmıştır. Gürboğa, özgür olmayan emek örneğinin, köylülükten işçiliğe doğru geçişi öngören paradigmayla uyumlu olmadığı gibi, ne

⁴⁷¹ Hüsnü, Konuşmalar, s. 86.

⁴⁷² Kurtuluş, s. 191.

⁴⁷³ Hüsnü, Sınıflar, ss. 236, 241.

⁴⁷⁴ Unsur, s.123.

⁴⁷⁵ Hüsnü, Konuşmalar, s. 169.

⁴⁷⁶ Gürboğa, s. 126.

⁴⁷⁷ Gürboğa, s. 130.

feodalizm kalıntısı ne de geçiş dönemi unsuru olarak değerlendirile bilineceğini söyler.⁴⁷⁸

Savaş sırasında matbaa işçisi olarak çalışan Sedat Ağralı ise, zor koşulların sınıflar arası adaletsizliği berraklaştırdığını ve sınıf bilincinin ilk tohumlarının atılmasına neden olduğunu ifade eder.⁴⁷⁹ Emek ile sermaye arasındaki çelişki gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Savaş döneminde gelişen özel sektör ile işçilerin, önceden kendilerinden gördükleri devlet işletmeleriyle olan ilişkilerini sorgulamama hali değişmiş; bu durum sömürdüklerini fark etmelerine yol açmıştır.⁴⁸⁰ İş mükellefiyetinin kısa dönemde böyle olumlu bir sonuç ortaya çıkarmış olsa da uzun dönemde yapısal bir olumsuzluk yarattığı söylenebilir.

Milli Koruma Kanununun beraberinde getirdiği zorunlu çalışma ile aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin ekonomik alandaki ilk birikimine katkı sağlanmıştır. Kanun, ideolojik anlamda işçi sınıfını, ekonomik anlamda ise burjuvaziyi etkilemiştir.

Osmanlı'da hem köylülerin ücret altına giren ve tamamen mülksüzleşmiş bir emekçi olarak çalışmak istememeleri hem de devletin tarıma verdiği önem ve destek, köylü- işçilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber hem tarım alanları hem de sanayi için işgücü gereksinimi doğar. Köylerdeki sefaletten kaçan köylüler bir süreliğine şehirlere giderek fabrikalarda çalışmaya başlamış fakat fabrika işçiliği, köylüler için sürekli bir iş olarak görülmemiştir.⁴⁸¹ Bu durum örgütlenme noktasında önemli eksiklerin oluşmasına neden olmuştur. Yine de köylü- işçilerin şehirde çalıştıkları süre zarfında deneyim kazanmadığı iddia edilemez.

Osmanlı'daki işgücü kaynaklarından biri de yabancı işçilerdir. Uzman ve işçi olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu işçilerin arasında, kimi zaman grev öncülüğü yapan ve devlet tarafından da bir ideolojinin taşıyıcısı olarak görülen sosyalist ve anarşistler de vardır.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Gürboğa, s. 151.

⁴⁷⁹ Sedat Ağralı, **Günümüze Kadar Belgeleriyle Türk Sendikacılığı**, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967, s. 146.

⁴⁸⁰ Mehmet Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 222.

⁴⁸¹ Akkaya, ss. 60, 113.

⁴⁸² Yıldırım, ss. 36, 37.

Tanzimat sonrası ilk fabrikalar askeri ihtiyaçları karşılamak üzere kurulmuştur. Bu fabrikalarda çalışan ilk işçiler de askerlerdir.⁴⁸³ Asker işücü kimi zaman, (maliyeti dūřürmek ve grevlere engel olmak gibi nedenlerle) sivil işücüne alternatif olarak görölmüş ve kullanılmıştır.

Mahkumların emek güçlerinin üretimde kullanılması 1880 tarihli yasal düzenlemeyle, ücret karşılığı cezaevinin içinde alıştırılmalarıyla başlar; daha sonra gerek duyulduğu anlarda cezaevinin dışında da çalıştırılırlar.⁴⁸⁴

Osmanlı'da kölelerin, ağırlıklı olarak evde çalıştırılan kadınlardan oluştuğundan çalışma hayatına çok fazla etki etmediği söylenebilirken, savaş esirleri ise başlangıçta üretim araçları temin edilerek tarımda, sonraları demiryolu, inşaat, madencilik gibi alanlarda çalıştırılmıştır.⁴⁸⁵

Osmanlı işücü içerisinde kız çocuklarının ve kadınlara yeri, 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında, özellikle tekstil ve tütün sektörlerinde belirginleşmeye başlamıştır. Örneğin Selanik'te en önemli istihdam alanlarından biri olan ipek fabrikalarında alışanlar, Hristiyan ve Yahudi ailelerinin kız çocuklarıdır.⁴⁸⁶ Kadınlara, genellikle sadece evleninceye kadar çalışma hayatı içerisinde yer almaları, örgütlenme ve eylemlilik açısından olumsuzluk doğurmuştur. Avrupa'dakinin aksine Osmanlı'da kadınlar için çalışmak açlık ve yoksulluk karşısında bir zaruret haline gelmemiştir.⁴⁸⁷ Osmanlı Sosyalist Fırkası yayınlara içerisinde, zamanla kadın ve çocukların çalışmak zorunda kalacak olmasından dolayı hissedilen tedirginlik dile getirilir.⁴⁸⁸

şefik Hüsnü ise kadınların çalışma hayatına katılmasını, bir yandan ev dışında da, bu kez burjuvazinin baskı ve sömürüsüne maruz kaldıkları için olumsuz, öte yandan bu sayede kadınların sosyal konularla ilgilenmeye başlamaları nedeniyle olumlu olarak değerlendirir.⁴⁸⁹ İzmir greviden bahsettiği 1923 tarihli yazısında, bütün kadın işçileri, erkek işçilerle birlikte mücadeleye katılmaya çağırır.⁴⁹⁰

⁴⁸³ Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, 21-23.11.1985, s. 24.

⁴⁸⁴ Yıldırım, s. 53.

⁴⁸⁵ Kadir Yıldırım, ss. 58, 61.

⁴⁸⁶ Akkaya, s. 36.

⁴⁸⁷ Yıldırım, s. 89.

⁴⁸⁸ Bknz. Erdem, ss. 243, 253.

⁴⁸⁹ Hüsnü, Sınıflar, ss. 22, 23, 27.

⁴⁹⁰ Hüsnü, Sınıflar, s. 153.

TİÇSF'nin burjuvaziye dair görüşleri Türkiye'de iki çeşit burjuva olduğu şeklindedir. Bunlar Avrupa kapitalistleri ve Avrupa kapitalistlerinin yerli temsilcileri gibi çalışan memleket burjuvazisidir.⁴⁹¹ Dr. Şefik Hüsnü Değmer, geri kalmış ülkelerin milli burjuvazisini, emperyalist ülkelerdeki burjuvaziyle savaşmak zorunda olduğundan “devrimci” olarak nitelendirir. Bu nedenle işçi sınıfı ve köylülük, burjuvazi anti- emperyalist olma özelliğini koruduğu sürece onunla ittifak halinde olmalıdır.⁴⁹² Şefik Hüsnü, Türk burjuvazisini de birbirine düşman olan iki kanada ayırarak inceler. Bir tarafta Anadolu genç burjuvazisi, diğer tarafta ise uluslararası burjuvaziyle de ilişki içerisinde olan şehirli burjuvazi bulunur.⁴⁹³ İlk grup içerisinden, ulusal amaçlara sahip bir sınai sermaye doğacaktır fakat tek başına ayakta kalma olanağı olmadığından, uluslararası sermayeyle ilişkiye geçmek zorunda kalacak, bu durum, ikinci grupla yani mali sermayeyle çıkarlarının birleşmesine yol açacaktır.⁴⁹⁴

Zamanla, burjuvazi üzerine daha derinlikli analizler yapılmıştır. Şefik Hüsnü, Türkiye'de hangi sınıfların var olduğu sorusunu cevapladığı yazısında⁴⁹⁵, kent ve köyler için ayrı ayrı çözümlemeler yapar. Buna göre büyük kentlerde burjuvazi, genellikle miras yolu ile servet sahibi olan kişilerdir. Büyük çiftlikleri ve gelir sağlayan evleri bulunur. Bunların bir kısmı, kapitalizmin gelişme aşamasında servetlerini tüketerek küçük memuriyetlerde çalışmak zorunda kalacaktır.

Burjuvazinin diğer bir kesimini, ticaret, vurgunculuk ve karaborsacılıkla servet elde etmiş, banker, fabrika, imalathane, değirmen vb. endüstri dallarını yönetenler oluşturur. Şefik Hüsnü bu grubun, her ikisi de halk kitlelerinin bilinçsizliğinden ve örgütsüzlüğünden yararlandığı için, Avrupa'daki burjuvaziyle karşılaştırılabilir nitelikte olduğunu ifade eder.

Büyük kentlerde var olan, “sosyal hareketlerin en büyük engeli” olarak görülen bir başka sınıf da küçük burjuvazidir. Küçük zanaatkar, küçük satıcı ile orta tabaka memur, subay ve satıcılardan meydana gelir. Avrupa'da bu sınıf, rekabete dayanamayarak işçileşirken, sanayisi ve ticareti ilkel olan Osmanlı'da, giderek büyür. Bencilliği ve çıkarıcılığıyla ön plandadır. Yönetimin değişmesinden yana

⁴⁹¹ Kurtuluş, s. 178.

⁴⁹² Unsur, s. 117.

⁴⁹³ Hüsnü, Sınıflar, ss. 187, 188.

⁴⁹⁴ Hüsnü, Sınıflar, ss. 245, 246.

⁴⁹⁵ Hüsnü, Sınıflar, ss. 13- 21.

olmazlar. Fakat Türkiye’de gerçekleşmesi muhtemel bir devrimde hükümet, ayakta kalmak için, mutlaka ve mutlaka bu sınıfı kendi tarafına çekmelidir.⁴⁹⁶ Bu sebeple kurulacak olan yeni düzende, esnaf ve orta sınıf köylünün tasarruf haklarına dokunulmaması gerekmektedir.⁴⁹⁷

Şefik Hüsnü yazısına, yukarıda açıklanan sınıflar dışında kalan bütün halk kitlelerinin aynı sınıfı oluşturduğunu ifade ederek devam eder. Kol gücünü kiralayanların dışında, hükümet dairelerinde, banka ve ticarethanelerde çalışan küçük ücretli memurlar, “zekâ işçileri” yani mühendis, doktor, ressam gibi serbest meslek sahipleri, gazeteciler, avukatlar ve eğitimciler de bu sınıfa dâhil edilir.

Ethem Nejat “Sosyalizm ve Ferdiyetçiler” başlıklı yazısında⁴⁹⁸, Avrupa ülkelerinin egemenliği altında bulunan iç ve dış proletarya gibi iki çeşit proletarya kitlesi olduğunu belirtir. İç proletarya, ülke içindeki fabrikalarda çalışanları, dış proletarya ise bu fabrikalarda üretilen ürünlerin satıldığı memleketlerdeki çalışanları ifade eder. Fakat bu iki kesimi de baskı altına alan burjuvazi olduğundan, dünya işçilerine birleşin çağrısı yapılır.

Proletaryanın genişliğinin ortaya çıkması amacıyla bir sınıflandırmaya giderek proletaryayı 7 gruba ayırır:

1. İşçi Proletarya: Ücret karşılığı çalışan arabacı, kayıkçı, imalathane ve tezgah ameleşi, şimendifer işçileri, liman ve gemi çalışanları, maden ameleşi, matbaa işçileri hamallar ve nakliyeciler...
2. Çiftçi Proletarya: Köylü ve küçük tarla sahibi, çiftçi, bağcı, bahçıvan, meyve ağaçları yetiştirenler, ırgat, rençper, hizmetkar, korucu, çoban, orman işçisi, küçük değirmenci, küçük ortakçı, yarıcı...
3. Sanatkar Proletarya: El işçisi, küçük tezgah ve işhane sahipleri. Örneğin, dokumacı, basmacı, yemenici, terzi, kunduracı, saraç, nalbant, kuyumcu, saatçi, şoför, demirci, çilingir, fırıncı...
4. Uzak ve Müstahdem Proletarya: Hademe, odacı, kapıcı, bekçi, ev uşakları, arabacı, seyis, tezgahdar ve tahsildarlar...
5. Esnaf Proletarya: Ayak satıcısı, seyyar satıcı, pazarcı, dükkancı, mezatçı, toplayıcı.

⁴⁹⁶ Hüsnü, Sınıflar, s. 50.

⁴⁹⁷ Hüsnü, Sınıflar, ss. 50, 51.

⁴⁹⁸ Kurtuluş, ss. 176- 182.

6. Münevver Proletarya: Öğretmen, şair, alim, mühendis, doktor, güzel sanatlar erbabı, ressam, müzisyen, hattat, memur, küçük zabıt...

7. Serseri Proletarya: Külhanbeyleri, çapkınlar, sabıkâlılar, eşkıyalar, hırsızlar, yankesiciler, dolandırıcılar, fahişeler, dilenciler, dervişler...

Başka bir yazında, son gruba giren serseri (ya da lümpen) proletaryanın nasıl ve ne zaman ortaya çıkmaya başladığından bahseder.⁴⁹⁹ Lümpenler bir bakıma kapitalizmin artığıdır. Önlerinde, ölmek ya da ahlaken bozularak yaşamaya devam etmek gibi iki seçenek vardır. Onlar, diğer proleterler gibi çalışmayıp asalak gibi gözükseler de işçi sınıfına dâhildirler. Zira kapitalizm, ezebildiği proleterleri iş ile ezer, ezemediğini ise serseri ya da sefil yapar.

2.5. SINIF MÜCADELESİ KURAMI

Osmanlı ve Türkiye’de devrimci teorisyenlerin neredeyse tamamı, sosyalist bir örgüt içerisinde yer almıştır. Teorik üretimlerine parti yayın organlarında devam ederken pratikte de, işçi sınıfıyla bağ kurma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu gayretin ne kadar sonuç verdiği ise tartışmalı bir meseledir.

Sınıf mücadelesine dair ilk ifadeler, OSF yayınlarında karşımıza çıkar. OSF Paris temsilcisi Dr. Refik Nevzat, partinin Paris şubesinin çıkardığı Beşeriyet gazetesinde yayımlanan bir makalesinde emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi yalın bir dille anlatır. İki sınıf arasında bir sömürü ilişkisinin bulunduğunu, ekonomik ilerlemenin sermaye ve emek arasındaki ortak ilişki ile fakat emek gücü sayesinde doğduğunu belirtir.⁵⁰⁰ Başka bir makalesinde de sınıflı bir toplumda, adalet, eşitlik ve kardeşlik taleplerinin gerçekleşmesinin pek mümkün olamayacağını ifade eder.⁵⁰¹

TSF broşürlerinden birinde ise kapitalist üretimin plansız, anarşist yapısına dikkat çekilir ve kapitalizmin, belli dönemlerde doğurduğu buhranlar yüzünden, kendiliğinden yıkılacağı ifade edilir.⁵⁰² Kapitalizmin varlığını koruyamayacağı ve korumaması gerektiği fikri dile getirilmesine rağmen, sınıf mücadelesinin bu noktada

⁴⁹⁹ Kurtuluş, ss. 268- 273.

⁵⁰⁰ Erdem, ss. 117, 118.

⁵⁰¹ Erdem, s. 119.

⁵⁰² Erdem, s. 245.

oynadığı/ oynayacağı rol ile alakalı herhangi bir görüş bildirilmemiştir. Zira Refik Nevzat, işçi sınıfının henüz kuvvetsiz olduğunu ve eğitime gereksinim duyduğunu düşünür.

İşçi sınıfının devrimci niteliğini en net biçimiyle dile getiren isim Şefik Hüsnü Değmer'dir. Türkiye de dahil olmak üzere siyasal bağımsızlığını elde etmiş bütün doğu ülkelerinde, Marksizmin burjuvaziye yüklediği devrimci niteliğin ortadan kalktığını ifade eder.⁵⁰³ Devrimi gerçekleştirecek olan işçi ve köylülerin mücadele birliğidir. Bu birlik, sağcı partilerin etkisi altına giren köylülerin kazanılması yoluyla kurulacaktır. Şefik Hüsnü'ye göre, komünistlerin en önemli görevlerinden biri de eski partilerin etkilerine karşı, etraflı bir eylem planı ve ileri görüşlü bir ajitasyonla mücadele etmek ve kitlelerin desteğini kazanmaktır.⁵⁰⁴

Küçük burjuvazi, yoksul köylülük ve eski rejimin baskıları altında ezilmiş eski bir işçi kuşağı, her harekete pasif direnişle karşı koyanlar arasındadır.⁵⁰⁵ “Proleter hayat şartlarında doğup büyüyen nispeten genç işçi kuşağı ise, işçi sınıfının en bilinçli ve en savaştı” öncüsü olarak görülür fakat içlerinde önderlik edecek yetişmiş kadro bulunmadığından, önderliği gönüllü olarak başka toplumsal tabakalara bırakırlar.⁵⁰⁶

Köylülük, bir yandan harekete direnen bir unsur olarak ele alınırken, Şefik Hüsnü'nün köylülük üzerine yazdığı bir başka yazıda⁵⁰⁷ da aralarında “isyan ruhu kök salmış” bir unsur olarak ele alınır. Eşkîyalık, adaletsizliğe karşı mücadelenin, sistemli bir biçimde örgütlenişidir. Milli mücadelenin yukarıdan örgütlenen bir hareket değil, ayaklanan köylülüğün eseri olması da, bu kendiliğinden örgütlenme geleneğiyle doğrudan alakalıdır.

Proletaryanın iktidar talebine dair sınırlı sayıda görüşe rastlanmıştır. Bunlardan en belirginini, 1910 yılında OSF'nin yayın organlarından biri olan İştirak'in, iki sayısına yayılmış “Sosyalistliğin Atisi” isimli makaledir. Makalede, tarihsel dönüşümün zor yoluyla gerçekleşeceği, zira iktidar sahibi sınıfın barışçıl yollarla ayrıcalıklı konumunu terk etmeyeceği, Marx'ın da ifade ettiği gibi, işçilerin

⁵⁰³ Hüsnü, Sınıflar, s. 191.

⁵⁰⁴ Hüsnü, Konuşmalar, s. 42.

⁵⁰⁵ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 71, 72.

⁵⁰⁶ Hüsnü, Konuşmalar, s. 72.

⁵⁰⁷ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 80- 95.

kurtuluşunun kendi elleriyle inşa edileceği belirtilmiştir.⁵⁰⁸ TSF broşürlerinden birindeyse, tarihin zalimlerle mazlumların, zenginlerle fakirlerin mücadeleleri ile dolu olduğu⁵⁰⁹ ifade edilerek, Marksizmin, artık bir aforizma haline gelmiş olan “Tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir.” cümlesine göndermede bulunulur.

Bu noktada “proletarya diktatörlüğü” kavramının da içeriğine, ele alınan metinlerde git gide artan bir biçimde rastlandığını ifade etmek gerekmektedir. Şefik Hüsnü, “*lonca sosyalizmi*” şeklinde çevirdiği uzlaşmacı sosyalizmi eleştirdiği yazısında⁵¹⁰, sosyalizmin barışçı bir hükümet darbesi ile gerçekleşebileceği, sosyalizm için “*kanlı devrim*”e gerek olmadığı görüşünü eleştirir. Devrimden sonra var olmaya devam edecek olan sosyalist hükümetten bahsederken “*proletarya devleti*”nin, bir geçiş dönemi unsuru olduğunu ifade eder. Burjuvazi ve onun görüşleri ortadan kalktığı anda sınıflar ve dolayısıyla “*proletarya devleti*” de ortadan kalkacaktır.

Aydınlık’ta çıkan başka bir yazısında⁵¹¹ Şefik Hüsnü, her büyük devrimin en az üç evreden geçerek amacına ulaşacağını ifade eder. İlk evre, herhangi bir kuralın tespit edilemeyeceği, şiddetin ön planda olduğu iktidara el koyma evresidir. Bir taraftan yönetim ele geçirilmeye çalışılırken diğer taraftan da üretimin devam ettirilmesine dikkat edilmelidir. İkinci evrede karşı devrimci hareketler bastırılmaya, halk devrimci temellere uygun bir biçimde yetiştirilmeye çalışılır. Türkiye gibi ülkeler için en uzun sürecek olan evre budur. Son evrede, artık hükümete ihtiyaç duyulmaz. Devrim tamamlanmıştır.

1924 yılında Şefik Hüsnü nihayet, işçi sınıfının bağımsız bir sınıf olduğunu, kendi çıkarları için savaşmak zorunda olduğunu, yakın bir gelecekte iktidarı alması gerekeceğini ve bunun için de güçlü bir örgüt etrafında toplanması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.⁵¹² 1926 yılında Komintern belgelerinde yer alan bir başka yazısında ise işçilerin esas görevinin “kapitalizmi yıkmak ve köylülükle ittifak halinde kendi sınıf diktatörlüklerini kurmak” olduğunu söyler.⁵¹³ Milli kurtuluş mücadelesini gerçekleştirmek için burjuvaziye ihtiyaç duyan proletarya ve köylülük, artık bir

⁵⁰⁸ Gürsoy, ss. 234- 237, 264- 267.

⁵⁰⁹ Erdem, s. 237.

⁵¹⁰ Hüsnü, Sınıflar, ss. 31- 37.

⁵¹¹ Hüsnü, Sınıflar, ss. 46- 52. Devrimin aşamaları ile alakalı başka bir yazı için bkz. A.g.e. s. 72.

⁵¹² Hüsnü, Sınıflar, s. 235.

⁵¹³ Hüsnü, Konuşmalar, s. 54.

yönüyle burjuvaziye karşı da savaşıacaktır. 1931 tarihli yazısında⁵¹⁴ Şefik Hüsnü, 1 Ağustos Savaşa Karşı Uluslararası Mücadele Günü vesilesiyle, illegal TKP'nin yayımladığı bildiriye paylaşır. Bildiride, Kemalistler emperyalistlerle anlaşmadan önce, iktidarın kitleler tarafından Kemalistlerin ellerinden alınacağı ve işçi ve köylülerin demokratik diktatörlüğünün kurulacağı ifade edilir.

Sosyalist hareketin devlete yönelik bakış açısında, kimi zaman daralmalar kimi zaman genişlemeler gözlemlenmiştir. Kurtuluş'ta kapitalist sistem içerisinde var olan bütün devletlerin, özel mülkiyeti güvence altına aldığından, birer sınıf devleti olduğu belirtilir.⁵¹⁵ Babel ve Engels'in devlet üzerine düşüncelerinden örnekler verilir. Fakat özellikle milli mücadele yıllarıyla beraber, sosyalist partiler ve aydınlar içerisinde sınıf mücadelesi yerine, milli hükümetleri destekleyerek emperyalizme karşı mücadele ön plana çıkmıştır.

Teorik birikimi, döneminin birçok sosyalistine göre daha fazla olan Şefik Hüsnü'nün konuya ilişkin tutumu, Türkiye'de bilimsel sosyalizmin neden bu denli uzaklara itildiğini anlamak noktasında da önemlidir. Hüsnü'nün görüşleri kabaca emperyalizme karşı cumhuriyet devrimini ve kazanımlarını, Kemalizme karşı ise proleter devrimi savunma ve destekleme şeklinde ifade edilebilir. Fakat proleter devrimi savunma kanadı, bir adım geride kalmıştır.

Şefik Hüsnü, Kemalist iktidar açıktan açığa sol hareketin üzerine gelmeye başlamadan önce, onu desteklemektedir. Öyle ki işçi sınıfının da en önde gelen görevinin bu olduğunu söyler.⁵¹⁶ İktidarın, bir noktada devrime dur deme ve emperyalizmle iş birliği yapma ihtimalinden bahsedilir fakat genel olarak iyimser bir beklenti içerisine girilmiştir. Her ne kadar 1925 tutuklamalarından sonra, Kemalist iktidarı sert bir dille eleştirse ve iyimser beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini anlasa da, milli devrim hareketinin ve milliyetçi burjuvazinin antiemperyalist yönünü koruduğu sürece, feodalizme karşı desteklenmesi gerektiği düşüncesinde bir değişim yaşanmaz.⁵¹⁷ Zira Batılı ülkelerde, milli burjuvazi ile tutucu büyük burjuvazi arasında hiçbir fark bulunmazken, geri ülkelerde ise durum değişir. Geri ülkelerde

⁵¹⁴ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 153, 154.

⁵¹⁵ Kurtuluş, s. 35.

⁵¹⁶ Hüsnü, Sınıflar, s. 117.

⁵¹⁷ Hüsnü, Konuşmaları, ss. 29, 35, 49.

proletarya ve köylülüğün doğal müttefiki, anti- emperyalist olma niteliğini kaybetmemek koşuluyla, milli burjuvazidir.⁵¹⁸

Şefik Hüsnü, 1921 yılı itibariyle Marx'ın devrim için gösterdiği maddi koşulların ülkede oluşmadığını, sosyalist devrimin erken bir hedef olduğunu ifade eder.⁵¹⁹ Devrimin gerçekleşebilmesi için öncelikle şartların olgunlaşması; yani devlet kapitalizminin gelişmesi gerektiğini belirtir. Devlet kapitalizmi uygulandığı taktirde, sınıf mücadelesine dayalı olmayan bir ekonomik ilerlemenin yaşanması söz konusu olur.⁵²⁰ Ekonomik gelişme ile işçi sınıfı da gelişmeye devam edecektir. İşçi sınıfının büyük kapitalistlerle değil, devlet ekonomisini elinde tutan bir burjuvaziyle hesaplaşmasının daha kolay olacağını düşünür.⁵²¹ Öyle ki 1926 yılında, hükümetin, milliyetçi burjuvaziyle yaptığı işbirliği apaçık bir hal aldıktan sonra bile bu durumu, ekonomik yönden emperyalist güçlerden uzak kalındığını söyleyerek olumlu karşılar.⁵²²

Tam da bu noktada önemli bir ayrıntıya değinmek gerekmektedir. Zira Şefik Hüsnü'ye göre burjuvazinin devlet müdahalesiyle kontrollü büyümesi ve bu esnada ulusal anlamda bir sınıf mücadelesinin yaşanmayacak olması, asla sınıflar arası bir uzlaşma noktasına gerilemek anlamını taşımayacaktır.⁵²³ 1924 yılında yazdığı bir yazıda Şefik Hüsnü, Halk fırkasının temelini küçük burjuvaziye ve onlarla işbirliği içerisinde bulunan aydınlara dayandığını, bu sınıfın doğal olarak işçi sınıfı hareketine karşı duracağını, fakat uluslararası konjonktürün hükümet üzerinde yaratacağı baskıdan faydalanılmak istendiğini ifade eder.⁵²⁴

Bu görüşe etki eden önemli gelişmelerden biri, Sovyet devrimidir. Şefik Hüsnü, Sovyetler örneği üzerinden, dünya proleter devrimi başladığı anda, geri kalmış ulusların tarihi evreleri kısa sürede geçerek ve güçlü bir burjuvazinin oluşmasına imkan vermeden, sosyalizm hazırlığını yürütecek bir hükümet kurabileceğini ifade eder.⁵²⁵ Türkiye'nin de benzer bir yol izleyebileceği

⁵¹⁸ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 96, 97.

⁵¹⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 43.

⁵²⁰ Hüsnü, Sınıflar, ss. 157, 158, 178.

⁵²¹ Hüsnü, Sınıflar, s. 222.

⁵²² Hüsnü, Konuşmalar, s. 26.

⁵²³ Hüsnü, Sınıflar, s. 180.

⁵²⁴ Hüsnü, Sınıflar, s. 184.

⁵²⁵ Hüsnü, Sınıflar, s. 104.

düşünölmüştür. Türk burjuvazisinin bugünden yarına güç kazanamayacağı, dolayısıyla demokratik devrimin devam edeceği görüşü de, bu düşünceye eklenir.⁵²⁶

Şefik Hüsnü'nün milli devleti, dolayısıyla milli burjuvaziye destekler nitelikteki görüşü, hiç kuşkusuz emperyalist işgal ortamıyla da doğrudan ilintilidir. Ülkenin, Avrupa kapitalizmi açısından, hammadde sağlayan ve ürün stoklarını eritilebileceği bir kurtuluş vesikası haline gelmemesi öncelikli hedef olarak ortaya konulur. Şefik Hüsnü, emperyalizmin Türkiye işçi sınıfına, “Batı işçisinin işçisi olma” görevini yüklediğini, bu durumun, Batının savaş sebebiyle içerisine girilen krizi, yeni sömürü olanakları vasıtasıyla aşmaya çalıştığı gerçeğine dayandığını söyledikten sonra, emperyalizmin Türkiye'ye hakim olmasının, dünya devrimini de geciktireceğini ifade eder.⁵²⁷

Şefik Hüsnü bu görüşünü Marx'ın, proletarya için yurt kelimesi ancak kendi egemenliğine dayanan bir yeri ifade ettiğı taktirde anlam kazanacak, şeklindeki düşüncesini, okuyucuya hatırlattıktan sonra ortaya koyar. Birinci Dünya Savaşı sırasında emekçilerden beklenen, burjuvazinin yurt savunması masallarına kanmamasıdır. Fakat tam da bu noktada bir fark ortaya çıkar. Şefik Hüsnü, emperyalist ölkelerin, ulus kavramı üzerinden kendi ölkelerine, burjuvazinin çıkarlarını savundurduğunu; Türkiye'de ise ulus kavramının, emekçi kitleleri, emperyalist burjuvaziye karşı savaşa davet ettiğini ifade eder.⁵²⁸ Milli mücadele ve sonrasında ortaya çıkan iktidar, bu sebeple desteklenmelidir.

Şefik Hüsnü, nihayetinde çok önemli bir çıkarımın kapısına dayanır. O, Türkiye'de sınıfların da sınıf mücadelesinin de var olduğunu fakat yerli kapitalistler, işçi ve köylüye oranla küçük ve zayıf bir azınlık oluşturduğu için, sınıf mücadelesinin yabancı kapitalistlere ve bunların ölkelerindeki temsilcilerine karşı verilen bir ulusal mücadele şeklini aldığını ifade eder.⁵²⁹ Aynı ilişkiyi başka bir biçimde kurarak, milli mücadelenin de bir sınıf mücadelesi olduğunu belirtir.⁵³⁰

Ziynetullah Nuşirevan, Kurtuluş'ta çıkan bir yazısında, Avrupa'daki sosyalizmin, oranın kapitalizmine simetrik bir biçimde doğduğunu, Türkiye'deki sosyalizmin bundan daha farklı olacağını belirterek ekler: “Mesela, bizdeki

⁵²⁶ Hüsnü, Sınıflar, s. 95.

⁵²⁷ Hüsnü, Sınıflar, ss. 49, 91, 221.

⁵²⁸ Hüsnü, Sınıflar, ss. 89- 96.

⁵²⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 151.

⁵³⁰ Hüsnü, Sınıflar, s. 199.

sosyalizm özellikle sosyalizasyon ameliyelerinden ziyade sırf kapitalin emekçiye ezmesine karşı savunma durumunu hazırlama amacına yönelmiş olabilir.”⁵³¹ Bu ayırım, ülke içerisindeki bütün sınıfların ama en çok da işçi ve köylülerin, yabancı kapital tarafından ezilecek olmasından kaynaklanır. Dışarıda “beynelmilel sosyalizm” denirken içeride, ülke koşullarına özgü bir sosyalizmin oluşması söz konusudur.

1925 tutuklamalarıyla Şefik Hüsnü’nün, devlet kapitalizmini ve milli burjuvaziye destekler nitelikteki düşüncesinde bir kırılma yaşanır. Fakat bu kırılma bir sürece yayılarak gerçekleşmiştir. Esasen Şefik Hüsnü, 1923 yılının sonlarından itibaren, hükümetin uyguladığı işçi politikalarından memnun olmadığını, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararların uygulamaya konması ve özellikle sendika yasaklarının kaldırılması talebini sık sık dile getirir. İşçi kuruluşlarına ve devrimcilere, hükümet tarafından yapılan baskıdan dolayı endişeli olduğunu kamuoyuyla paylaşır. 1925 yılındaki tutuklamalar iplerin kopmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak emperyalizme karşı, Kemalist iktidarın yanında alınan yer boşaltılarak, Kemalist iktidara karşı mücadele edilmeye başlanır. Şefik Hüsnü’nün yazı ve konuşmalarında Halkçı İktidar nitelemesi yerini, Kemalistler, Kemalist Parti nitelemelerine bırakır.⁵³² O, Kemalistleri iktidara gelene kadar anti- emperyalist ve devrimci, iktidarı elde ettikten sonra ise emperyalizmle uzlaşma içerisinde görür. Fakat tam da bu nedenle, devrimciler ilk dönemde yapması gerekeni yapıp Kemalistleri desteklemiştir. Zira ilk dönem için gerici monarşiyi ülkeden tasfiye etmek öncelikli amaçtır.

Partinin ve Şefik Hüsnü’nün bu değişimini etkileyen önemli bir aktör Komintern’dir.⁵³³ Şefik Hüsnü’nün görüşlerinin daha Marksist- Leninist bir çizgiye kaydığı söylenebilir.⁵³⁴ Bu değişimin en önemli yanı, sınıflar arası işbirliği düşüncesinin yerini sınıf mücadelelerinin keskinleştiği düşüncesine bırakmasıdır.⁵³⁵

Türkiyeli sosyalistler için mücadelenin özgün kısmı emperyalizme karşı mücadeleden kaynaklanır. Ülke içerisindeki burjuvazinin proletarya üzerinde

⁵³¹ Kurtuluş, s. 237.

⁵³² Hüsnü, Konuşmalar, ss. 16, 17.

⁵³³ Unsur, s. 78.

⁵³⁴ Unsur, s. 115.

⁵³⁵ Hüsnü, Konuşmalar, s. 41.

kurmaya çalıştığı hakimiyetin, Avrupa burjuvazisinin Türkiye proletaryası üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyet karşısında ikinci plana atıldığı görülür.

Osmanlı'nın son cumhuriyetin ilk dönemindeki sosyalist hareketlerin büyük bir kısmı, enternasyonalizm ilkesine uygun hareket etmeye çalışmıştır. Şefik Hüsnü, Türkiye'de anti- emperyalist mücadelenin desteklenmesinin, dünya proleterleri açısından da gerekli olduğunun altını çizdiği, yukarıda ifade edilmişti. Ethem Nejat, bütün dünyanın “dönüm devrinde” olduğunu belirttikten sonra, yalnızca ülke içiyle sınırlı olan uğraşların yetersiz olduğunu, dünyadaki değişimi gözlemek gerektiğini belirtir.⁵³⁶ Proletaryayı yalnızca enternasyonal sosyalizmin kurtaracağını söyler.⁵³⁷

Özellikle Şefik Hüsnü, yazı ve konuşmalarında Musul sorununa, Enternasyonale, Çin devrimine, Arabistan, İran, Mısır, Yunanistan ve Balkanlar'daki siyasal hareketlere, kısacası uluslararası ilişkilere ve bu ilişkiler karşısında proletaryanın takınacağı tutumun ne olacağına sıklıkla değinmiştir. Bu çabanın altında, dünyada gerçekleşen diğer devrimlerin Türkiye'yi etkileyeceği düşüncesi yatmaktadır.

İşçi sınıfının barıştan yana olması gerektiği; savaşın yalnızca burjuva hükümetlere fayda sağlayan bir şey olduğu belirtilir. Kurtuluş yazarlarından Sadrettin Celal, Milletler Cemiyeti'yle ilgili yazdığı bir yazıda, sürekli barış halinin, burjuvazi ile proletaryayı kaynaştıracak herhangi bir gücün bulunmaması nedeniyle sınıf savaşı var olmaya devam edeceğinden, mümkün olmadığını belirtir.⁵³⁸

Şefik Hüsnü ve TKP, her ne kadar 1925 yılındaki Kürt ayaklanmasında, iktidara destek vereceğini açıklamış olsa da, azınlıklar konusunda ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini benimsemiştir.⁵³⁹ TKP'nin 1925 yılındaki çıkışı, dincilik ve feodalizme dairdir. 1926 yılında patlak veren Musul sorununa dair alınacak önlemler arasında “Kürdistan'ın geniş halk kitlelerine, İngilizlerin baskısından ve kendilerini ezen feodaller ve dincilerden kurtulur kurtulmaz, kendi hükümet biçimlerini kendilerinin belirleme hakkının tanınacağını resmen açıklanması.”⁵⁴⁰ şeklinde bir madde bulunmaktadır. Bundan bir sene sonra, Komünist Enternasyonal

⁵³⁶ Kurtuluş, s. 180.

⁵³⁷ Kurtuluş, s. 181.

⁵³⁸ Kurtuluş, s. 228.

⁵³⁹ Hasan Basri Gürses, **Şefik Hüsnü Yaşamı Yazıları Yoldaşları**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 258.

⁵⁴⁰ Hüsnü, Konuşmalar, s. 22.

dergisine yazdığı bir yazıda, 1925 “dinci ve gerici” ayaklanmasının feodal düzen kalıntılarının tasfiyesi için iyi bir fırsat olduğunu fakat Kemalist rejimin, feodalizme karşı değil, hükümete düşmanca tavır alan bazı feodal beylere karşı durmakla yetindiğini ifade eder.⁵⁴¹

Sınıf mücadelesi kuramına dair ortaya konan tüm bu görüşler, proletaryanın iktidar hedefi olmaksızın sınırlı bir anlam ifade eder. Özellikle 1925 sonrasında, iktidar hedefiyle tarih sahnesine çıkacağı düşünülen proletaryanın örgütlenme meselesi, sosyalist hareket açısından ayrıca önem kazanmıştır.

2.5.1. Sendikalar Üzerine

Osmanlı devletinde, işçi hareketi, 1908 öncesi, 1908- 1913 dönemi ve 1913-1919 dönemi şeklinde ele alınabilir.⁵⁴² Bu dönemlemeyi Türkiye’ye uzatmak için, 1919-25 ve 1925 sonrası iki dönemi de eklemek gerekmektedir.

Sahip olduğu özgün dinamikler nedeniyle, işçi örgütlenmelerine ve grevlere ağırlıklı olarak 1908 yılında 2. Meşrutiyet sonrası dönemde rastlanır. Bu tarihten önce var olan işçi örgütlenmeleri genel olarak ticari faaliyet yürüten yardım kuruluşları olarak adlandırılabilir. Özellikle yabancı işçiler öncülüğünde, ücrete ek gelir elde edebilmek amacıyla kurulmuş bu cemiyetlerin ömürleri de epey kısa olmuştur.⁵⁴³

1908 ve 1913 yılları arası dönem, Tatil-i Eşgal ve Cemiyetler Kanununa rağmen, işçi örgütlenmesi açısından canlı bir dönemdir. Bu dönemde hem yeni örgütlerin kurulduğu hem de grev sayısının ciddi oranda arttığı görülür. 1912 Balkan, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşıyla 1919 yılına dek sürecek yeni bir döneme girilir. Yeni dönemde işçi hareketinin sönümlendiği söylenebilir.

Osmanlı’daki ilk sendikanın 1895 yılında İstanbul’da kurulan ve bir yıl sonra kapatılan, yöneticileri arasında sosyalist hareketin önde gelen isimlerinden Ethem Nejat’ın da bulunduğu Amele-i Osmani Cemiyeti olduğu söylenir.⁵⁴⁴ 1908

⁵⁴¹ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 90, 91.

⁵⁴² Yıldırım, ss. 99- 146.

⁵⁴³ Yıldırım, s. 114.

⁵⁴⁴ Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi Çalışma Ekonomisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 241. Yıldırım, Amele-i Osmani Cemiyeti’nin, siyasi yönü daha ağır bastığı için sendika yerine, üyeleri

sonrasında işçiler hızlı bir biçimde örgütlenmeye başlamışlardır. Akkaya, cumhuriyetin kuruluş döneminde işçilerin, sendikalar ve cemiyetler olmak üzere iki biçimde örgütlendiğini fakat cemiyet örgütlenmelerinin sendika yasaklarını aşmak adına kullanılmasından ötürü, bunların da sendikalar içinde yer alması gerektiğini ifade eder.⁵⁴⁵ Bu ifade, ikinci meşrutiyet sonrası kurulan dernek ve cemiyetleri de içine alacak şekilde genişletilebilir.

Sol ve sosyalist hareketlerin en çok geliştiği yer olan Selanik'te kurulan işçi derneklerinin bir kısmı, sosyalist hareket için mihenk taşı olma özelliği gösterirken bir kısmı ise sınıf bilincinden yoksun, işverenin liderlik ettiği, sınıf karşıtı bir yapıya sahip olduğundan zamanla devletle iç içe geçmiştir.⁵⁴⁶ 1901 yılında Selanikli bütün işçilerinin kurduğu Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, hem sosyalist niteliğe sahip olması hem de Hristiyan, Yahudi ve Müslüman işçileri barındırması yönüyle dikkat çeker. Tütün işçilerinin bağlı oldukları dernekler arasında, farklı illerde kurulmuş olsalar bile, dayanışma ve birliğin varlığı söz konusudur.

1908 devrimi sonrasında kurulan bir başka örgüt olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, farklı milletlerin bir araya geldiği kitlesel eylemler düzenler, işçilere sosyalizmi ve onun anarşizmden farkının ne olduğunu anlatır. Bu açıdan federasyon, Marx'ın sendika tanımına uygun bir sosyalizm okulu olarak adlandırılabilir.⁵⁴⁷ Sosyalist Federasyon yurt içi ve yurt dışındaki işçi örgütleriyle ilişki kurmaya çalışmıştır.

İşçi örgütleri daha çok demiryolu, tütün, tekstil, liman, maden alanlarında görülür. Tarım alanında sendikal niteliğe sahip bir örgüt göze çarpmaz.⁵⁴⁸ Şefik Hüsnü, 1925 yılında yazdığı bir yazıda köylüler dağınık bir halde bulunduklarından, eyleme geçme ve örgütlenme olanaklarının kısıtlı olduğunu fakat köylülerin, işçi örgütlerinin önderliğini kabul ederek burjuvaziye karşı durması gerektiğini ifade eder.⁵⁴⁹

arasında işçilerin bulunduğu siyasi bir örgüt olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını belirtir. Bknz. Yıldırım, ss. 108, 109.

⁵⁴⁵ Akkaya, s. 84.

⁵⁴⁶ İlk için Selanik Yahudi tütün işçileri, ikincisi içinse Yahudi ahşap işçileri örnek gösterilebilir. Selanik'teki sanayi sektörü için bknz. Donald Quataert, "Selanik'teki İşçiler, 1850- 1912", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.101- 120.

⁵⁴⁷ Yıldırım, s. 163.

⁵⁴⁸ Yıldırım, s. 135.

⁵⁴⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 241.

En önemli işçi kuruluşlarından olan Beynelmilel İşçiler İttihadı ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası tarafından kurulan Türkiye İşçi Derneği'nin Sovyetler Birliğiyle bağlantısı vardır.⁵⁵⁰ Sınıf temeline dayalı bu iki dernek de Kızıl Sendikalar Enternasyonalı Profintern'e üye olmuştur. Şefik Hüsnü, bu iki örgütün tek hatasının, işçiler arasında yeterli propaganda yürütmeden çok genel bir programla ortaya çıkmaları olduğunu söyler.⁵⁵¹

Osmanlı'da özellikle Müslüman Türk kadınlarının ekonomik gelişimini hedefleyen Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, 1916 yılında kurulmuştur.

Karakışla, Osmanlı işçi kuruluşlarının bir takım zaafı olduğu bahseder. İşçilerin küçük bir bölümü örgütlenmiştir, örgütlenenler arasında gayrimüslimlerin sayısı çoğunluktadır, kuruluşlar kendi aralarında bağlantısızdırlar, işçi örgütleri arasında bir sınıf dayanışması yoktur, grevler örgütsüzdür ve sendikaların ömrü grevle sınırlıdır, işçiler dayanışma fonu oluşturamadığından grevlerde sabırsızdırlar.⁵⁵² Yıldırım, Osmanlı işçi örgütlenmesinde ağırlıklı olarak beyaz yakalı işçilerin yer aldığını, mavi yakalıların bu örgütlerin içine gitmeye pek de hevesli olmadığını ifade eder.⁵⁵³

Hem Osmanlı hem de Türkiye cumhuriyeti devleti, sendikal örgütlenmeleri ve faaliyetleri tanımamak konusunda istikrarlı bir davranış sergilemiştir. Fakat işçiler, örgütlenme hakkına sahip olmasa da çalışma yaşamlarına dair tepkiler vermeyi kesmemiş, bu durum devletin sosyal politikaları belirlemesi noktasında etkili olmuştur.⁵⁵⁴ Bütün bunlar elbette sınıf mücadelesinin bir parçası olarak algılanmalıdır. Zira sınıf mücadelesinin varlığı için değil ilerlemesi için işçi örgütlerinin ve kendi için sınıf konumunun gelişmiş olması gerekir.

Osmanlı sosyalistleri arasında, örgütsel anlamda ilk dönemde sendika ve parti ayrımı çok belirgin değildir. Sosyalistler bir taraftan toprak da dahil olmak üzere tüm üretim araçlarının devletleştirilmesini talep ederken bir taraftan da işçilerin çalışma koşullarına dönük hakları talep etmeyi kendilerine gaye edinmişlerdir. Bu talepler kimi zaman siyasi partiler üzerinden dile getirilse de sendika, sosyalist partiler için de vazgeçilemez bir öneme sahiptir. Dr. Refik Nevzat, işçilerin güçlenmesi ve

⁵⁵⁰ Yavuz, s. 167.

⁵⁵¹ Hüsnü, Sınıflar, s. 115.

⁵⁵² Karakışla, ss. 42- 45.

⁵⁵³ Yıldırım, s. 118.

⁵⁵⁴ Nacar, s. 176.

deneyim kazanması için sendikanın önemine vurgu yapar.⁵⁵⁵ Sendika, işçilere hem savunma gücü sağlayacak hem de ürettiğinin bilincine varmasına yol açarak kendi önemini kavratacaktır.

Şefik Hüsnü de işçilerin bir araya gelmesi için birlikler kurulması gerektiğini söyler.⁵⁵⁶ İşçiler öncelikle mesleki dernekler etrafında toplanıp, ekonomik çıkarlarını savunmalı, ardından da yoksul köylülerle birlikte kurdukları sınıf partisinde devrim için mücadele vermelidirler.⁵⁵⁷

1926 yılı itibarıyla Türkiye’de var olan sendikaları üç başlık altında ele alır⁵⁵⁸: İlk grupta 1908, 1909’da halkın coşkulu olduğu yıllarda kurulmuş sendikalar bulunur. Bunlar pasif ve görevleri konusunda sınırlı bir bilince sahip olan sendikalardır. İkinci grupta Burjuva partilerince kurulan ya da yönetilen sendikalar bulunur. Bu sendikalar, işçilerin baskısı sebebiyle komünistlerle çalışmak zorunda kalırlar. Son grup komünistler tarafından kurulan ya da tümüyle komünistlerin etkisi altında bulunan sendikaları içerir. Genellikle taşrada kurulmuşlardır. Bunlar, Profintern’ün talimatlarını yerine getirmeye çalışırlar.

İşçi birlikleri kimi zaman, işçileri aydınlatmak için sık sık toplantılar yapmaması yüzünden eleştirilir; bu toplantıları düzenlemenin, birliklerin en önemli görevlerinden biri olduğu ifade edilir.⁵⁵⁹

Greve katılmak, Şefik Hüsnü’ye göre işçi sınıfının görevidir. Grev başarısızlıkla sonuçlansa bile bir eğitim verdiği ve deneyim kazandırdığı için işçiler açısından faydalıdır.⁵⁶⁰

2.5.2. İşçi Sınıfı Partisi ve Taktikleri Üzerine

1919 sonrasında, gayrimüslimlerin ön plana çıktığı sosyalist partiler, yerini Türk ve Müslümanların yoğun olarak bulunduğu sosyalist partilere bırakmıştır. 1910 yılında Türkler tarafından kurulan ilk siyasi parti olan OSF, Hüseyin Hilmi öncülüğünde kurulur. Parti, Osmanlı işçi sınıfının en zayıf bölümünü oluşturan Türk

⁵⁵⁵ Erdem, ss. 256- 261.

⁵⁵⁶ Hüsnü, Sınıflar ss. 129- 134, 142.

⁵⁵⁷ Hüsnü, Sınıflar, s. 235.

⁵⁵⁸ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 51, 52.

⁵⁵⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 137.

⁵⁶⁰ Hüsnü, Sınıflar, ss. 152, 155.

ve Müslüman işçilerin örgütlenmesinde önemli rol oynar. Partinin kuruluşundan önce basılmaya başlayan İştirak gazetesi, zaman zaman yayın hayatına ara vermek zorunda kalır. İnsaniyet, Medeniyet ve Sosyalist, partinin diğer süreli yayınlarıdır. OSF, II. Enternasyonal’le ilişki içerisindedir.

OSF kurucuları içerisinde sosyalizmi, kuramsal açıdan özümseyen aydınların ve tabandan gelen bir sınıf hareketinin olmayışı, İştirak’ta Anarşist, Liberal, Müslüman ve Sosyalist görüşlerin bir arada bulunmasına neden olur.⁵⁶¹ Hüseyin Hilmi de sosyalizme, liberalizmden gelir, sosyalizme dair teorik bilgisi oldukça kısıtlıdır. Esasen Osmanlı aydınlarının büyük bir kısmının sosyalizme dair bilgisi, Fransız ütöpik sosyalizmiyle sınırlıdır. İştirak’ta zamanla, sosyalizm vurgusu artmaya başlar. Temmuz 1912 sayısında Marx’ın Kapital’ini Türkçeye çevirip parça parça yayımlama planından bahsedilir.⁵⁶²

Dr. Refik Nevzat’ın kaleme aldığı bir yazıda partiyle alakalı şu sözler yer alır: “Düstur diyor ki; sosyalist fırkası ‘bir sınıf fırkası’dır. O halde demek oluyor ki, mevcudiyeti ‘mücadele-i sunuf’ ile kaimdir ve bütün sosyalizm icraatı da bu mücadelenin teşhisi üzerine müsteniddir.”.⁵⁶³ Yani parti, doğrudan doğruya bir toplumsal sınıfa dayanır ve onun çıkarlarını temsil eder; partinin varlığı ve sosyalizm, sınıf mücadelesine dayandırılır.

1919’da Hüseyin Hilmi öncülüğünde, Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın devamı niteliğinde Türkiye Sosyalist Fırkası kurulur. Yeni partinin yayın organı İdrak’tır. Kurucularının önemli bir bölümünü, yurt dışında okumuş ve Türkiye’ye dönmüş gençler oluşturur fakat idare heyetinde vatman, memur, boyacı, makinist gibi işçiler bulunmaktadır.⁵⁶⁴ Fırkanın programında üretim araçlarının devletleştirilmesi savunulur fakat miras hakkının kaldırılması hedeflenmez.⁵⁶⁵ Osmanlı aydınları toplumun, üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünüşünün, var olan eşitsizliğin kaynağı olduğunu bildiklerinden, sosyalist partilerin sıklıkla dile getirdiği talep, üretim araçlarının ortak mülkiyetidir. Proletarya devrimi, buna bağlanmıştır.

⁵⁶¹ Erdem, ss. 38, 46.

⁵⁶² Gürsoy, s. 593.

⁵⁶³ Erdem, s. 250.

⁵⁶⁴ Erdem, ss. 130, 204.

⁵⁶⁵ Erdem, ss. 132, 133.

TSF özellikle 1919 ve 20'li yıllarda, Hüseyin Hilmi öncülüğünde yürüttüğü başarılı grevlerle ön plana çıkar. Bu grevler nedeniyle partiye üye işçilerin sayısı fazladır. Kitle ile bağı olan bir parti olarak nitelendirilebilir. Fakat bir siyasi parti olmasına rağmen sendikal faaliyetleri üstlendiği için zaman zaman eleştiriye de tabi tutulmuştur. Partinin bu tutumu, sendikal faaliyetlerin yasaklanmış olmasıyla açıklanabilir. Hem Osmanlı hem de Türkiye Sosyalist Fırkaları, Avrupa'daki sol partilerin politikalarını yakından takip etmişlerdir.

Hüseyin Hilmi, çoğu kez başına buyruk hareket etmiş, kuramdan uzak, pratiğe dönük bir siyasi mücadele biçimi benimsemiştir.⁵⁶⁶ Grevci işçilere maddi kaynak bulmak için, işgal güçleriyle görüşmekten çekinmemiştir. TSF'nin 1920'de yapılan ikinci kongresinde, kendisinin azledilemez ve daimi reis olarak kabul edilmesini isteyerek parti içinde anti- demokratik bir eyleme girişmiştir. Bu eylem partiden kopmaların yaşanmasına ve Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırkası gibi yeni partilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. TSF'nin parçalanıp etkisini yitirmesinin ardından, diğer sosyalist partiler, işçilerle ancak sınırlı bir düzeyde somut ilişkiler kurabilmiştir.⁵⁶⁷

1919'da Dr. Hasan Rıza öncülüğünde Sosyal Demokrat Fırkası kurulmuştur. II. Enternasyonal çizgisindeki bu parti, etkinlik gösteremeden dağılmıştır.

Aynı yıl Dr. Şefik Hüsnü Değmer öncülüğünde Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Şefik Hüsnü, Fransa'da eğitim görmüş bir aydındır. Fırka, Berlin'de kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinden beslenmiştir.⁵⁶⁸ Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi 1 Mayıs 1919'da Kurtuluş dergisini yayımlamaya başlayarak ve Türkiye İşçi Derneğini kurarak, Türkiye'deki ilk Marksist siyasi parti, sendika ve yayının tohumu olmuştur.⁵⁶⁹

Kurtuluş dergisi 1919 yılında Berlin'de basılan çift sayıdan sonra, 1920 İngiliz işgaline kadar İstanbul'da beş sayı basılır. Yazarları arasında Ethem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Namık İsmail, Sadrettin Celal Antel, Vedat Nedim Tör, Mümtaz Fazlı Taylan, Falih Rıfkı Atay, İsmail Hakkı gibi isimler bulunur. 1921 yılında ise Şefik Hüsnü, 1925 tutuklamalarına kadar, Aydınlık Gazetesini

⁵⁶⁶ Erdem, s. 63, 64.

⁵⁶⁷ Güzel, İşçi Hareketi, s. 108.

⁵⁶⁸ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar- I (1908- 1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000, (Sol), s. 167.

⁵⁶⁹ Tunçay, Sol, s. 468.

yayımlamaya başlar. Bu tarihten sonra düzenli bir yayın organı olmayan parti, Alev, Kuvâ-yı Milliye, Bolşevik isimli, daha çok propagandaya dönük yayınlar yapmıştır.⁵⁷⁰

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası genel olarak Almanya ve Fransa'da okuyan, Almanya ve Fransa'daki sosyalist hareketi tanıyan, III. Enternasyonal yanlısı gençler tarafından kurulmuş Marksist bir partidir.⁵⁷¹ Dr. Şefik Hüsnü Değmer, bilimsel sosyalizm esaslarını savunma gayreti ile Türkiye sosyalist hareketi içindeki en önemli teorisyenlerden biri haline gelmiştir. Hem daha çok işçi sorunlarına değinildiği Orak Çekiç'te⁵⁷² hem de aydın kesime yönelik teorik tartışmaların yer aldığı Kurtuluş ve Aydınlik'ta pek çok yazısı çıkmıştır. Şefik Hüsnü, bu yayınların çoğunluğu işçi olan üç binden fazla okuyucusu olduğunu söyler.⁵⁷³

Kurtuluş yazarlarından olan Vedat Nedim, işçi ve çiftçi derneklerinin, proletaryanın toplum içindeki durumunu sağlamlaştıracağını fakat Erfurt Programı'nda da ifade edildiği üzere, ekonomik hakların ancak siyasi hakların varlığında geliştirilebileceğini belirtir.⁵⁷⁴ Böylece özel mülkiyete karşı olan sosyalist partilerin, işçi sınıfının menfaati için ne denli elzem olduğunu altını çizer.

Kurtuluş'un İstanbul'da basılan son sayısında Marx ve Engels'in birlikte kaleme aldıkları "Komünist Beyannamesi"nin çevrilmekte olduğu ve kısa süre içerisinde basılacağı müjdesi okuyucuya verilir.⁵⁷⁵ Manifesto, iki yıl sonra Şefik Hüsnü'nün çevirisiyle basılır.

Şefik Hüsnü siyasi partilerin, toplumda karşı kutuplarda bulunan sınıfların çıkarlarını savunan organlar olduğunu belirtir ve ekler: "kapitalizm sınıfları, sınıflar partileri ve parti mücadelelerini yaratır"⁵⁷⁶. Sosyalist partilerin temel amaçlarından birinin, yanlış sınıfa mensup olduğunu düşünen işçilerin bilincini uyandıran, onlara kim olduklarını ve ne kadar kalabalık olduklarını gösteren bir ayna görevi görmek olduğunu ifade eder. Partiler, "Yalnız başlarına kaldıkları takdirde, birbirlerini bulmaları, sınıf örgütü kadrolarına girmeleri imkanı olmayan fertleri birleştiren birer çekici merkezdirler."⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Unsur, s. 111.

⁵⁷¹ Erdem, s. 141.

⁵⁷² Tunçay, Sol, ss. 194, 195.

⁵⁷³ Hüsnü, Konuşmalar, s. 15.

⁵⁷⁴ Kurtuluş, s. 34.

⁵⁷⁵ Kurtuluş, s. 288.

⁵⁷⁶ Hüsnü, Sınıflar ss. 95, 96.

⁵⁷⁷ Kurtuluş, s. 174.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, sol içinde birlik sağlanması adına 1919 ve 1921 seçimlerinde iki önemli adım atmış, fakat çabaları sonuç vermemiştir. 1919 tarihinde iki bin kişilik bir işçi kitlesinin bir araya geldiği toplantıda, Şefik Hüsnü tarafından okunan kararda, iki dereceli seçim usulünün burjuvaziye faydalı olduğu, proletaryanın ise haklarını koruyamadığı belirtilmiş; meclise, doğrudan doğruya eşit, gizli ve nispi seçim yöntemine dair bir kanun tasarısı verilmesi talebi dile getirilmiştir.⁵⁷⁸ Buna rağmen TİÇSF, 1919 seçimlerine girmeme gibi bir tavır takınmamıştır. Parti seçimlere girmiş fakat milletvekili çıkaramamıştır. Ayrıca Şefik Hüsnü, 1923 tarihinde Aydınlık'ta çıkan bir yazısında, burjuva devrimini gerçekleştirerek ulusal bağımsızlığın kazanılmasına neden olan partilere, oy verilebileceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁹

TSF kitlesi olan bir parti gibi görünürken Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ise kitlesi olmayan ama sosyalizm ilkelerini savunan bir parti olarak görülür.⁵⁸⁰ Şefik Hüsnü'nün bir aydın hareketine öncülük ettiği söylenebilir. TİÇSF, TSF'yi teoriden kopuk olduğu ve işgalci güçlerden yardım alarak grevleri finanse ettiği gerekçesiyle eleştirir.⁵⁸¹ İki parti arasındaki anlaşmazlığın temel nedenlerinden biri de TSF'nin II. Enternasyonal, TİÇSF'nin ise III. Enternasyonal çizgisinde olmasıdır.

O dönemde ortaya çıkan bir başka sol parti Türkiye Komünist Partisi'dir. İttihat ve Terakki tarafından Sinop'a sürgün edilen ve 1914'te buradan Rusya'ya kaçan Mustafa Suphi, Rusya'da Bolşevik fikirlerle tanışarak bu fikirleri benimser.⁵⁸² 1918 yılında Mustafa Suphi'nin de içinde bulunduğu bir grup, toplanılan konferansla, Türkiye'deki amele ve rençperler arasında örgütlenmeyi sağlamak ve sosyalist hareketin Türkler arasında yaygınlaştırmak amacıyla Türkiye Komünist Teşkilatını; teşkilatın ilk kongresinde de Türkiye Komünist Partisi'ni kurar.⁵⁸³ Partinin işçilerin yanında köylülerin de örgütlenmesi ve sosyalizm savaşına kazandırılması amacı gözden kaçmamalıdır.

⁵⁷⁸ Kurtuluş, s. 209.

⁵⁷⁹ Hüsnü, Sınıflar, s. 126.

⁵⁸⁰ Erdem, s. 184.

⁵⁸¹ Bknz. Hüsnü, Sınıflar, ss. 31, 32.

⁵⁸² Tunçay, Sol, s. 99.

⁵⁸³ Unsur, s. 37.

Partinin başına Mustafa Suphi, genel sekreterliğine ise Ethem Nejat seçilmiştir. Yeni Dünya isimli bir yayın organı vardır. Mustafa Suphi'nin, Yeni Dünya'da çıkan yazıları teorik içerikli değil, propaganda yapmaya dönüktür.⁵⁸⁴

TKP de tıpkı TİÇSF gibi, emperyalist saldırıya karşı tek ve güçlü bir cephe kurulması gerektiğini söylemiş, bunun için “Türkiye İşçilerine” başlığıyla özel bir çağrı yayımlamıştır.⁵⁸⁵ 1922 yılına gelindiğinde, sol grupların birleştirilmesi amacı, TİÇSF'nin TKP adı ile Komintern'in alt bölümü olarak varlığını sürdürmesine yol açacaktır.

TKP, 1925 Tahriri-i Sükun Yasası ve ardından gelen tutuklamalarla, bir zamanlar desteklediği Kemalist iktidardan önemli bir darbe yemiştir. Bu tarihten sonra sol hareket için çalışma biçimini değiştirdiği yeni bir dönem, illegal dönem başlar. Şefik Hüsnü, İstiklal Mahkemeleri komünistler hakkındaki kararını verinceye kadar, yarı legal çalışma yapma umudunun olduğunu fakat verilen kararın sertliğinin, bu umidi söndürdüğünü ifade eder.⁵⁸⁶

Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi'den devraldığı tek şey TKP değildir. Şefik Hüsnü'nün 1923 yılında tamamladığı Manifesto çevirisine, Mustafa Suphi 1919 yılında başlamış fakat bitiremeden katledilmiştir.

1920 yılında Ankara'da Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası kurulur. Emek gazetesi ve Yeni Hayat dergisi yayın organları arasındadır. III. Enternasyonal ile ilişki kurar.

1919 ve 1922 yılları arasında var olan başka siyasi partiler de vardır fakat bunların birçoğu etkisiz, bir kısmı da sol hareketin önünü kesmek için sermaye ve hükümet tarafından kasten kurdurulmuş partilerdir. Osmanlı Mesai Fırkası, İşçi Sosyalist Fırkası, Amele Siyanet Fırkası ikinci grup partilere örnek gösterilebilir.

1919 sonrasında kurulan sosyalist örgütler genellikle siyasi parti olarak kurulurlar fakat sendikal faaliyetleriyle ön plana çıkarlar. Devlet yönetimine sahip olma gibi bir amaçları yoktur; muhatapları işçiler ya da genel bir ifadeyle halktır.⁵⁸⁷

TKP, 1925 sonrasında da varlığını sürdürmeye, illegal teşkilatlanma yoluna giderek devam eder. Şefik Hüsnü'nün 1925 sonrası görüşlerinin, Kemalistlerin

⁵⁸⁴ Unsur, s. 40.

⁵⁸⁵ Tunçay, Sol, ss. 315- 320.

⁵⁸⁶ Hüsnü, Konuşmalar, s. 64.

⁵⁸⁷ Yıldırım, ss. 172, 173.

devrimci olma özelliğini kaybetmesinden ötürü değiştiği, yukarıda ifade edilmişti. Bu yüzden Şefik Hüsnü, anti- emperyalist mücadelede artık işçi sınıfının sahneye çıkması gerektiğini; bunun için siyasi partilerin hem emekçileri ve burjuvaziye emperyalizme karşı mücadeleye çekmek, hem de işçi sınıfı ile köylülük arasında bir ittifak kurarak iktidarı ele geçirmeye çalışmak gibi iki önemli görevi olduğunu belirtir.⁵⁸⁸ Bu esnada, antiemperyalist mücadeleye destek verilirken hareketlerin burjuva niteliği ve kapitalist eğilimleri göz ardı edilmemeli, komünist örgütler bağımsızlığını korumalıdır.⁵⁸⁹

1943 yılı itibariyle Şefik Hüsnü, TKP'nin yoğun bir sendikal çalışma yürütme, işçi örgütlerinin legalleştirilmesi için çalışma, var olan sendikalar arasında komünist grup çalışmalarıyla yönetimi ele geçirme, taşrada komünist gruplar kurma ve köylüler arasında sistemli bir propaganda yürütme gibi temel görevleri olduğunu dile getirir.⁵⁹⁰

1919 ve 1925 yılları arasında var olan Türkiye Komünist Gençler Birliği Teşkilatı, Hikmet Kıvılcımlı yönetiminde faaliyet gösterdiği düşünülmektedir.⁵⁹¹ 1930'lar boyunca, Hikmet Kıvılcımlı "Marksizm Bibliyoteği", Kerim Sadi "İnsaniyet Kütüphanesi" ve Haydar Rıfat da "Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı" ile okuyucuları bilimsel sosyalizm ile tanıştırmaya dönük adımlar atmıştır.⁵⁹² Bu esnada birçok klasik metnin de çevirisi yapılmıştır. Fakat okuma yazma oranının %10 ile 20'lerde olduğu bir toplum için, yapılan çevirilerin anlamlı bir değişim yarattığını söylemek doğru olmaz. Bu yayınların alıcısı daha çok bürokrat aydınlar, üniversite hocaları ve öğrencileri olmuştur.⁵⁹³

Marksist öğretisi, üreten sınıf olan işçi sınıfının en büyük üretiminin devrim olacağını, devrimin proletarya eliyle gerçekleştirileceğini ifade etmesine rağmen, 1949 yılında gerçekleşen Çin devrimi, 1950'li yıllara yayılmış olan Küba devrimi gibi örnekler, kapitalizm koşullarının olgunlaşmadığı ülkelerdeki devrimleri gerçekleştirecek sınıfa dair tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Pratiğin teorisi

⁵⁸⁸ Hüsnü, Konuşmalar, ss. 73, 78.

⁵⁸⁹ Hüsnü, Konuşmalar, s. 61.

⁵⁹⁰ Hüsnü, Konuşmalar, s. 169.

⁵⁹¹ Unsur, s. 97.

⁵⁹² Ahmad, s. 150.

⁵⁹³ Ahmad, s. 151.

zorlamasıyla birlikte, teoriden kopuşlar ya da teoriyi genişleterek yorumlamalar söz konusu olmuştur.

Türkiye’de, özellikle Mao’nun devrime dair görüşleri dikkat çekmiştir. Mao’nun devrim için, antiemperyalist ve antifeodal halk kesimlerinin tamamının (milli burjuvazi de dâhil olmak üzere) birlikte mücadelesini öngörüyor olması, Türkiye’de Kemalist Devrimin tamamlanması gerektiği fikrinin ön plana çıkmasına yol açar.⁵⁹⁴ Dünya devrimlerinin yaşandığı ve teoriyle pratik arasında çekişmelerin ortaya çıktığı bir dönemde, Türkiyeli sosyalistler arasında, Çin devriminin pratiğe yaptığı vurgu büyük yankı uyandırır.

Aydın Çubukçu, döneme dair “Lenin’in söylediklerini, kendi mücadelemize yeterince oturtamıyoruz, ama Mao’yu okurken Çin için anlatılan her şey somut, canlı, kendi ülkemizin sorunları gibi karşımıza dikiliyor.”⁵⁹⁵ ifadesini kullanır. Böylece 1960 ve 70’ler boyunca sol hareketin bir kanadının dikkati, büyük ölçüde kıra ve köylülüğe yönelirken “halk savaşı” düşüncesi de ön plana çıkar.

⁵⁹⁴ Aydın Çubukçu, “Türkiye’de Maoculuğun Doğuşu Üzerine Bazı Gözlemler”, Praksis, Sayı: 6, 2002, s.59.

⁵⁹⁵ Çubukçu, s. 57.

SONUÇ

Maddi anlamda sınıflar, ilkel komünal toplumdan sonra ortaya çıkmıştır. Kabaca, tarımsal alanda bir artığın birikmesi, kölecî toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum şeklinde ilerleyen, sınıflı toplumlar çağını başlatır. Sosyalizm düşüncesinin doğmasında, toplumsal sınıfların yarattığı eşitsizlikten duyulan rahatsızlık etkili olmuştur. Bir burjuva devrimi olan Fransız Devriminin beklentileri karşılamaması, düşünürleri eşitlikçi toplumlar nasıl olur, sorusuna ve ütopya kurmaya yönlendirmiştir.

Ütopyacı sosyalistler toplumu sınıflara ayırarak analiz etme, sınıf mücadelesinin farkına varma, tarihsellik, üretim araçlarının ortaklaşması gibi son derece ilerici düşüncelere sahip olmalarına rağmen, işçi sınıfının devrimci niteliğini görememiş, tarihin sınıf mücadeleleriyle ilerlediğini fark edememişlerdir. Sosyalizmin bilimsel bir içerik kazanması ancak Marksizm ile mümkün olmuştur. Ütopik sosyalistler, burjuva toplumu ve kapitalizmi eleştiriyor fakat açıklayamadığı için üstesinden gelemiyorken, Marksizm sömürünün işleyiş mekanizmasını ortaya çıkararak bunu başarır.

Marx ve Engels'in, Fransız ütopik sosyalistleri, Alman felsefesi ve İngiliz ekonomi politiği üzerine inşa edilen düşüncelerinde sosyalizm, ancak sınıf mücadelesi sonucunda yaşanacağı gerçeği üzerinden, bilimsel içeriğini kazanmış olur. Bilimsel sosyalizm, devrimden sonra ne olacağını değil, devrimin nasıl gerçekleşeceğini ele alır. Odaklandığı toplumsal formasyon, yani asıl araştırma nesnesi kapitalizmdir. Devrimi gerçekleştirecek özne olan proletaryanın kimlerden oluştuğu sorusu ve sınıf mücadelesi kuramı, Marksizm içerisinde özel bir yere sahiptir. Bilimsel sosyalizmin ideolojik anlamdaki ilk birikim kuşağını oluşturan Marx, Engels, Lenin ve Luxemburg'un eserlerinde de sürekli olarak var olan tema, elbette ki sınıflar ve sınıf mücadelesi kuramıdır. Yani sınıf kavramı ilk olarak Marksizm içerisinde ortaya çıkmamış olsa da bu kavramı, bilimsellik çerçevesi içerisinde oturtturarak ele alan mecra bilimsel sosyalizmdir.

Bilimsel sosyalizme göre sınıf olmanın temelinde, ortak çıkarlara sahip olma düşüncesi yatar. Toplumun bir kesimi, ötekinin emeğinin ürününe el koyar. Bir sınıfa dahil olan insanlar, yaşamlarını az çok aynı biçimde sürdürmektedirler. Kapitalizmin

temel sınıfları proletarya ve burjuvazidir. Proletarya kavramı, hiçbir üretim aracına sahip olmadıkları için ancak işgüçlerini satarak yaşayabilen modern ücretli emekçiler sınıfını anlatmak için kullanılır. Burjuvazi ise, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ve başkasının ürettiği artığa el koyanlar sınıfıdır. Yani bir kişinin sınıfsal pozisyonu, başkasının emeğini sömürebiliyor olmasına ve sömürmesine, bu sömürünün gerçekleşmesi ise üretim araçlarının mülkiyetiyle kurulan bağa bağlıdır.

Marx, araştırma nesnesi olan kapitalist üretim içerisinde, sınıf kavramını, farklı soyutlama düzeylerinde ele almıştır. Genel olarak, özellikle kapitalizmin gelişmesiyle, iki karşıt kutuptan (proletarya ve burjuvazi) bahsedilirken, daha alt soyutlama düzeylerinde sınıfın katmanlaştığı ve çeşitlendiği gözlemlenir. Bu katmanlaşma, sınıf mücadelesinin ilk nihai noktası olan devrim için belirgin bir önem arz eder. Devrim derken, sosyal sınıf ilişkilerinde yaşanacak köklü değişiklikler kastedilmektedir. Dolayısıyla devrimci sınıf, bu değişiklikleri gerçekleştirme potansiyeline sahip olan sınıf demektir.

Osmanlı ve cumhuriyette yayımlanmış yazılarda, Marksizmin tarihsel materyalist yöntemi çerçevesinde, başka sınıflı toplumlardan bahsedilir, endüstri devriminin kapitalizmi, kapitalizmin de burjuvazi ve proletaryayı doğurduğu ifade edilir. Ancak genel olarak toplumsal sınıflar, ezen- ezilen ilişkisi şeklinde ele alınmış, bu ilişkinin nedeni, üretim araçlarının mülkiyetinin bir sınıfın elinde toplanması şeklinde ifade edilmiştir. Yoksulluk, sefalet ve düşük gelir, öne çıkan temalardır. Artı- değer ve karın oluşumu gibi konulara ancak değinilmiş; bu konular geri planda kalmıştır.

İşçi sınıfı, kimi zaman “çalışanlar” şeklinde ele alınmıştır. Proletaryanın kelime anlamından bahsedilmiş; proletarya, üretim aracını kaybedenlerin Avrupa’daki adı şeklinde tanımlanmıştır. Kelimenin Türkçe karşılığı olmadığından, bu şekilde kullanılması gerektiği ifade edilmiştir.

İşçi sınıfı ya da proletarya ifadeleri, genellikle kapitalist üretime özgü bir unsur olarak değil, çalışan, emek harcayan ve ezilen bir kitleyi, 19. yüzyılın çalışan kesimini anlatmak için kullanılmıştır. Marksizmin klasik metinlerinde proletarya bir yandan, sömürülen ve kötü koşullarda hayatta kalmaya çalışan bir sınıf olarak nitelendirilir. Fakat diğer taraftan dinamik, iradeyi eline alabilen, sınıf bilincine sahip olmasa bile harekete geçebilen, düşmanını tanıyan ve sınıf kinine sahip olma

yönleriyle de ele alınır. Bu noktada Türkiyeli aydınların işçi sınıfını tanımladıkları ilk yazılarda, belirgin bir eksiklik ortaya çıkar. İşçi sınıfı devrim yapabilme potansiyeline sahip ve iktidara talip bir sınıf olarak tanımlanmaz. Çoğunlukla ezilen, aşağılanan, hor görülen, yoksulluk içerisinde yaşayan bir sınıf olma özellikleri ön plana çıkartılır.

Marksizme göre işçi sınıfı, üretim sürecindeki konumu ve bu konumun kendisine verdiği örgütlenme, kolektif davranabilme potansiyeliyle devrimci sınıftır. Feodalizme karşı gelişen kapitalizmin başlangıç aşamasında, aynı özellik burjuvazi için de söz konusudur. Fakat tarihte ilk defa, ezilen sınıflardan biri olarak proletarya, devrimi gerçekleştirme ve iktidarı ele geçirme potansiyeline sahiptir. İşçi sınıfının, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturması, devrimci niteliğini pekiştirir. İşçi sınıfının somut olarak varlığı ve onun, bünyesinde barındırdığı devrim potansiyelini gerçekleştirmesi için gerekli olan sınıf bilinci, Marksizmde, birini ötekinden ayırarak ele alınamayacak olan iki kavramı meydana getirmiştir: Kendinde sınıf ve kendi için sınıf.

Kendinde sınıf, işçinin üretim içerisindeki konumunu ifade etmek amacıyla kullanılır. Sınıfsal pozisyonu belirleyen şey de tam olarak bu konumdur. Marksizmde işsizler de, işçi sınıfına dahildir. Üretim araçlarına sahip olmayan ve geçimini emek gücünü satarak kazanmak zorunda olan kişi, emek gücünü satsın ya da satamasın, işçidir.

Marksizmde işçi sınıfı derken, sadece fabrika işçileri kastedilmez. Fakat fabrika işçilerinin, tüm işçi sınıfının en dinamik, en bilinçli, en önde gelen kanadı olduğu ifade edilir. Ancak unutulmamalıdır ki sınıf ayrımını yaratan şey teknik değil sosyal işbölümüdür. Bu sebeple, işçi sınıfı pratikte içerisinde çok farkı grupları barındırabilir. Kişinin ne iş yaptığı, ne tür yaşam koşullarına sahip olduğu, teknik bilgisi ve gelir düzeyi sınıfsal konumunu belirleme noktasında etkili değildir. Marx'ın kolektif emek kavramı, bu tür ayrımları son aşamada önemsizleştirir. Sınıf konumları, bir ülkede kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak değişiklik sergileyebilir.

Marx ve Engels, yüksek düzeyde soyutlama yaptıklarında, kapitalizmle birlikte sınıf karşıtlıklarının yalınlaştığını ve toplumun, proletarya ve burjuvazi olmak üzere iki karşıt kutba bölündüğünü söylerler. Bu aynı zamanda, geleceğe dönük bir beklentidir de. Fakat daha alt düzeyde soyutlama yapıldığında, küçük

burjuvazi, toprak sahipleri, lümpen proletarya, mali burjuvazi gibi sınıflardan da bahsetmişlerdir. Sınıf içi katmanlar, ara katmanlar ve eski üretim tarzının kalıntıları, bu soyutlama düzeyinde ortaya çıkar. Kapitalizmin gelişmesi, son iki grubun erimesine ve kutupların büyümesine yol açacaktır. Bu katmanların bir kısmı, (örneğin küçük sanayiciler ve küçük rantiyelerin bir bölümü ile köylülük) zamanla işçi sınıfına, diğer bir kısım ise (örneğin küçük sanayiciler ve küçük rantiyelerin bir bölümü ve toprak sahipleri) burjuvaziye katılacaktır.

Türkiye sosyalist hareketi içerisinde, genel olarak işçi sınıfının tabanının geniş tutulduğu, kapsamı geniş bir sınıf tanımı yapıldığı söylenebilir. Klasik metinlerde olduğu gibi işsizler de işçi sınıfına dâhil edilir. Sanayinin gelişmemesiyle sınıfın yokluğu arasında bir bağ kurulmaz. İşçi sınıfı vardır fakat ona çok temel bir güç sağlayan bilinci ortada yoktur. Proletaryanın kapsamının geniş tutulması, daha alt soyutlama düzeylerinde işgücünün, köylüler, istikrarlı ve tecrübeli emekçiler, fabrika ve köy arasında mekik dokuyan köylü- işçiler, mükellef işçiler, askerler, hükümlüler, köleler, savaş esirleri, yabancı uzmanlar, yabancı işçiler, kadın ve çocuk işçiler gibi çok çeşitli biçimlerde görülmesiyle alakalıdır.

Kapsamı bu denli geniş bir işçi sınıfı tanımı, sınıf içerisindeki ayrılıkların anlatılması adına, yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olur. Örneğin Şefik Hüsnü, özellikle sanayi çalışanlarını işaret etmek adına “amele proletaryası” ifadesini kullanır. Ona göre “Amele proletaryası”nın sayısı gün geçtikçe artacaktır. Bu durum kapitalizmin gelişmesi beklentisinin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkımla da ilişkilendirilir. İşçi sınıfı kitlesi, köylüler, küçük çiftçiler, küçük burjuvazi, orta burjuvazi, memurlar ve aydınlardaki çözümlerle büyüyecektir. Ara katmanların çözülmesi bir taraftan işçi sınıfı saflarını diğer taraftan da burjuvazi saflarını kalabalıklaştıracaktır.

Marx ve Engels kapitalizmin gelişmesiyle, orta sınıfın çözülmesi beklentisi içerisinde. Luxemburg ise, “kapitalist orta tabaka” şeklinde adlandırdığı küçük burjuvanın, ekonomik açıdan hızlı ve sürekli bir değişim özeliğine sahip olmasına karşın, asla bütünüyle erimeyeceğini ifade eder. Şefik Hüsnü de, coğrafi bir sınırlandırma yaparak Luxemburg’la aynı görüşü paylaşır. Ona göre küçük burjuvazinin akıbeti Türkiye’de, Avrupa’da olduğundan farklı bir gelişim sergiler. Bu sınıf Avrupa’da rekabete dayanamayarak işçileşirken, sanayisi ve ticareti ilkel

olan Osmanlı'da, giderek büyür. Bu sebeple Türkiye'de gerçekleşmesi muhtemel bir devrimde hükümet, ayakta kalmak için, mutlaka ve mutlaka bu sınıfı kendi tarafına çekmelidir.

Küçük burjuvazi, burjuva ve proleter arasında bir yere sahiptir. Onlara, yanlarında çalıştırdıkları çıraklarının emeklerini sömürdükleri için, ne gerçekten proleter, temel kazanç yolları kendi çalışmaları, emek güçleri olduğu için ne de gerçekten burjuva denebilir. Marx ve Engels, sanayi ve ticaretin pek gelişmediği ülkelerde, kasabalıların ve mülk sahibi köylülerin, burjuvazinin yanı başında biten bir ot gibi varlığını koruduğunu ancak modern uygarlığın geliştiği ülkelerde ise burjuvazi ve proletarya arasında gidip gelen yeni bir küçük burjuva sınıfının oluştuğunu ifade eder.

Marksizmde kendi için sınıf, bilince vurgu yapan bir kavramdır. Sınıfın nesnel olarak var olması, onun bilinç sahibi olan bir özne olmasına, kendiliğinden ve mutlaka yol açmaz. İşçi, emek gücünü satmaya başladığı andan itibaren, hangi toplumsal sınıfa ait olduğunu sezer. Ancak bu bilince erişmesi; yani kendinde sınıf uğrağından kendi için sınıf uğrağına atlaması, ekonomik ve siyasi mücadeleye dâhil olmasıyla mümkün olacaktır. Mücadele içerisinde, öncelikle ekonomik alana dair talepler dile getirilir. İşçi, her gün yeniden sömürüldüğü kapitalizm okulundan ancak, iktidarı talep etmeyi öğrendiği anda mezun olabilecektir. Sınıf savaşımı için, kendi için sınıf bilincinin kazanılması gerekmektedir. Fakat diyalektik bir biçimde, sınıf bilinci de mücadele içerisinde kazanılacaktır. Bu sebeple Marx, bir yandan işçi sınıfına bilinç aktarılması gerektiğini ifade ederken bir yandan da yığınların tarihsel inisiyatifine önem verir.

Burjuvazi, işçi sınıfının bilinç kazanmasını engellemek için, sınıf pozisyonunun ona verdiği rolü oynamaktan çekinmez. Devrimci teorinin işçi sınıfına ulaşmasını engellemeye çalışır. Zira teori olmadan, pratikte başarı elde edilmesi oldukça güçtür. Proletaryanın bilimsel temsiliyetini komünistler üstlenmiştir. Genel olarak, işçiler ve bilimsel bilgiyi üreten ve aktaranlar arasında, karşılıklı bir öğrenme süreci işleyecektir. Fakat komünistlerin kitle üzerinde etkili olabilmesi için, hem ekonominin hem de kitle hareketinin buna müsaade etmesi gerekir. Bu noktada hareketin yörüngesini belirleyen devrimci teorisyenlerse, hızını ve yönünü belirleyen de kitle olacaktır.

Lenin, dışarıdan bilinç temasına özellikle vurgu yapar. Proletarya, sınıf savaşını kazanmak için kendi politikacılarını yetiştirmek zorundadır. Eğer kültürlü bir proletarya yoksa; yani proletarya düşünsel açıdan kendi temsilcilerini çıkaramıyorsa, küçük burjuva aydınlarından devrim için faydalanılabilir. Marx, Engels ve Luxemburg ise, siyasetin bilinç kazandırma etkisinin, sınırlı olduğunu ifade eder.

Sınıf öncülerinin mücadeleye kazandırılması için, propaganda ve ajitasyon etkili iken yığınları sadece bu yolla etkilemek mümkün değildir. En önemli ikna aracı, bu yığınların kendi eylem pratikleridir. Lenin pratik deneyimi, en büyük eğitimcilerden biri olarak görür. Marksizmde, proletaryanın mücadele esnasında kazandığı deneyim ve sürece yapılan vurgu ön plandadır. Mücadele, işçi sınıfına birlik olmayı öğretir. Birleşince muazzam bir güce sahip olduklarının bilincine varmalarını sağlar. Fakat sürece yapılan vurgu, sonucu önemsizleştirmemelidir. Hareketin nihai sonucu olan devrim, gündelik çıkarlara feda edilemez. Sonuç olarak dört teorisyen de, işçi hareketinin kısmi hedeflere ulaşmak için verdiği gündelik mücadele ile ana hedef için verilen mücadele arasında doğrudan birlik olması konusunda hemfikirdir.

İşçi sınıfının gelişiminde ve bir sınıf olarak bilinç sahibi olma sürecinde Marx da Engels de, nüfusun merkezileşmesinin altını çizer. Büyük kentlerde bir araya gelen işçiler, tek tek birey olarak zayıflarsa bile, toplumsal ve siyasal önemlerinin farkına varırlar. Çalışma hayatı onları birleştirmiştir, kent hayatı da birlik bilincinin uyanmasına yol açar. Sınıf çatışmasının yoğunlaştığı anlarda, sınıflar arasındaki kutuplaşma artar. Bu durum, devrimci sınıf bilincinin oluşmasına neden olan başka bir etkidir.

Şefik Hüsnü, sınıf bilici söz konusu olduğunda, köyde/ kentte yaşama, kol emeği/ kafa emeği harcama, eğitilmiş/ eğitilmiş olma gibi ayrımlara gitmeksizin, yalnızca tarım işçilerinin değil, memurların da sınıf bilincinden yoksun olduğunu ifade etmiş fakat “amel proletaryası”nı ayrı bir yere koymuştur. Onlar, kendi çıkarları için sosyalist partilerde birleşmesi gerektiğini idrak etmelerine yol açan bilince erişmişlerdir.

Sınıf bilinci içinde çeşitli düzeyler vardır, bu düzeylerin en tepesinde devrimci bilinç bulunur. Devrimci bilince sahip olan devrimci özne “kendi için sınıf” olabilmenin ötesine geçer. O artık politik bir güçtür.

Kendi için sınıf olabilme ve bilinç kazanma durumu, doğrudan sınıf mücadelesiyle alakalıdır. Luxemburg, sınıf mücadelesi noktasında, kendiliğindencilik savı ile ön plana çıkar. Luxemburg, sınıfın kendiliğindenci dinamizmine, yaratıcılığına, etkileşimine ve atılganlığına büyük bir güven duyar. İşçi sınıfının süreç içerisinde, kendiliğinden kolektif özneler dönüşeceğini, sınıfsal konumun bilinci de etkileyeceğini belirtir. Fakat bu kendiliğindenlik, eylemsizlik anlamına gelmemelidir. Özellikle devrimci dönemde ortaya çıkacak büyük enerji, o enerji içinde bireyin değişeceğine duyulan güven söz konusudur. Bu enerjinin örgütlerce kontrol edilmesi fikrine karşı çıkar. Fakat örgütlü olan aydın öncüler, hareketi hızlandırmak için çaba sarf etmelidir. Luxemburg’a göre, eyleme geçmek için, işçi sınıfının bilinç kazanmasını ve güçlü örgütler kurmasını beklemek doğru değildir.

Şefik Hüsnü 1919- 1925 tarihleri arasında, işçi sınıfının bilinç sahibi olmadığını ifade eder. Fakat hareketin kendiliğindenliğine güveni tamdır. İşçi hareketini komünistlerin yarattığı görüşüne itiraz ederek işçi sınıfının kültür düzeyi düşük olsa da sınıf içgüdüsünün çok gelişmiş olduğunu ifade eder. Bu durum sistemli bir mücadeleye girilmesini sağlamasa da emekçiler her daim isyan etmiştir. Bir sınıf mücadelesi olarak gördüğü milli mücadele esnasında köylülüğün de benzer bir kendiliğindenlikle harekete geçtiğini ifade eder. Kendiliğinden var olan bu hareket, komünistler tarafından belli bir çizgiye yönlendirilmiştir. Dolayısıyla Luxemburg’la büyük ölçüde aynı fikri paylaşır. Bu noktada aydınlara büyük görev düşer. Fakat kastedilen eski yönetim altında yetişmiş ve maddi anlamda bu yönetime bağlı olan aydınlar değildir. Ancak yetişmekte olan gençlerin, sosyalizmi yayma ve bilinç aktarma görevlerini yerine getirebileceğini ifade eder. 1925 yılı itibarıyla Hüsnü, Türkiye işçi sınıfının çıkarlarının ve tarihsel rolünün bilincine eriştiği kanaatine varmıştır.

Luxemburg, teorik ve pratik sınıf bilincini birbirinden ayırarak kitle eylemi içerisinde oluşan pratik sınıf bilincini daha çok önemser. Aşağıdan yukarıya devrim fikrini benimsemiştir. Tam da bu sebeple, “kitle grevi”nin dinamizmine olan inancı

tamdır. O, sınıf mücadelesinin, örgütün ürünü olmasından değil, örgütün sınıf mücadelesi sonucunda doğmasından yanadır.

Türkiye’de ortaya çıkan partiler, 1908 işçi hareketlerinin etkisiyle kurulmuş, kitleyle bağ kurmaya çalışmışsa da genel olarak aydınların girişimleriyle ortaya çıkan partiler olarak kalmıştır. Bu partilerin kadroları, çeşitli sebeplerle Almanya, Fransa ve Sovyetler’de bulunmuş ve buralarda sosyalizmle tanışmış öğrenci ve aydınlardır. Dolayısıyla bilimsel sosyalizm Türkiye’ye, devrimci aydınların kaygısıyla girmiştir. Devrimci partiler de kitlenin doğrudan talebi olmaksızın kurulmuştur. Bu noktada Engels’in, 1840’lı yıllarda İngiltere’deki işçi hareketi üzerine yaptığı değerlendirmenin, TSF ve TİÇSF arasındaki farkı ortaya koymak adına anlamlı olabilir mi, sorusu akla gelir. O tarihte sosyalistler, çartistlere kıyasla daha geniş bir perspektife sahip olmalarına rağmen, işçi sınıfıyla bütünleşmeyi başaramamıştır. Kuramsal açıdan çok daha ileri bir noktada olan TİÇSF ve işçi hareketiyle daha yakın teması bulunan TSF, İngiltere örneğine simetrik bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Luxemburg, proletaryanın iktidarı ele geçirmesinin erken olduğunu iddia eden görüşleri eleştirerek, iktidarın sürekli elde tutulması için en azından birkaç defa vakitsizce elde edilmesi gerektiğinin altını çizer. Bu sayede proletarya, iktidarı elinde tutmasını sağlayacak yetenek ve deneyimi kazanacaktır.

Şefik Hüsnü’nün görüşleri, Luxemburg’un itirazının bir örneği niteliğindedir. O, 1921 yılı itibarıyla Marx’ın devrim için gösterdiği maddi koşulların Türkiye’de oluşmadığını, sosyalist devrimin erken bir hedef olduğunu ifade etmiştir. Devrimin gerçekleşebilmesi için öncelikle şartların olgunlaşması; yani devlet kapitalizminin gelişmesi gerekmektedir. Devlet kapitalizmi uygulandığı taktirde, sınıf mücadelesine dayalı olmayan bir ekonomik ilerleme yaşanacaktır. Bu görüşeler Kemalizmin, kapitalist olmayan bir biçimde gelişmenin mümkün olduğu ve sınıflar oluşmadığı için kaynaşık bir toplumun var olduğu söylemleriyle uyum içerisindedir. Fakat bu iki görüş aynıdır şeklinde bir değerlendirme de yapılamaz. Zira Şefik Hüsnü işçi sınıfının var olduğunu ve onun, burjuvaziden daha gelişmiş olduğunu birçok defa ifade etmiştir. Sınıf mücadelesinin yaşanmaması ifadesi de, doğrudan sınıflar arası bir uzlaşının varlığı şeklinde değerlendirilemez.

Lenin öncü parti kuramıyla, sınıf mücadelesi noktasında, Luxemburg'dan daha farklı bir yerde durur. Lenin'in sınıf mücadelesi kuramının temelinde, devrimci parti vardır. Parlamenter mücadeleyi, sokaklardaki ve fabrikalardaki mücadeleyle birleştirecek sosyalist bir işçi partisi örgütlenmesi fikrini işçilerin zihinlerine işlemenin, devrimcilerin en temel görevi olduğunu belirtir. Zira tarihi değiştirecek olan özne, ancak devrimci parti içinde olgunlaşabilecek; proleterler, bilinç sahibi özneler haline gelebilecektir. Devrimci parti, sıkı bir disipline ve merkeziyetçiliğe tabi olmalıdır. Kendiliğindenlik, işçi sınıfını devrimci bilince değil burjuvazi ideolojisine yakınlaştırır. Lenin'e göre bunun tek istisnası, devrim gibi özel durumlardır. Bunun dışında kapitalizmin kitleleri ezen yapısını kırmak adına, işçi sınıfına, tabandan gelen talepler beklenmeksizin, tepeden reformlarla devrimciler tarafından bilinç taşınmalıdır. Parti, her ne kadar kitlelerle bütünleşmeye çalışsa da, bünyesinde devrimci bilince sahip profesyonel bir çekirdeği barındırması gerekir.

Lenin ve Luxemburg arasındaki bu farklılık (bir tarafta merkeziyetçi bir parti diğer tarafta kendiliğindencilik savı), içinde bulundukları somut koşullardan kaynaklanmaktadır. Almanya'da örgütlü kitle olmasına rağmen, kitlenin eyleme geçme konusundaki isteksizliği, Luxemburg'u, sınıf mücadelesinde kitlenin kendiliğinden hareketinin, örgütün varlığından daha önemli olduğu görüşüne iterken; Rusya'da ise örgütleri olmadan eyleme geçmiş fakat sonrasında güçlü bir örgütün varlığına ihtiyaç duymuş olan kitleler, Lenin'i öncü parti kuramına yönlendirmiştir.

Marksizm, kapitalizmin de diğer bütün toplumsal formasyonlar gibi geçici niteliğe sahip olduğunu söyler. Fakat kapitalizmden sosyalizme geçiş, sınıf üretici güçlerin ekonomik alandaki gelişimiyle müdahalesiz bir biçimde kendiliğinden gerçekleşmez. Bu geçiş ancak sınıf mücadelesiyle, yani insanların bilinçli eylemi ile mümkündür. Kendiliğindenlik savı ve öncü parti kuramı, teorisyenler tarafından bu nedenle ortaya atılmıştır. Geçiş sağlayacak olan devrim, işçi sınıfının iktidarı elde ederek proletarya diktatörlüğü kurmasına yol açacaktır. Kurulum aşaması, şiddeti beraberinde getirir. Fakat iktidar elde edildikten sonra ikna ve zor yöntemleri, birlikte kullanılmaya başlanır. Sınıf savaşımı ancak varacağı son noktaya, sınıfların ortadan kalması noktasına vardığı anda, herhangi bir devlete ihtiyaç duyulmayacaktır. Yani diktatörlük döneminde de, sınıf mücadelesi devam eder.

Türkiye’de sınıf mücadelesine dair ilk ifadeler Osmanlı ve Türkiye Sosyalist Fırkaları broşürlerinde rastlanır. Bu metinlerde, sınıflar arası çelişki ve kapitalizmin kriz yaratan bir karaktere sahip olduğu için kendiliğinden yıkılacağı görüşü üzerinde durulur. İşçi sınıfının devrimci niteliğini en net biçimiyle dile getiren isim Şefik Hüsnü Değmer’dir. Proletaryanın iktidar talebine ve proletarya diktatörlüğüne dair, özellikle 1925’e doğru giden süreçten önce, sınırlı sayıda görüşe rastlanmıştır. Bu durum hem, bilinç sahibi ve örgütlü işçi sınıfı varlığının sınırlılığıyla hem de anti-empyralist mücadelenin sınıf mücadelesinin önüne konmuş olmasıyla açıklanmalıdır.

İşçi sınıfının devrim için en kalabalık ve doğal müttefiki köylülüktür. Bu yüzden işçi sınıfının köylüleri bilinçlendirerek, sınıf mücadelesinde onları yanına katmak gibi önemli bir görevi vardır. Engels, köylülüğü üç parçaya ayırmış (büyük, orta ve küçük) küçük köylülüğün ve orta köylülüğün bir kısmı, zamanla zaten işçileşeceğinden, onları devrimci mücadeleye dahil etmek gerektiğini ifade etmiştir. Devrim, küçük köylülük olmaksızın gerçekleştirilemez. Köylülük esasen feodal döneme ait bir sınıftır. Feodal bağların ortadan kaldırılmasıyla, kırsal alanda da sınıf savaşımı gerçekleşebilecektir. Köylüler, sosyalist devrim için olmasa bile, demokratik devrim için mutlaka mücadeleye dahil edilmelidir.

Köylülük, klasik metinlerde olduğu gibi Türkiye’de de işçi sınıfının doğal müttefiki olarak görülür. Şefik Hüsnü, Türkiye de dahil olmak üzere siyasal bağımsızlığını elde etmiş bütün doğu ülkelerinde, Marksizmin burjuvaziye yüklediği devrimci niteliğin ortadan kalktığını, devrimi ancak işçi ve köylü ittifakının gerçekleştirebileceğini ifade eder. Buna rağmen devrimci partiler, köylük alanda çalışma ve köylülerle bağ kurma konusunda etkin olamamışlardır.

Lenin, burjuvazi ve proletarya arasında gerçekleşecek savaşın ancak burjuva demokrasisi zemininde özgürce yaşanabileceğini düşünür. Zira proletarya, burjuva demokrasisi içerisinde siyasi özgürlüğünü elde edip örgütlenebilecektir.

Lenin Türkiye’yi de içine koyduğu, siyasi köleliğin devam ettiği ülkelerde, proletaryanın temelde iki görevi olduğunu söyler. İlki, tüm işçilerle ittifak halinde tüm burjuvaziye karşı savaşma. İkincisi de tüm köylülerle, hatta burjuvaziyle ittifak halinde, feodal mülk sahiplerine karşı savaşma. Marx, bu savaşın başarıya

ulaşmasıyla, burjuvazinin, köylülüğe ihanet edeceğini, bu ihanetin ise işçi sınıfı ve köylülüğü, sosyalist bir devrim için birlikte mücadele etmeye iteceğini ifade eder.

Marx ve Engels'in burjuva demokratik devrimine dair görüşleri, komünistlerin, burjuvazinin üstünlüğü ele geçirdiği anda, işçi sınıfına karşı düşmanca yaklaşacağını unutmadan, mutlak monarşi, feodal toprak sahipleri ve küçük burjuvaziye karşı devrimci tutum takınılan her durumda, burjuvaziyle birlikte savaş vermesi gerektiği şeklindedir. Lenin de benzer bir biçimde, işçi sınıfının ve köylülüğün, burjuvazinin feodal unsurlara karşı verdiği savaşı desteklemesi gerektiğini, fakat bir taraftan da onlara karşı mücadele etmesi gerektiğini ifade eder. Marx zamanla, burjuva demokratik devrimin, sosyalist devrim için bir ön koşul gibi görülemeyebileceğinin sinyallerini de verir.

Türkiye'de ikinci burjuva devriminin gerçekleştirildiği 1919- 23 yılları arasında sosyalistler, burjuva unsurların yanında yer almış; işçi, köylü ve burjuvazi arasında, emperyalizme karşı bir ittifak kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Şefik Hüsnü, Kemalist iktidarı açıkça eleştirdiği 1925 sonrasında bile, feodalizm ve gericiliğe karşı burjuva devrimini savunmaya devam etmiştir.

Sınıf mücadelesi, işçi sınıfının örgütlenme gücü ve kapasitesine bağlıdır. Sendikalar, işçi sınıfı hareketinin başvurduğu öncelikli örgütlenme biçimidir. Sendikalar temelde, işçi sınıfının ekonomik taleplerini dillendirdiği yer olarak ön plana çıksa da kendini ekonomik alanla sınırlamamalı ve işçi sınıfının siyasi hareketinden de uzak kalmamalıdır. Sendikaların en önemli işlevi, işçiler arasındaki rekabeti engelleyerek onları birlik içerisinde, sınıf mücadelesine hazırlamaktır. Toplumsal sınıflar arasında, asla tarafsız değildirler. Sendika ile parti arasında kesin bir ayrılık çizgisi bulunmamalıdır. Zira işçi sınıfının ekonomik talepleri de politik bir içeriğe sahiptir. Lenin, partinin doğrudan sendikalara dayanması gerektiğini söyler.

Lenin, bazı sol grupları, geri sendikalarda çalışmak istemedikleri için eleştirmiş, var olan sendikalarda da mücadele yürütülmesi ve buraların oportünistlerden temizlenmesi gerektiğini söylemiştir. Şefik Hüsnü, Lenin'le benzer bir biçimde, devrimcilerin burjuva partilerince kurulan ya da yönetilen sendikalarda da yer alması gerektiğini belirtmiştir. O, işçilerin öncelikle işçi dernekleri kurarak, ekonomik çıkarlarını savunmak için bir araya gelmesi gerektiğini, daha sonra da köylülerle birlikte kurulan partide, devrim için mücadele vermesi gerektiğini ifade

eder. Burada ekonomik çıkarlar ve politik çıkarlar, bir tür öncelik sonralık meselesi haline getirilmiştir.

Devrim düşüncesi, örgütsel anlamdaki karşılığını, asıl devrimci partide bulur. Her ülkeye, o ülkenin tarihine ve sınıf dinamiklerine uygun bir politika üretmek amacıyla ortaya çıkan bir parti gerekmektedir. Sendikalar, her ne kadar ekonomik taleplerle ön plana çıkmış olsalar da, işçi sınıfının ekonomik kurtuluşunu değil, iyileştirilmesini amaçlarlar. Toprak da dahil olmak üzere, bütün üretim araçlarının ortak mülkiyeti ile sağlanabilecek olan ekonomik kurtuluş, ancak devrimci parti aracılığıyla gerçekleşebilir.

Osmanlı sosyalistleri arasında, örgütsel anlamda ilk dönemde sendika ve parti ayrımı çok belirgin değildir. Sosyalistler bir taraftan toprak da dahil olmak üzere tüm üretim araçlarının devletleştirilmesini talep ederken bir taraftan da işçilerin çalışma koşullarına dönük haklarını talep etmeyi kendilerine gaye edinmişlerdir. Osmanlı ve Türkiye Sosyalist Fırkaları lideri olarak Hüseyin Hilmi, işçilerle olan ilişkileri üzerinden çoğu grevi bizzat kendisi örgütlemiştir. Bu durum, sendika yasaklarının bulunduğu somut koşullar sebebiyle gerçekleşmiştir.

Marksizme göre nesnel koşulların gerektirdiği mücadele biçimleri, farklı dönemlerde birbirine zıt bile olsa, uygulanmalıdır. Bilimsel sosyalizmde “Devrimciler parlamenter mücadeleden uzak durmalı.” şeklinde bir kural yoktur. Sınıf mücadelesi kimi zaman parlamentoyu boykotu, kimi zaman da ona katılmayı gerektirebilir. Var olan kurumlar, devrimcileştirilmeye çalışılmalıdır. Fakat parlamento dışı eylemler, bu uğurda harcanmamalıdır.

Lenin’e göre devrimciler kimi zaman legal koşulları illegal koşullara tercih etmek, kimi zaman da emperyalistlerle uzlaşma içine girmek ve burjuva partileriyle işbirliği yapmak zorunda kalabilirler. Bu tür ara aşamalardan geçmek ve uzlaşmalara dâhil olmak, Lenin için de Engels için de komünistliğe leke sürmek anlamına gelmez. Nesnel koşullar bazı gerçekleri altüst ettiğinden Lenin, devrimci hareketin en büyük eksikliğini, taktiklerde yüksek derecede bir esneklik göstermenin bilincinden yoksunluk olarak tanımlar.

Hüsnü, 1923 tarihinde Aydınlik’ta çıkan bir yazısında, burjuva devrimini gerçekleştirerek ulusal bağımsızlığın kazanılmasına neden olan partilere, oy

verilebileceğini ifade etmiştir. Bu durum hem feodalizme karşı burjuvaziye destek vermek hem de taktiklerde esnek davranmakla açıklanabilir.

Gazeteler, kitapçıklar ve bildiriler devrimci mücadele içinde önemli ajitasyon ve propaganda araçlarındandır. Fakat işçilerin bilgisini arttırmak söz konusu olduğunda özellikle gazetenin önemine vurgu yapılmıştır. Devrimciler bu iş için burjuva aydın kesimden gelme insanları da kullanabilir. Türkiye sosyalist hareketi içinde de, partilerin yayın organları kitle ile bağ kurma ve bilinç aktarma amacı taşıyan önemli araçlardan olmuştur.

Bilimsel sosyalizmde teorik çalışmaların, ideolojik lider çıkarmak, kitlelere bilinç aktarmak, nesnel gerçekliği kavramak gibi amaçlarla ihmal edilmemesi gerektiğinin altı çizilir. Kuramsal çalışmalar, proletarya ile bilimsel sosyalizm arasına konan mesafenin kapanması için gerekli olup, sınıf mücadelesinin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Ulusal sorun, milli mücadele, emperyalizme karşı mücadele konuları, teori içerisinde uzlaşma sağlanan konulardan değildir. Ulusal soruna ilişkin Marx, özellikle kapitalizmin geliştiği ülkelerde, proletaryanın vatani olmadığını, tüm ülke proleterlerinin birlikte mücadele ederek eyleme geçmesi gerektiğini ifade eder.

Lenin, Marx'tan ayrı bir yerde konumlanarak işçi sınıfının gelişip güçlenmesi için ulusallaşması gerektiğinin altını çizer. Burjuva demokratik devriminin, proleter devrime dönüşeceği kanaatindedir. Fakat Lenin her zaman için nesnel koşulların, talepleri etkilediğini ifade eder. Böylece konuya ilişkin bir parça esneklik payı bırakmıştır. Sovyetler için devlet kapitalizmini uygun görmüş fakat proleter devlet kapitalizmiyle burjuva devlet kapitalizmini de birbirinden ayırmıştır.

Şefik Hüsnü, Lenin'le bezer görüşleri paylaşır. Burjuva demokratik devrimi gerçekleştiren milli devleti, dolayısıyla milli burjuvaziyi destekler nitelikteki görüşü, hiç kuşkusuz emperyalist işgal ortamıyla da doğrudan ilintilidir fakat işçi sınıfının güçlenmesi ve sosyalist devrim için, demokratik devrimin tamamlanması gerektiğini düşünür. Şefik Hüsnü'ye göre, dünya proleter devrimi için de Türkiye gibi ülkeler, emperyalizme karşı mücadele etmelidir. Emperyalizme karşı verilen ulusal mücadele de bir sınıf mücadelesidir.

Luxemburg, Marx'a yakınlaşarak emperyalizm çağında ulusal kurtuluş mücadelelerinin mümkün olamayacağını ifade eder. Emperyalizm ancak, emperyalist

lkelerdeki proletaryanın vereceği sınıf mücadelesiyle yıkılabilir. Sömürge ülkelerde yaşanacak ulusal mücadeleler, burjuvazinin iktidara gelmesine yol açacak, başlangıçta işçi sınıfı ve devrimcilerle ittifak halinde olan burjuvazi güçlenir glenmez, bu ittifakı darmadağın edecektir. Luxemburg'un ulusal soruna dair görüşleri, Türkiye'de yaşanan burjuva demokratik devrim çerçevesine düşünüldüğünde, son derece anlamlıdır.

Halk kavramı, çoğu zaman uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin üzerini örtmek için kullanılsa da Lenin, Marx'ın bu kavramı, devrimi gerçekleştirecek olan demokratik burjuvazi ve işçi sınıfı birlikteliğini ifade etmek amacıyla kullandığını söyler. şefik Hüsnü ise şehirde ve köyde, ücret karşılığında başkaları için çalışanların ve kendi üretim aracıyla, kendi emek gücünü de kullanarak çalışan esnaf ve zanaatkarların halkı oluşturduğunu ifade eder.

Bilimsel sosyalizmin temel eserlerinin ve bu eserler içerisinde yer alan sınıf tanımlamaları ile sınıf mücadelesi kuramının, Lenin'i bir parça uzağa koyarak, kapitalizmin (dolayısıyla sınıfların) gelişmiş bulunduğu bir nesnel gerçeklik içerisinde oluşturulduğunu söylemek gerekmektedir. Osmanlı ise kapitalizmle, 1830'ların sonu gibi geç bir tarihte, eşitsiz ilişkiler üzerinden tanışmıştır. Bu geç tanışıklık, ilk anda Osmanlı yerli üretiminin çökmesine neden olur. Ancak 1870'lerden sonra devlet eliyle, özellikle askeri ihtiyaçları karşılamak adına, sanayi yatırımları yapılır.

Osmanlı devletinin kendi eliyle fabrika kurması, modern işçiliği devletin bir ürünü haline getirmiş; devlet işçilerin gözünde himayeci bir özne olarak yerini almıştır. Bu durum, sömürünün devlet eliyle gerçekleşmeyeceği düşüncesini işçilerin zihinlerine pompaladığından, Osmanlı'da sınıf bilincinin gelişmemesine etki eden önemli nedenlerden biridir. Osmanlı'da fabrika işçisi, kendi varoluş sebebine ilişkin temel bir yanılığıyla ortaya çıkar.

Osmanlı'da bir taraftan fabrikalar kurulmaya devam ederken bir taraftan da atölyeler varlığını korur. Fabrika ve atölyelerin eş zamanlı varlığı, sınıfsal anlamda da bir çeşitliliğe neden olmuştur. Kapitalizm, mevcut üretim ilişkilerini hemen değiştirmek zorunda olmadığđı gibi bu ilişkileri korumaya dönük adımlar da atabilir. Bu durum, hakim üretim ilişkisinin ne olduğu sorusunun da kolayca yanıtlanamamasına neden olur. Osmanlı feodal midir yoksa Asya Tipi midir? Peki,

cumhuriyet yarı feodal olarak mı nitelendirilmelidir yoksa kapitalist olarak mı? Bu sorulara verilen cevaplar, ülkede hangi sınıfların etkin olduğu meselesini de gündeme getirirken, sınıf mücadelesinin varacağı noktanın, burjuva demokratik devrim mi yoksa sosyalist devrim mi olacağı sorusunun da ortaya çıkmasına yol açar. Bu soru, yalnızca ilk dönem sosyalistleri için değil, Türkiye sol hareketinin geleceği için de önem arz etmiştir.

Türkiyeli sosyalistlerin ortaya koyduğu, teorik alandaki ilk birikimin özgün tarafları bunmaktadır; zira teorisyenler, bilimsel sosyalizm düşüncesini, ülkenin özgün koşullarına uygulama çabası içerisinde olmuşlardır. Bu noktada özellikle ön plana çıkan isim, Şefik Hüsnü Değmer'dir. Marksizmin kavram ve kategorilerinin, Türkiye'deki karşılıkları aranmış, Avrupa'daki büyük burjuvazi, küçük burjuvazi ve proletarya sınıfının Türkiye'de hangi toplumsal gruplara karşılık geldiği görülmeye çalışılmıştır. Türkiye toplumuna dair sınıfsal çözümlemelerde bulunulmuştur. Kapitalizmle beraber sınıfların da gelişmemiş olması, klasik metinler içerisinde olmayan yorumlamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sınıfların tanımı ve kapsamı üzerine, Marksizmle genel olarak uzlaşısı içerisinde kalınmıştır. En etkin tema emperyalizmdir. Şefik Hüsnü, az gelişmiş ülkelerin emperyalist ülkelere karşı verdiği milli mücadeleleri de sınıf mücadelesi şeklinde değerlendirmiştir.

Kapitalizmin Batıda gelişip yerleşmesiyle birlikte ortaya çıkan Batı kaynaklı bir bilim olan Marksizmin, kapitalizmin henüz gelişme aşamasında olduğu bir ülkenin özgün koşullarına uygulanmaya çalışılması iki önemli farkın ortaya çıkmasına neden olur. Birincisi, Batıdaki şekliyle Türkiye'de işçi sınıfı nesnel olarak toplumun çoğunluğuna denk gelmeyeceğinden, sosyalist hareket, sınıf kapsamını belirgin bir biçimde geniş tutmak durumunda kalmıştır. Bu durum, doğrudan bilimsel sosyalizme aykırı değildir. İkincisi, devrim düşüncesinin, uzlaşmaz sınıf çelişkisi ve sınıf mücadelesi üzerinden değil, emperyalizme karşı mücadele üzerinden işlenmiş olmasıdır. Ülke içerisindeki burjuvazinin proletarya üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyetin, Avrupa burjuvazisinin Türkiye proletaryası üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyet karşısında ikinci plana atıldığı görülür.

Batılı kaynakların, sosyalizme geçişi tartıştığı bir dönemde, Türkiyeli kaynaklar, kapitalizme geçiş ve bu geçişe dair sorunlar üzerinde durmak zorunda

kalmıştır. Bu durum, iktidarın manipüle edici tavrıyla da birleşerek bilimsel sosyalizm teorisinin, Türkiye’de geri planda kalmasına neden olmuştur. Engels’in de belirttiği üzere, eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, ikili bir etki yaratır: Bir taraftan teorinin de eksik gelişmesi söz konusu olurken bir taraftan da pratiğin mevcut teori içerisinde anlamlandırılmaması söz konusu olur. Teori ve pratik arasındaki bu çekişme, Türkiye açısından, farklı şekillerde sorulabilecek tek bir soruda somutlaşır: Devrim için işçi sınıfının varlığı ve işçi sınıfının varlığı için de sanayileşme bir ön koşul mudur?

KAYNAKÇA

Acehan, Işıl. “Amerika’da “Osmanlı Sokağı”: Peabody, Massachusetts’te Türk Deri İşçileri”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 21- 27.

Ağralı, Sedat. **Günümüze Kadar Belgeleriyle Türk Sendikacılığı**, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967.

Ahmad, Feroz. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923- 45”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 123- 153.

Akkaya, Yüksel. **Cumhuriyet’in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Akkaya, Yüksel. “Osmanlı Devletinde Sınıfı Yeniden Düşünmek: Ayrıştırarak Birleştirmek mi, Birleştirerek Ayrıştırmak mı?”, <http://www.academia.edu/19613794/Osmanli%20Devletinde%20Sinifi%20Yeniden%20Dusunmek%20Ayrastirarak%20Birlestirmek%20mi%20Birlestirerek%20Ayrastirmak%20mi%3F>, (03.02.2017).

Almış, Sait. **Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm**, Devrimci Marksizm, Sayı: 17- 18, 2013, ss. 184- 194.

Balsoy, Gülhan. “Osmanlı Emek Tarihinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Okunması: Erken 20. Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 49- 74.

Boratav, Korkut. **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 454, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.

Bottigelli, Emile. **Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu**, çev. Kenan Somer, 2. Basım, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1997.

Bruhat, Jean. **Marks Engels Marksizmin Gelişimi**, çev. Erdoğan Gürkan, 1. Baskı, Yücel Yayınları, İstanbul, 1975.

Burns, Emile. **Marksizm Nedir?**, çev. Mehmet Dikmen, 4. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Croix, G.E.M. de Ste. **Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi**, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Çubukçu, Aydın. “Türkiye’de Maoculuğun Doğuşu Üzerine Bazı Gözlemler”, **Praksis**, Sayı: 6, 2002, ss. 53- 62.

Çulhaoğlu, Metin. **Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Dumont, Paul. “20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayınlanmamış Kaynaklar”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 3, 1997, ss. 31- 50.

Engels, Friedrich. **Anti- Dühring Bay Eugen Bilimi Altüst Ediyor**, çev. Kenan Somer, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2003.

Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, çev. Yurdakul Fincancı, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010.

Engels, Friedrich. **Köylüler Savaşı**, çev. Kenan Somer, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

Engels, Friedrich. **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1998.

Erdem, Hamit. **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Gürboğa, Nurşen. “Madencilikte İş Mükellefiyeti Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940- 1947)”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 123- 151.

Gürses, Hasan Basri. **Şefik Hüsnü Yaşamı Yazıları Yoldaşları**, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1994.

Gürsoy, Selçuk. **Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Güzel, Mehmet Şehmus. “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 197- 224.

Güzel, Mehmet Şehmus. **Türkiye’de İşçi Hareketi**, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1993.

Hüsnü, Şefik. “Kemalizmin Tekamülü: Milli İnkılap’tan Burjuva Diktatörlüğüne”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, (der. Emir Ali Türkmen), 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, ss. 57- 61.

Hüsnü, Şefik. **Türkiye’de Sosyal Sınıflar**, çev. Memet Türkkan, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

Hüsnü, Şefik. **Yazı ve Konuşmalar**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Kabadayı, Mustafa Erdem. “Geç 19. Yüzyılda İstanbul’da Bir Fes Fabrikasında Çalışmak”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 75- 96.

Karakışla, Yavuz Selim. “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839- 1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 27- 54.

Koç, Yıldırım. “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, Yıldırım Koç Makaleler, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323204775a.pdf>, (25.01.2017).

Komünist ve İşçi Partilerinin 4 Toplantısı, Ürün Yayınları, İstanbul, 1976.

Köse, Yavuz. “Modernitenin Dikey Çarşıları: İstanbul’da Batılı Mağazalar ve Çalışanları (1889- 1921)”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi**, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 97- 121.

Köymen, Oya. **Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Kurtuluş, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1975.

Küçük, Yalçın. **Sırlar**, 2. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.

Laschitz, Annelies. **Her Şeye Rağmen, Tutkuyla Yaşamak**, çev. Levent Bakaç, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Lenin, V. İlyiç. **Marx Engels Marksizm**, çev. Vahap Erdoğan, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2006.

Lenin, V. İlyiç. **“Sol” Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı**, çev. Muzaffer Erdost, 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2014.

Lenin, V. İlyiç. **Devlet ve Devrim**, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, 2. Baskı, İnter Yayınları, İstanbul, 1999.

Lenin, V. İlyiç. **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, çev. Muzaffer Erdost, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1996.

Lenin, V. İlyiç. **Ne Yapmalı**, çev. İsmail Yarkın, 2. Baskı, İnter Yayınları, İstanbul, 1997.

Luxemburg, Rosa. **Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar**, çev. Nedim Tuğlu, Z Yayınevi, İstanbul, 1990.

Luxemburg, Rosa. **Sosyal Reform mu Devrim mi?**, çev. Nihal Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

Luxemburg, Rosa. **Spartakisler Ne İstiyor?**, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Mandel, Ernest, Daniel Singer, Carlos M. Vilas ve Oliver MacDonald. **Sosyalizmin Geleceği**, çev. Fikret Başkaya, İmge Yayınları, 1991.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Anarşizm Üzerine**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, çev. Barışta Erdost, 5. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2010.

Marx, Karl. **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, Alter Yayınları, Ankara, 2011.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Komünist Manifesto**, 8. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2011.

Marx, Karl, Friedrich Engels ve V. İlyiç Lenin. **İşçi Sınıfı Partisi Üzerine**, çev. Arif Gelen, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1993.

Marx, Karl. **1844 El Yazmaları**, çev. Murat Belge, 7. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012.

Marx, Karl. **Felsefenin Sefaleti**, çev. Ahmet Kardam, 7. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2011.

Marx, Karl. **Kapital 1. Cilt**, çev. Mehmet Selik ve Nail Satılğan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Marx, Karl. **Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi Üçüncü Cilt**, çev. Alaattin Bilgi, 2. Baskı, Eriş Yayınları, 2004.

Marx, Karl. **Kugelman'a Mektuplar**, çev. Hakkı Gün, Köz Yayınları, 1975.

Marx, Karl. **Louis Bonaparte'nın 18 Brumaire'i**, çev. Erkin Özalp, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. Seçme Yazışmalar 1 1844-1869, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

Marx, Karl. **Ücretli Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kar**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2012.

Minassian, Anahide Ter. "1876- 1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876- 1923)**, (Der. Mete Tunçay ve Erik J. Zürcher), çev. Mete Tunçay, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 163- 237.

Nacar, Can. "‘Bir Hayvan Kadar Bile Değerimiz Yoktu’ İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler", **Osmanlı Devleti ve**

Türkiye Cumhuriyetinde Emek Tarihi, (Der. Touraj Atabaki ve Gavin D. Brockett) çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 153- 176.

Ollman, Bertell. **Diyalektiğin Dansı Marx'ın Yönteminde Adımlar**, çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Ollman, Bertell. **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş**, çev. Ayşegül Kars, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Öngen, Tülin. “Marx ve Sınıf,” **Praksis**, Sayı: 8, 2002, ss. 9- 28.

Öngen, Tülin. **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi**, 2. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Quataert, Donald. “19. Yüzyıla Genel Bakış- Islahatlar Devri 1812- 1914”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2**, (Der. Halil İnalcık ve Donald Quataert), 2. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Quataert, Donald. “Selanik'teki İşçiler, 1850- 1912”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 97- 122.

Sadi Kerim. (A. Cerrahoğlu), **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994.

Savran, Sungur. “Sınıfları Haritalandırmak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?”, **Marksizm ve Sınıflar, Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri**, (Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, ss. 25- 67.

Savran, Sungur. **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908- 1980**, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Sencer, Muzaffer. **Sosyal Sınıflar (Kriter ve Göstergeler)**, 1. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.

Sencer, Oya. **Türkiye’de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı**, Habora Yayınevi, İstanbul, 1969.

Silier, Orhan. “Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait 2 Sendika Tüzüğü”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 79, 1990, ss. 24- 30.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi. İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Suphi, Mustafa. “Komünist Enternasyonal’in Kuruluş Kongresinde Konuşma”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1**, (der. Emir Ali Türkmen), 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, ss. 57- 61.

Talas, Cahit. **Toplumsal Ekonomi Çalışma Ekonomisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Timur, Taner. **Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Tonak, E. Ahmet. “Komünist Manifesto’dan Kapital’e Sınıflar”, **Marksizm ve Sınıflar, Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri**, (Ed. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, ss. 15- 20.

Toprak, Zafer. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı ekonomisinde Gelişmeler: Tarım, Ticaret, Sanayi, **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir, 21-23.11.1985.

Troçki, Lev. **Sosyalizmin Güncel Meseleleri**, çev. Yılmaz Öner, Suda Yayınları, İstanbul, 1976.

Tunçay, Mete. **Türkiye’de Sol Akımlar- I (1908- 1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkiye’de Komünist ve İşçi Hareketi, Aydınlık Yayınları, çev. Fatma Bursalı, İstanbul, 1979.

Unsur, Özge. **Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

Vatter, Sherry. “Şam’ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri, 1850- 1914”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 55- 95.

Yavuz, Erdal. “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923- 40”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839- 1950**, (Der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher), çev. Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 155- 195.

Yıldırım, Kadir. **Osmanlı’da İşçiler (1870- 1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.